Presented to the
JEWISH COMMUNITY CENTRE
BY
HYMAN BEREN
IN MEMORY OF HIS PARENTS
HARRY AND REBECCA

ארבעטער רינג ביבליאָטעק

א. ליטווין

יודישע נשמות

דריטע אויפלאגע.

באנד 5

גאליציע

ארויסגעגעבען פון דער
עדיוקיישאנאל קאמיטע פון ארבעטער רינג.

Copyright 1917
by S. Hurwitz, New York.

All rights reserved.

מיין פאטער'ס און מוטער'ס אנדענקען געווידמעט

אינהאלטס־פארצייכנים פון 5־טען באנד:

פארווארט.

איבער וויענער יודישען געטא.

1. דער קאיזער זאל שטארק און געזונד זיין.
2. דער הונדערט־יעהריגער יודישער סאלדאט.
3. ביי א יודישען אפיציר.
4. אויף דעם קבר פון... א פיש.
5. דער זעעלען־בעזארגער.
6. ווי אזוי יאסיל אסיפ פון קאסטראמא שלאגט זיך אדורך אין וויען.
7. סאקראמענטא! קרוציפיקס!
8. ווי אזוי יאסיל אסיפ פערברענגט די צייט אין וויענער פראטער.
9. דער „קאטארזשניק".

אינים לאנד פון „שטריימעלע" און „שמד".

1. די יודען אין אונגארן.
2. דער „חתם סופר".
3. צווישען „שטריימעלע" און „שמד".

די „נשמה יתרה" פון גאליציען.

1. יוסף פערל און ר' ליב שרה'ס.
2. אך טשארטקאוו, טשארטקאוו!
3. מעשה'לאך פונ'ם טשארטקאווער פנקס.

א) רב הערשעלע און בעל שם.

ב) אז „מ'רופט" — „נעחט" מען...
ג) א רב וואס מ'טאר זיין נאמען נים דערמאהנען.
ד) א רעוואלוציע פון טויטע און לעבעדיגע ווייבער געגען קהל.
ה) יודישע הלואות ביי פריצים.

4. דאס יודישע ארבייטער־לעבען אין גאליציען מיט 150־200 יאהר צוריק.
5. „הלל הזקן" פון גאליציען.
6. יאקאב ביקל.
7. מענדעל פידלער.
8. אין א גאליצישער קאראאימען־שטעדטעל.
9. אין דער היים פון „בעריל בראדער" און „וועלוועל זבארזשער".
10. די לעצטע פעסטונג.
11. ווי אזוי ראטשילד איז אן עושר געווארען?
12. דער לעצטער „דבוק".
13. דער „אוצר".
14. די „משיח'ניו":
15. בעריל „אנטימיליטאריסט".
16. די פלאגערס.

אויפ'ן יודישען „דעק" פון גאליציען.

וועגען גאליציאנער „דעק"־מענשען בכלל.
א) יענדזשע דער בעל עגלה.
ב) מאנדזשע „קנאק".
ג) נעציל דער וואסער־טרעגער.
ד) א מענש מיט פינף צונעמענעסען.
ה) לייבעלע שמייסער און זיין ווייב ריבעלע.
ו) הענאך קלאטשע.
ז) וואו דאס פאלקסליעד ווערט געבארען.
ח) די שענע טענצערין און איהר דראמע.
ט) דער „דבוק".
י) די „סוויטקע".
יא) דער פיאקערניק און די שיקסע.

פאררעדע צום 5־טען באנד.

דער אויטאר ווענדט די אויפמערקזאמקייט פון די לעזער, אז דער פארליגענדער 5־טער באנד פון די זעקס בענדער „יודי־שע נשמות“ ווי אויך א גרויסער טייל פונ'ם 6־טען באנד איז א רעזולטאט פון א רייזע, וואס ער, דער פערפאסער, האט געמאכט איבער גאליציען אין דעם משך פון 1913 און 1914, ד. ה. ערב דעם וועלט קריעג; געשריבען זענען די דאזיגע צוויי בענדער אין דער ערשטער העלפט פונ'ם יאהר 1914. די ריזיגע וועלט־שלאכט האט, נאטירליך, געמאכט גרויסע ענדערונגען אין דעם לעבען פון די גאליצישע יודען. דער מחבר האט, זעלבסטפאר־שטענדליך, ניט געהאט קיין רעכט צו ענדערן עפעס אין זיינע נאטיצען און בילדער צוליב דער מלחמה.

אין דער צייט, ווען אט די צוויי בענדער זענען געווען אין דרוק, איז פארגעקומען די גרויסע רוסישע רעוואלוציע, וואס וועט געוויס מאכען א טיעפען רושם אויף דעם שיקזאל פון דעם גאנצען יודישען פאלק, ניט אויסגעשלאסען די יודען פון גאלי־ציען.

אבער אט די צוויי גרויסע היסטארישע מאמענטען: אי דער וועלט־קריעג, אי די רוסישע רעוואלוציע, בעלאנגען נאך צו דעם איצט. זייער ווירקונג אויפ'ן יודישען לעבען וועט ערשט קענען אבגעשאצט און פארצייכענט ווערען שפעטער, ווען זיי ביידע, אי דער וועלט קריעג אי די רוסישע רעוואלוציע, וועלען אריבער צו דער געשיכטע, וועלען ווערען א פערגאנגענהייט.

דער לעזער דארף אלזא האבען אין זינען, אז אלעס, וואס איז געדרוקט אין את די צוויי בענדער, ווי אין די איבער גע בענדער „יודישע נשמות“ שילדערן דאס יודישע לעבען איבער־הויפט ב י ז ד ע ם מ א מ ע נ ט פ ו נ׳ם וועלט־קריעג. און די דאטען, וואס ווערען דערמאהנט אין דיביידע בענדער בעלאנגען אלע צו די יאהרען 1913—1914.

נאך עפעס מוז בעמערקט ווערען. די פארליעגענדע צוויי בענדער זענען דער ערשטער און דערוויל דער איינציגער פרוב צו געבען דעם יודישען לעזער א פארשטעלונג פון דעם לעבען פון אונזערע גאליצישע ברידער, זייערע פריידען און ליידען. דער אוטאר האט זיך בעצויגען ערנסט צו זיין אויפגאבע. אבער „אירען איז מענשליך“. עס איז מעגליך, אז אין געוויסע פאקטען און שטריכען זאל אריינפאלען א טעות. דער מחבר וועט דאנק־באר זיין, ווען אן אויפמערקזאמער לעזער וועט איהם דעם טעות אנווייזען, און וועט זיך מיהען איהם צו פאררעכטען אין דער צווייטער אויסגאבע.

איבער הײַנער יודישען געטאָ.

"דער קאַיזער זאָל שטאַרק און געזונד זיין."

דאָס איז געווען דער ערשטער וויענער יוד — ניט קיין עמי־
גראַנט, נאָר אַן אמת'ער וויענער יוד — וואָס איך האָב מיט איהם
די בעקאַנטשאַפט געמאַכט, אַ פּאָר טעג נאָך מיין אַנקומען אין
וויען. אַ פּראָלעטאַריער איז דאָס געווען, אַ „דינסטמאַן", ד. ה.
אַ טרעגער ביי דער באַהן. איך האָב געוואָלט האָבען די מעגליכ־
קייט צוקוקען זיך נאָהענט צום אידישען קוואַרטאַל אין וויען,
האָב איך בעשלאָסען צו נעהמען אַ פּריוואַט־צימער אין לעאָפּאָלד־
שטאָדט. מיינע זאַכען האָב איך געלאָזען אויף דער באַהן. דער
נאָך אַז איך האָב שוין געהאַט געפונען אַ „קאַבינעט", ד. ה. אַ צי־
מער מיט איין פענסטער (נאָר אַ חדר מיט צוויי פענסטער
טראָגט דאָ דעם בכבוד'דיגען נאָמען „צימער"; מיט איין
פענסטער אָבער רופט זיך בעשיידען — „קאַבינעט".) האָב איך
אָראָבגענומען די זאַכען, געוואָלט נעהמען אַן איינשפּאַנער
(אַ דראָזשקע מיט איין פערד) און פאָהרען אויף מיין קוואַרטיר.
נאָר אַ דינסטמאַן, וואָס האָט בעמערקט ביי מיין זייט דעם
טרעגער מיט מיינע זאַכען האָט מיר פאָרגעשלאָגען פאַר מיינע
דריי פּעק זיין רוקען, אַנשטאָט דעם איינשפּאַנער, און האָט
מיך דערביי פערזיכערט, אַז עס וועט מיר קאָסטען אַ סך ביליי־
גער, ווי דער פערד.

איך האָב אַ קוק געטאָן אויפ'ן טרעגער. דאָס איז געווען
אַ יוד פון אַ יאָהר זעכציג, היבש גראָה, נאָך זיין פּנים און רוי־
קען האָט ניט אויסגעזעהן, ער זאָל זיין אַנגעמאָסטען פאַר מיי־
נע פּעק.

ער האט פארשטאנען מיין קוק און האט מיר ערקלערט, אז ער האט א וועגעלע און וועט שוין אלעס ברייננגען אין ארדנונג.

די אויסזיכט צו געהן צופוס נאכ'ן וועגעלע מיט מיינע פעק איז פאר מיר ניט געווען אזוי אונאנגענעהם, ווי אונערווארטעט. אזוי ווי מיין „קאבינעט" איז אבער געווען ניט גאנץ ווייט פון דער באהן בין איך גערן איינגעגאנגען אויף זיין פארשלאג. ער האט מיך געבעטען א ביסעל אכטונג געבען אויף מיינע פעק און ער וועט אונטערלויפען א היים נעהמען דעם וועגעלע, ער וואוינט דא ניט ווייט.

אין א פינף מינוט ארום איז ער געקומען מיט דעם וועגעלע און מיט א ווייבעל.

— דאס איז מיין פרוי, — האט ער מיר געמעלדעט, — זי העלפט מיר ביין וועגעל, געהט נאך פון הינטען, גיט אכטונג, (ער האט גערעדט גאליציאנער דייטש, איך גיב דאס איבער אויף פראסט יודיש), און ווען עס איז שווער, שטופט זי אונטער. ער האט צוזאמען מיט זיין ווייבעל (זי איז געווען היבש אינגער פון איהם) ארייננגעלעגט די זאכען אין וועגעלע; זי האט גאר נישט רעדענדיג, פארנומען איהר ארט הינטער וועגעלע און איך מיט'ן „דינסטמאן" האבען זיך געלאזען פאראויס.

איך האב, נאטירליך, מיט איהם פארבונדען א געשפרעך.

ער האט א קוק געטאן אויף מיר און א שווערען זיפץ געטאן.

— איז שווער צו פיהרען? — האב איך געזאגט.

— א, ניין, — האט ער געענטפערט, — איך בין שוין געוואהנט. עס טרעפט נאך פיעל שווערערע געפעק צו פיהרען. אבער ז י ע האבען עס איצט שווער, די רוסישע יודען... דער ביילים... א פאטער אים הימעל! ערבארם דיך איבער די רוסישע יודען...

עס האט זיך פון אונזער ווייטערדיגען געשפרעך ארויסגעוויזען, אז א קליינע צייט איז ער אויך א רוסישער יוד געווען. געבארען איז ער אין גאליציען, נעבען דער רוסישער גרעניץ. אלס קינד האט זיין פאטער איהם און די גאנצע פאמיליע אריבערגעבראכט אין רוסלאנד. רוסלאנד האט אמאל געהאט און, צום טייל, האט נאך איצט א גרויסע צוציהונגס־קראפט

ביי די גאַליציאַנער יודען, אַלס אַ לאַנד פון תורה, פון חכמה, פון פּרנסה. אַמאָל פלעגען זיך גאַליציאַנער יודען אַפּט אַריבערכאַ־פּען די גרעניץ און בעזעצען זיך אין רוסלאַנד. זיי האָבען אַפּט געשפּילט אַ וויכטיגע ראָלע אין דעם אַריינפיהר האַנדעל פון דרום רוסלאַנד. האָבען אין רוסלאַנד זיך איינגעלעבט און גע־פיהלט זיך גוט. נאָר ווען עס איז אַרויס די גזרה, אַז אויסלענ־דישע יודען טאָרען אין רוסלאַנד ניט וואוינען, האָבען אַ סך גאַליציאַנער יודען, וואָס האָבען אין רוסלאַנד געהאַט שוין קינ־דער און קינדס־קינדער, און אַ גרויסע משפּחה אויפ׳ן בית הקברות, געמוזט איבערפּעקלען זיך צוריק, רואינירטע, פּאַראַ־רימטע, אין זייער אַלטער היים, וואָס איז זיי אין גאַנצען פרעמד געוואָרען.

דעם דינסטמאַנ׳ס מוטער (זיין פאָטער איז שוין געווען געשטאָרבען -— זי האָט געהאַלטען אַ קרעטשים) איז אין איין ווינטערדיגע נאַכט, אין אַ ברענענדיגען פראָסט, אַריבערגעשליי־דערט געוואָרען פון דער רוסישער פּאָליציי, מיט דריי פּערטעל טוץ קינדער, צומעהרסט קליינע, איבער דער גרעניץ פון עסט־רייך. זיין פאָטער איז אַמאָל געווען אַ אַ סאָלדאָט, האָט מען צו־ליב זיין זכות צוגענומען די קינדער צוריק אין עסטרייכישער אונ־טערטאַנשאַפט. די קינדער האָבען זיך לאַנג געפּלאָגט מיט דער מוטער, ביז זיי האָבען געקענט אַ לעבען מאַכען. ער איז שוין פון צעהנדליגע יאָהרען אַ טרעגער, אַ שליחות־אויספיהרער, אַ „דינסטמאַן" הייסט עס דאָ, אין ווין. מ׳בעגעגענט זיי — די יו־דישע „דינסטליים" — אויף יעדען טריט און שריט. זיי האָבען זייער קאַסע פאַר אונטערשטיצונג. דאָס איז דער איינציגער יודישער אַרבייטער פאַך, וואָס איז אָרגאַניזירט באַזונדער, אַלס יודישע חברה, שוין לאַנג. צומייסט — עלטערע יודען פון גאַליציען: ווער מיט אַ וועגעל, ווער מיט אַ בייס קל, ווער מיט׳ן פּשוט׳ן רוקען. אַלע זיינע קינדער זענען בעלי מלאכות, אַרביי־טען שווער און זענען אָרים. ער האָט זיין ערשטע ווייב מיט עטליכע יאָהר צוריק פאַרלאָרען. האָט חתונה געהאַט ניט לאַנג מיט אַ צווייטער, וואָס העלפט איהם, אויך אַזוי טריי, ווי די ערשטע, שטופען דעם וועגעל. ער איז צופרידען, וואָס ער קען

נאך טראגען און פיהרען די פעק און דארף ניט אנקומען צו די קינדער. ער בעקלאגט זיך אויף גאר נישט. פאר זיין צייט האבען א סך גאליציאנער יודען זיך ארויפגעארבייט אין וויען. גרויסע גבירים געווארען. שפילען א ראלע אויף דער בערזע. עך האט זיין רוקען און זיין וועגעל, האט ווער עס זאל איהם צוהעלפען אונטערשטופען, און איז קיינעם ניט מקנא. נאר איין שרעקליכע ערינערונג האט ער אין זיין לעבען: יענע פראסטיגע ווינטער־נאכט, ווען מ׳האט א הם מיט זיין מאמען, מיט זיינע שוועס־טער און ברידער געטריבען, האלב נאקעטע, ציטערענדיגע פון קעלט, צו דער גרעניץ.

ער האט זיך שוין געהאט, זאגט ער, אויף רוסלאנד לאנג פערגעסען. זענען געקומען די פאגראמען פון 1903, 1904 און 1905, און ער האט איבערגעלעבט מיט די רוסישע יודען אלע שרעקען זייערע. „און ווען איך פלעג זיך דערמאהנען אויף רוס־לאנד" — זאגט ער — „פלעג איך אויפהויבען די הענד צום הימעל און בעטען פאר אונזער גנעדיגען קאיזער, זאל ער לאנג לעבען, שטארק און געזונד זיין".

און יעצט — זאגט ער — לאזט איהם דער ביילים ניט שלאפען. ער בעט מ׳זאל איהם לייענען די צייטונגען. ער שלינגט און ף יעדע ידיעה וועגען רוסלאנד, און אז ער דערזעהט א רוסישען יודען צוגעהט איהם דאס הארץ פון צער. און ווען ער לעגט זיך און ווען ער שטעהט אויף, דאנקט ער גאט, וואס דער קאיזער פראנץ־יאזעף לעבט.

ער האט צוגעפיהרט דעם וועגעלע צום הויז פון מיין קוואר־טיר, ארא בגענומען און איבערגעגעבען דעם הויז בעזארגער די פעק, א שמעק געטאן טאבאק, אריינגעלעגט דאס קליינגעלד אין קעשענע און אבגעהענד ג פון מיר עטליכע טריט האט ער נאך אמאל מיט צופרידענהייט בעמערקט:

— יא, אזוי לאנג אונזער גנעדיגער קאיזער, — זאל ער שטארק און געזונד זיין, — לעבט, זענען מיר זיכער פון פאגראמען.

דער הונדערט־יעהריגער יודישער סאלדאט.

(א טיפּ פון וויענער מושב זקנים)

גנעטראפען האב איך איהם אין וויענער „מושב זקנים“, דער „מושב זקנים — אזיל פאר אלטע און שוואכע — איז געבויט אויף א טייל פלאץ פונ'ם אלטען וויענער יודישען בית עולם. די קברים־בערגלאך או פ'ן בית עולם זענען שוין לאנג פער־שוואונדען. דער בית עולם איז שוין לאנג פארפוצט, ווי א גערטעל. די מצבות קימערן ניט די אלטע, ווען זיי שפּאצירען דא זעהר גערן אין ווארימע זומערדיגע טעג.

דער וויענער „מושב זקנים“ שטעהט אין זיין איינערליכער ארדנונג, א סך העכער פון דעם ווילנער „מושב זקנים“, דער גרעסטער אזיל פאר אלטע אין רוסלאנד: דא ווערען בעזארגט ביז פיער הונדערט פערזאן, מענער און פרויען און קען, נאך מיין מיינונג, גערעכענט ווערען צווישען די בעסטע יודישע צדקה־אנשטאלטען אין דער וועלט.

שוין אריג נעל אין דעם וויענער „מושב זקנים“ איז דאס, וואס די אויפזעהערין דערויף איז א פריילין, אמת, די פריילין איז ניט גאר קיין יונגע. איננערע פון איהר געפינען זיך אין דעם דאזיגען הויז, אונטער איהר אויפזיכט. זי איז היבש נראה. זעהט זיך אן צווישען פופציג און זעכציג. אבער א־א פרישקייט, מונ־טערקייט, לייכטקייט אין די בעוועגונגען און אויפגעראמט־קייט איז ניט אפט צו בעמערקען ביי אנדערע פריילינס, וואס האבען העלפט פון איהרע יאהרען. ס'איז קענטיג געווען, אז

דאס איז א מענש מיט א בערוף צו איהר אמט. איהר בעהאנד־
לען די אלטע איז געווען שוועסטערליך, אבער נאטירליך, אהן
ביוראקראטיש־פילאנטראפישע זיסקייט. אין אלע פאלא־
טעס האט געהערשט א מוסטערהאפטע ארדנונג און ריינליכ־
קייט. די אלטע האבען זיך געפיהלט פריי, ווי א ן דער היים.
איין זאך, וואס איך האב ביז איצט ניט בעגעגענט אין קיין
„מושב זקנים“ איז — א גאנצע רייה בעזונדערע צימערן פאר
אלטע פאר־פאלקען. מאן און ווייב לעבען זיך צוזאמען אין א
צימער מ ט אלע זייערע אייגענע הויז־געשיר און איבריגע בא־
לעבאטישקייט. צווישען זיי איז פאראן אזעלכע, וואס זענען
ניט גאר ארים. האבען געהאט פריהער געשעפטען, געהאלטען
שענע דירות. די געשעפטען זענען נאך געגאנגען, נאר צו די
עלטערע יאהרען איז מעהר קיין כח ניט געווען צו לויפען, הא־
ווען און דרייען מיט'ן מוח, און אויסהאלטען אליין א דירה מיט
הייצען, מיט קאכען. האט מען געמאכט דאס קרעמיל צו געלד.
אביסעל האט מען געלאזען ביי זיך און דאס איבריגע אוועקגע־
געבען דער פערוואלטונג פון „מושב זקנים“ און געווארען דא
בארדער. די אלטע בעקומען איצט אלץ פארטיג, און דערלעבען
זיך רוהיג זייערע יאהרען, בעזוכענדיג דאס שולכעל, לעזענדיג
א צייטונג, א בוך, אדער א ספר.

די איינוואוינער אין דעם אלטענהויז, בכלל זענען עסט־
רייכישע יודען, אונגארישע, גאליציאנער, בוקאווינער, א פאר
טערקישע יודען און א פרוי פון רוסלאנד. דער שיקזאל פון דער
רוסישער פרוי איז ניט גאר קיין געוועהנליכער. זי איז ניט קיין
אלטע. א קראנקהייט האט איהר געבראכט אהער אין וויען. זי
האט געהאט א שטענדיגען מורא'דיגען אפעטיט, נאר אלץ,
וואס זי האט געגעסען איז איהר איבערגעגאנגען אין פעט. זי
איז געווען איבערנאטירליך דיק, האט ניט געקענט בויגען קיין
אבר. א הר מאן, א מוזיקער, איז פון איהר אנטלאפען. זי האט
זיך קורירט ביי אלע רוסישע דאקטוירים, נאר ס'האט ניט גע־
האלפען. אין וויען האט מען צו איהר אנגעווענדט א נייעם מי־
טעל: ס'האט געווירקט. זי איז פון טויט לעבעדיג געווארען.
איהר קוראציע דארף נאך אבער דויערן א לענגערע צייט, אבער

זי איז שוין געזונד . האט זי געפועלט מ׳זאל איהר אריינעה־מען אין איילױם.

זי האט איהר אײגענס איין טאכטער, א מיידעל — אן ארטיסטין אין סטאקהאלם. וואס די מיידעל פערדינט, שיקט זי אוועק דער מאמען. דער פרוי פעהלט גאר נישט. דער מאן האט דערהערט אז זי איז געזונד געווארען, האט ער זיך בעווי־זען און בעט ווידער אויף א לעבען. נאר זי טרויט איהם מעהר ניט. „איצט“ — זאגט זי, — אז איך בין געזונד, דארף ער הא־בען איך זאל איהם בעדינען. ניין, בעסער וועל איך שוין בלײ־בען דא שטענדיג. די טאכטער שיקט איהר געלד. קומט צוויי מאל א יאהר איהר בעזוכען. שרייבט איהר אפט בריעף.

צווישען די א בריגע זקנים פון אזיל איז אינטערעסאנט א הונדערט־יאהריגער יודישער סאלדאט. ער האט נאך געדינט אין 1848־טען יאהר אין דער צייט פון דער רעוואלוציע, האט בעקומען פאר זיין לאנגען דינסט דריי מעדאלען : צוויי בראנ־זענע און איינעם א זילבערנעם. ער איז שוין גאר שוואך און ק נדיש, זיצט אויף זיין בעטעל אין איין העמד, און אונטערהוי־זען און פון אויבען דעם כאלאט. אויפ׳ן כאלאט באמבלען זיך די צוויי בראנזענע מעדאלען, געפוצטע, בלאנקע. דער אלטער שטאלצירט מיט זיי שטארק און האלט זיי אין שטרענגער ארדנונג. ער האט מיר ערקלערט די היסטאריע פון יעדען מעדאל, אין וועלכען יאהר, אין וועלכען קריג ער האט דעם און יענעם בעקומען, און פון וואסערע אויסצייכנונגען אין דינסט. גאר בעזונדער טייער האט ער געהאלטען א דריטען מעדאל, א זילבערנעם, וואס איז געווען שוין ניט אנגעהאנגען אויף איהם, נאר געלעגען, ווי א טייערע קמיע אין א שווארצער טיכעל, אויף א זיידען ק סעלע, בעהאלטען אין קעסטעל פון זיין בעט־טישעל. ער האט לאנגזאם ארויסגעצויגען דאס קעסטעל, אבגעווישט אפאר מאל די הענד אן כאלאט, פארזיכטיג געעפענט דאס שאכטעל און ציטערנדיג ארויסגענומען דעם מעדאל, איינגע־קוקט זיך מיט גרויס ליעבע און צערטליכקייט א ג׳ם פנים פונ׳ם קאיזער פראנץ יאזעף, אוועקגעלעגט פאוואליע דעם מעדאל אויפ׳ן קיסען, און אויפגעהויבען די אויסגעדארטע ביינערדינע

הענד צום הימעל, ד. ה. צו דער סטעליע מיט א פרום געבעט: בארמהערציגער, אלמעכטיגער גאט! שענק דעם גנעדיגען קאיזער לאנגע יאהר און געזונד, ער איזט יא דער בעסטער מאנארך אין אייראפא, פיר אונז יודען, איז ער איין פאטער. זאלאנג ער לעבט, האבען וויר ניכטס צו פירכטען.

און ער האט מיט גרויס בעגייסטערונג אנגעהויבען צו דערצעהלען, וויפיעל מאל און וואו ער האט איהם געזעהן, דעם גנעדיגען קאיזער. האט ווידער מיט גרוס ליבשאפט ארומגעקוקט דעם מעדאל, פארזיכטיג און פאוואליע אוועקגעלעגט איהם אויף דאס קיסעלע אין שאכטעלע, אוועקגעלעגט אויפ'ן פריהערדיגען ארט און פאררוקט דאס קעסטעלע. די פראסטע, קלענערע מעדאלען זענען ביי איהם געווען, אזוי צו זאגען, א וואכעדיגע צירונג. דער גרעסטער, דער זילבערנער, איז געווען א יום טוב'דיגער חפץ. אויף איהם צוקוקען און נעהמען איהם אין האנד האט ער זיך ניט ערלויבט אלע טאג, נאר אין א געהויבענעם פאל, א שטויגער, ווען איהם האבען בעזוכט געסט און ער האט פאר זיי איבערגעבלעטערט זיינע אלטע זעלנערישע זכרונות.

איבריגענס זענען די זכרונות פון זיין לאנגען לעבען ניט גאר קיין פרעהליכע. זיין ווייב און אלע קינדער האט ער שוין לאנג בעגראבען. שוין לאנג, ווי ער געהט אום אן איינזאמער, א היימלאזער אויף דער וועלט. יאהרענלאנג איז ער שון אויך דא, אין מושב זקנים, די פערוואלטערין פיעסטעט איהם אביסעל, ווייל ער איז דער עלטעסטער אין אזיל. מיט דרך ארץ צו זיינע הונדערט יאהר פערהאלט זיך צו א הם די גאנצע בעפעלקערונג פונ'ם „מושב זקנים"

ווען איך האב פונ'ם זקן אבשייד גענומען און געלאזען זיך אוועק פון זיין בעט אין בעגלייטונג פון דער פערוואלטערין, האט דער אלטער אויסגעשטרעקט זיין געלע, דארע ביינערדיגע האנד, בעטענדיג די פערוואלטערין זאל צו געהן צו איהם, ער דארף איהר עפעס וויכטיגעס פארטרויען. אז זי איז צוגעגאנגען האט ער אראבגעלאזט די אויגען, ווי א שעמעוודיג קינד און געשטאמעלט עפעס, טשאמקענדיג מיט זיינע פארטריקענטע ליפען

און ווינקענדיג מיט די רויטע פארשוואלענע ברעמען אזוי רחמנות’דיג. איך האב פון דער וייטען נאר געהערט די ווער־טער: „גנעדיגעס פריילין“ „ביטע“ און „מאטילדע“.

די פריילין פערוואלטער’ן האט זיך צולאכט און געדראָ־העט איהם מיט’ן פינגער:

— אַ, איהר אַלטער! איך ליגט נאך אין זינען אזעלכע זאכען. — דער הונדערט־יאהריגער זעלנער האט טשאמקענ־דיג און שטאמלענדיג, מיט א שרעקליך רחמנות’דיג פנים, איהר פערזיכערט, אז ער איז ניט אויסען קיין פערגעניגענס, ווי די יונגע, נאר ער וויל האבען א גוטען פריינד, ווייל די מ א ט י ל־ד ע איז א גוטהערציגע פרוי.

דער אלטער עולם ארום האט זיך צולאכט. אבער די שטי־מונג איז ביי אלעמען באלד ווידער געווארען אן ערנסטע. עס האט זיך געפיהלט אין דער קאמישער סצענע א טיפע טראגע־דיע פון דעם מענשענס נשמה. אין דער קאלטער סביבה פון וועלקע האלב אבגעשטארבענע נפשות, האט ערוואכט א פראָ־טעסט, כאטש א פערשפעטיגטער, געגען א פארשפילטען, פאר־מוטשעטען לעבען. שטעהענדיג מיט איין פוס אין קבר, האט דער מענש אנגעהויבען פאדערן זיין רעכט אויף גליק, צוליב וועלכען ער איז געבארען און וועלכען ער האט ניט געקענט...

די פריילין האט צוגעזאגט דעם אלטען: — רעכט, רעכט! איך וועל שוין רעדען מיט דער מאטילדע.

ביי אַ יודישען אַפּיציר.

אַ צופאַל האַט מיר געגעבען די מעגליכקייט אריינצוקוקען אין דעם אינערליכען לעבען פון אן עסטרייכישען יודישען אַפּי־ציר. איך האַב געהאַט די מעגליכקייט, מעהר ווי איין מאָל, מיט דעם אַפּיציר צו פאַרברייננגען. איך בין געווען מעהר ווי זיין גאַסט. איך בין געווען זיין קוואַרטיראַנט אין אַ משך פון דריי וואָכען.

אין די פּאָר מאָנאַטען, וואָס איך האָב פאַרבראַכט אין וויען, האָב איך, אַלס ניט סטאַבּלער, ד. ה. ניט שטענדיגער קוואַרטיראַנט*) געמוזט בייטען דריי מאָל מיין וואָוינונג. דאָס איז געווען אביסעל אונרוהיג און ניט בעקוועם. דערפאַר האָב איך געהאַט די געלעגענהייט צוצוקוקען זיך נעהענטער צום וויענער אידישען לעבען, ווי אויך צום לעבען פון די וויענער קריסטליכע פּראָלעטאַריער.

דער דורכשנ טליכער יוד, ווער ער זאָל ניט זיין: האַנד־ווערקער, קליינער קרעמער, בעאַמטער, אַפּיציר און ד. ג. קען זיך ניט פאַרגינען צו האַלטען אַ גאַנצע דירה פאַר זיך, און מעג זיין די דירה אפילו בלויז פון דריי צימערן. אַזאַ דירה קאָסט

---

*) אַ גרויסער טייל פון די וויענער באָרדער זענען סטודענ־טען. די הייסען „סטאַבּילע". ניט סטאַבּילע הייסען די וואָס דינגען אַ צימער אין צייט פון וואַקאַציע. זיי מוזען דעם צימער אָבּראַמען, ווען די סטודענטען קומען.

1500-1000 קראנען א יאהר און דער פארדינסט קלעקט נים אויף אזא גרויסע צינש (רענט, דירה געלד). געוועהנליך בע־שטעהט א דירה פון דעם ניט רייכען קלאס אין וויען פון דריי חדרים: קיך, קאבינעט, (קליינער צימער מיט איין פענסטער) און צ י מ ע ר (מיט צוויי פענסטער, אדער מיט איין פענס־טער — א ברייטען). דער קאבינעט, אדער צימער ווערט פער־דונגען. דער איינצ גער צימ'ער, וואס בלייבט פאר דער פאמיליע דיענט פאר א שלאפצימער, א זאל, א גאסטצימער. דארט שטעהט אויך די „פיאנא". יוען אימיצער פון דער פאמיליע איז מוזיקאליש. די קיך ד ענט אויך פאר אן עס־צימער, פאר צו־נעהמען געזעלשאפט שבת און יום טוב, פאר א שלאף צימער די קינדער און, נים זעלטען, ווערט אין דער קיך פערדונגען א „בעט" צו נאך א „בארדער".

מיינע דריי בעלי בתים. ביי וועלכע איך האב געוואוינט, פאר דער צייט, וואס איך האב פארבראכט אין וויען, זענען געווען פראלעטאריער פון דריי פארש דענע מדרגות. דער ער־שטער א גאליציאנער יוד אין לעפאלדשטאדט, א הענדלער פון שמאטעס. א פרומע יודישע פאמיליע: 4 ק נדער — צוויי זיהן און צוויי טעכטער. ביידע זיהן — „קאמים" אין געשעפטען. איין טאכטער פארהייראט פאר אן ארבייטער. א צווייטע — א מיידעל נאך — א זאקענמאכערין. זי ארביים אין דער היים (אין קיך ביין פענסטער) אויף א זאקענמאשין, גענומען אויף או סצוצאהלען. ארבייט פאר פריוואטע קונדען, וואס בעקאנ־טע רעקאמענדירען. דעריבער נעהמט זי אביסעל א בעסערן פרייז און ארבייט אוים איהרע צעהן קראנען א וואך. דערפון קליידט זי זיך. און לעגט אב אביסעל אויף נדן, און גיט די על־טערן צו שטייער אויף צינש, אויף עסען. אט אזוי קומט מען ווי עס איז דורך.

מיין צווייטער בעל־הבית — (עק שטאדט, וואו די גאסען זענען ריינליכער און די הייזער מיט גערטלאך פון פארענט) איז געווען א קריסט, א נידעריגער בעאמטער אין א פארז כערונגס־געזעלשאפט. זונטאג, און צייטענווייז, אן דער וואכען אין אזוענד ברויכט ער צו איינבינדעריי (געהאט אמאל א שאפ פון

אט דעם פאך). דער צימער איז פארדונגען, אין קאבינעט שלאפט
די גאנצע פאמיליע: די מאמע מיט דער טאכטער (א מיידעל
פון א יאהר 16) אין איין בעט; דער טאטע מיט איין זוהן אין
א צווייטער. אין דער דריטער בעט שלאפען דא די צוויי איב־
ריגע „בורשען“. די קיך איז זעהר א קליינע. פארברייינגט די
גאנצע געזינד אין קאבינעט ביי טאג און ביי נאכט. אין א ווינ־
קעל שטעהט א פיאנא. די גאנצע געזינד איז מוזיקאליש. די
טאכטער ארבייט ביין טאג אין זעלבען געשעפט, וואס איהר
פאטער. אין אווענד לערנט זי זיך שפילען. זי שפילט פיאנא;
די בורשען — פיעדעל, וויאלין. די אינגלאך האבען אויך טא־
לאנט צום מאלען. זענען נאך יונג. ביי טאג געהט מען אין דער
שולע. ביי נאכט בעזוכט מען די ספעציעלע שולע פאר מאלען
און צייכנען. טאטע־מאמע זעהר איינפאכע מענשען (זי — א
דייטשקע, ער א פערדייטשטער טשעך פון טיעף בעהמען) הא־
בען אבער א סך געפיהל פאר די קינדערס טאלאנטען, און זענען
זיך פשוט מקריב צו שאפען זיי מיטלען, געבען זיי די מעגליכ־
קייט ענטוויקלען זייערע פעהיגקייטען. דאס קאסט א סך געלד.
איבערהויפט די אלטע ארבייט ווי א פערד, בעדינט די קוואר־
טיראנטען, און יעדען העלער, וואס זי בעקומט גיט זי די קינדער
אוועק. דאס איז ביי איהר דער צווייטער מאן. דער ערשטער —
האט זי מיר דערצעהלט — איז געווען א „האטעליע“, ד. ה. א
לאקיי אין א האטעל. האט געשכור'ט, פערהולטעוועט איהר נדן,
וואס זי האט איהם אריינגעבראכט, און יעדען קרייצער, וואס זי
פלעגט פערדינען פון גרעט וואשען. דער איז — זאגט זי —
אן אנשטענדינער מענש: טרינקט נים, רויכערט נים, איז אב־
געגעבען דער פאמיליע און זי איז פאר איהם גליקליך.

איך האב געמוזט אברוימען מיין צווייטע קווארטיר —
פאר סטאבילע סטודענטען — די פריהערדיגע בארדער פונ'ם
צימער, און האב מיך געלאזט זוכען ווידער א צימער אין לעא־
פאלדשטאדט. זוכענדיג האב איך מיך אנגעשטויסען, גאנץ
אונגעריכט, אויף דעם אפיציר. דערזעהענדיג אין פארהויז די
מ ליטערישע אוניפארם מיט'ן שווערד, האב איך שוין געוואלט
געהן צוריק. איך בין געווען זיכער, אז דא וועט מען א אידען

ניט פערדינגען. דערצו האָב איך געקענט נעהמען דעם צימער, נאָר אויף צוויי וואָכען. נאָר געגען מיין ערוואַרטונג האָט מען מיך דאָ גאַנץ פריינדליך אויפגענומען און איינגעשטימט אָבצו־געבען זייער צימער אויף דעם קורצען טערמין, וואָס איך האָב פערלאַנגט. אז דער אָפיציר איז אַ אידישער האָב איך זיך דער־וואוסט שפּעטער, פון זיין פרוי, אַ יונגע, שענע דייטשקע, אַן אמת׳ע דייטשקע — אַ קריסטין. איך האָב זיך אויך דערוואוסט, אז דאָ איז געווען אַ ראָמאַן און, דערצו — אַ טראַגעדיע.

אז אַן עסטרייכישער אָפיציר האָט אַ ראָמאַן — דאָס גופא איז שוין, אייגענטליך, אַ טראַגעדיע. אַן עסטרייכישער אַזוי ווי אַ דייטשער אָפיציר, טאָר ניט חתונה האָבען ווען ער טראָגט ניט אריין אין דער מיליטערישער קרוין־קאַסע מינדעס־טענס 30 טויזענד קראָנען, אַלס גאַראַנטיע, אז ער וועט זיין אין שטאַנד צו פיהרען אַן אַנשטענדיגען לעבען, ווי עס פּאַסט פאַר אַן אָפיציר. דער מינימום פאַר אַן אַנשטענדיגען לעבען איז לויט׳ן בעגריף פון דער עסטרייכישער ביוראָקראַטיע — זעקס טויזענד קראָנען אַ יאָהר. דריי טויזענד בעקומט אַן אָפיציר גע־האַלט. די איבריגע דריי טויזענד קראָנען מוז ער האָבען פון פּראָצענט אויף זיין קאַפּיטאַל. דער אָפיציר וואָס וויל חתונה האָבען, מוז ער אַלזאָ, ענטוועדער אַליין זיין רייך, אָדער — טאָן אַ רייכען שדוך. דעריבער סטאַרען זיך די אָפיצירען צו האָ־בען אריינגאַנג אין די רייכע הייזער און קריגען פון דאָרט אַ כלה. ביי די אויפגעקומענע נגידים ווערט, רעכענט זיך פאַר אַ כבוד צו פאַרקנעפּלען זיך מיט אַן אָפיציר, איבערהויפּט, ווען ער האָט נאָך אַ קרעל אויפ׳ן באַק — אַ סימן, אז ער האָט געהאַט „היסטאָריעס“ מיט דועלען.

אין דייטשלאַנד, ווי בעוואוסט, איז דער יונקער־קלאַס שטאַרק איינגעשלאָסען און כמעט אין גאַנצען געשלאָסען פאַר אַ יודען. אַ יוד אַן אָפיציר איז דאָרט אַ זעלטענע ערשיינונג. גאַנץ אומגעקעהרט איז אין עסטרייך. דאָ האָבען יודען די פולע פרייהייט צו פערטרעטען העכערע מיליטערישע עמטער. אין דער עסטרייכישער מיליטער זענען דאָ ניט ווייניג יודען פּאָל־קאָווניקעס און גענעראַלען. די רעגירונג קען די פּאַטריאָטישע

שטימונג פון דער אידישער בעפעלקערונג און פערטרויט יורען די פעראנטווארטליכסטע שטעלע אויף אלע געביטען פון ציווי־לען און מיליטערישען דינסט אין שטאאט.

אידען בענוצען זיך אבער ווייניג מיט דער געפעליגקייט פון דער רעגירונג אין דעם פרט פון מיליטערישען דינסט. א רייכע וויענער יודישע מיידעל האט אמת שטארק חשק צו א גוי'אישען אפיציר. אבער א זוהן פון א יודישען בורזשוא האט וועניג חשק צו ווערין אפיציר. מיט געלד און בילדונג האט א יודישער יונגער מאן א סך אברייטערן פעלד פאר זיך צו ענטוויקלען און אויסנוצען זיינע פעהיגקייטען, ווי דער געביט פון מיליטערישען דינסט. ניט בלויז אן אדוואקאט, א דאקטאר, א טעכניקער, א סוחר, נאר אפילו א גוטער וואיאזשאר, פאר־דינט א סך בעסער פון אן אפיציר, און קען לעבען פיעל ברייטער, פרייער און לוסטיגער. פריי און לוסטיג צו לעבען, בעזו־כען איינינע מאל א וואך טעאטער, קאנצערטען, באלען, מאס־קעראדען, נעהמען אנטייל אין ספארט, רייסעס, לופט־פל הע־ריי — דאס איז דער אידעאל פון דער בורזשואזער יודישער יוגענד אין וויען. דערצו פאדערט זיך אבער געלד און א סך. דער געהאלט פון אן אפיציר קלעקט ניט אויף א פרייען וויענער לעבען, און דער יצר הרע צו א לוסטיג לעבען איז שטארקער פון דער אמביציע צו טראגען אן אפיציר׳ישע קעפ.

דעריבער בענוצט זיך די וויענער יוגענד בעסער מיט דעם ברייטען פעלד פון האנדעל, אינדוסטריע און ליבעראלע פרא־פעסיעס, וואו זי שפיעלט א מעכטיגע ראלע, פערדינט א סך געלד און לעבט א גוטען טאג. נאר איינצעלנע איינגעפונדרעוועטע יו־דישע גבירים, וואס האבען שוין מעהר ניט נויטיג צו יאגען זיך נאך ביזנעס, בעזיצען אין די בענק א היבשען פעקיל מזומן, פער־גינען זיך דעם לוקסוס צו געבען די קינדער א מיליטערישע קא־ריער, דערין שפיעלט א ראלע ענטוועדער די קנעפ ל־אמביציע, אדער חער שטארקער חשק צו פערקנעפעלען זיך מיט דעם קריסטליכען אדעל.

פון אזא הויז, א פנים איז געוועזן מיין דריטער בעל הבית. ווערענדיג אפיציר האט ער אבער געהאט דעם אונגליק צו פער־

ליבען זיך אין א דייטשקע, זעהר אן איינפאכע ארים מיידעל, פון אי ארבייטער פאמיליע. וואלט ער זיך פערליבט אין א רייכער דייטשקע, וואלט זיך פערקנע־פּילט דורך איהר וועניגסטענס מיט א קריסטליכער אדע־ליגער משפחה, וואלט איהם זיין יודישער טאטע געגעבען זיין ברכה און נאך א שענע פאר צעהנדליג טויזענד קראַ־נען דערצו. נאר פערליבען זיך אין א פראסטער ארבייטער ־מיי־דעל — דאס האט מען איהם ניט געקענט שענקען. זיין טאטע און מאמע האבען איהם ניט בלויז קיין ברכה און קיין געלד ניט געגעבען, נאר האבען זיך פון איהם אבגעזאגט.

איך וויים ניט אקוראט, צי דער אפיציר, מיין בעל־הבית, האט ארויסגעקראגען ביים טאטען, צי ער האט אליין פערדינט (ער איז מיליטערישער עלטערער בוימייסטער (אינזשיניער) אין דעם ראנג פון אן אפיציר) די דרייסיג טויזענד קראנען גאראנטיע, נאר ער האט זיינס אויסגעפיהרט: ער האט חתונה געהאט מיט דער געליבטער. נאר דא האט זיך ערשט אנ־געהויבען זיין טראגעדיע. טויפען האט ער זיך ניט געוואלט, אבער א יוד מיט א קריסטין (און פערקעהרט) מעגען חתונה האבען נאר אין דעם פאל ווען די יונגע לייט ערקלערען זיך „קאנפעסיאנסלאז“, ד. ה. גאר אהן א גלויבען. די כלה האט גאר נישט געהאט דאגעגען. זי האט איהר חתן שטארק ליב געהאט. דערפאר איז איהר מאמע ברוגז געווארען אויף א־הר טאכטער, וואס זי האט גענומען אן אפיקורס, דערצו נאך א יודען. און זי האט זיך אבגעזאגט פון דער טאכטער פונקט אזוי, ווי זיין טאטע און מאמע האבען זיך אבגעזאגט פון איהם. אין די חברי׳שע אפיצערישע קרייזען ווידער האט מען אויף איהם אנגע־הויבען קרום צו קוקען פאר דריי זאכען. ערשטענס, וואס ער איז א „יוד“; צווייטענס — אן „אפיקורס“, דריטענס — און דאס איז די גרעסטע זינד — וואס ער איז אליין א קבצן און האט גענומען אן ארימע ארבייטער־מיידעל. ער האלט זיך אבער אויפ׳ן דינסט, ווייל די העכערע מיליטערישע בעאמטע מוזען איהם האבען, פערטרויענדיג א־הם וויכטיגע מיליטערישע באהן־און־פעסטונגס־ארבייט.

אט אזוי לעבען זיי, די יונגע פאר (ביי זיי איז ערשט צוויי יאהר נאך דער חתונה), איינזאם, איינגעשלאסען, פארלאזען פון אלעמען. נאר זיי דארפען קיינעם נים. ניין אזייגער אין דער פריה געהט ער אוועק אין דינסט. זי שטעהט אויף פריה (7 אזייגער איז זי שוין אויף) לויפט ארונטער אין קרעמיל, מאכט איהם פרישטיק, גיט איהם עפעס א גוטע זאך מיט. ער געהט אוועק, נעהמט זי זיך רייניגען, וואשען, שייערן, נייהען, פוצען, קאכען. אין קיך און אין שלאפצימער (מעהר האבען זיי ניט, אחוץ מיין צימער) פינקעלט יעדע ברעקעלע. אלע טאג ווערען געוואשען די שויבען, געפוצט די ווענט, די געשיר, זיינע און איהרע קליידער — קורץ: זי איז פארהארעוועט דעם גאנצען טאג אין שטוב. זעקס אין אווענד קומט ער צוגעהן, דערוויסט א ריינעם, איינפאכען און געשמאקען ווארמעס. פון דעם ווארמעס לאזט מען איבעריג אויף מארגען. בייסט זי דאס איבער ביין טאג און מיט׳ן ווארמעס ווארט זי אויף איהם. אבגעגעסען ווארמעס פארברייגגען ביידע דעם אבענד אין דער היים, ער לייענט איהר עפעס, אדער דערצעהלט איהר געלעכטערדיגע מעשות און ביידע לאכען. אמאל געהט מען צוזאמען מאכען א וויזיט איהרע א שוועסטער, אן עלטערע אביסעל פון איהר, אויך זעהר א שעהנע. אמאל, זעהר זעלטען קומט די שוועסטער צו א י ה ר. אלע זונטאג קומט איהר בעזוכען דער ברודער — אן ארבייטער, א שלאסער, א סאציאל־דעמאקראט. די שוועסטער און דער ברודער זענען און איהר ניט ברוגז, האבען זיך, פון איהר ניט אבגעזאגט. נאר די מאמע (קיין פאטער האט זי ניט) — איז נאך אלץ אויף איהר ברוגז.

מיט מיר איז אט די בעל־הבית׳טע מיינע ש׳ער ניט ברוגז געווארען אויפ׳ן צווייטען טאג, נאך מיין אריינקלייבען זיך. און אט צוליעב וואס:

אין אווענד האט זי מיך געבעטען, א׳יך זאל מיינע קליידער און קאמאשען ארויסשטעלען, פארן שלאף, פאר דער טיר אין קארידאר, וועט זי עס אין דער פריה פוצען און רייניגען. א׳יך האב איהר געמעלדעט, אז איך פוץ מיינע קליידער און שיך אליין. די דייטשקע האט אויסגעשטעלט אפאר אויגען און האט

מיך אנגעקוקט מאדנע, זי האט געזאגט, אז אזוי איז דא דער מנהג. די ווירטין מוז פוצען דעם קוואַרטיראַנטס קליידער, און שיך. איך האב זיך פער'עקשנט, האב איהר ערקלערט, אַז „ביי אונז" אין רוסלאנד, האט מען וועגען אזוינע זאכען אנדע־רע בעגריפען; יעדער מענש מוז אויף זיך אליין אויפפאסען און ניט בעלעסטיגען יענעם מיט אזוינע קלייניגקייטען, וואס ער קען אליין טאן. זי האט דאס ניט געקענט פארשטעהן און האט זיך מיט מיר שטארק געאמפערט. ענדליך איז זי אוועק מסר'ן דעם מאן. דער אפיציר האט זיך „אנגענומען" פאר זיין ווייב און אויך געוואלט מיך איבערצייגען, אז אזוי איז שוין דא דער מנהג פון שנים קדמוניות. איך האב זיך אבער איינגע־שפארט און געשטעלט אויף דאס מייניגע.

אין איינינע טעג ארום האט זיך מיין דייטשקע איבער־צייגט, אז דאס איז פאר איהר ניט קיין חסרון, זי איז שלום געווארען מיט מיר און האט מיר אפילו דערצעהלט, אז דער פא־ריגער קוואַרטיראַנט האט עס זיך „געמאכט בעקוועם". ער פלעגט איהר אלע טאג ארויסשטעלען פוצען און רייניגען דריי קאס־טיומען.

אחוץ דעם מאן, דער שוועסטער און דעם ברודער, האט די אפיצערשע געהאט נאך א גוטען פריינד, וואס פלעגט קומען צו איהר אפט ביי טאג, איהר אמוזירען. דער אפיציר איז ניט געווען אייפערזיכטיג. פארקעהרט: ער האט איהר „גוטען פריינד" גע־טראפען, קומענדיג אהיים פון דינסט, פלעגט ער איהם בעהאנד־לען אויפ'ן שענסטען ארט. דער גוטער פריינד איז געווען — „לאקערל" — דער שוועסטערס הונד. דאס איז געווען א מאידים פון א הונד. זי פלעגט מיך אפט ארויסרופען פון מיין צימער, איך זאל זעהן, ווי „לאקערל" צוקעהרט מעשים. דאס אמוזירען זיך איז געווען אויף אזא שטייגער: זי פלעגט נעהמען א שמאטע אין האנד ביי איין עק און „לאקערל" פלעגט דאס נעמען אין די ציין ביי אן אנדער עק און שפרינגען דערמיט, האווקען, בורטשען און שטיפען, טאקע ממש ווי א איננעל — א קונדס.

א פאר טעג פאר מיין אבפאהרען פון וויען האט מיר מיין בעל־הבית'טע פארטרויט אז איהר מאן האט בעקומען א בעפעהל

איבערציהען זיך אין א קליין שטעדטעל, אין טיעף אונגארן, וואו עס ווערט געבויט א נייע מיליטערישע באהן. זיי זענען מיט מיר אוועקגעפאהרען אין איין טאג. מיר האט זיך געדוכט, אז דאס האבען איהם די חברים צוגעדינט, ער זאל זיי ניט פארשווארצען די אויגען. די דייטשקע האט מיר אבער ערקלערט, אז איהר טוט עס הנאה. זי איז אליין געבארען פון יענעם געגענד. אין א קליין שטעדטעל איז עס דאך רוהיגער, בעקוועמער: מ'קען לעבען ווי מ'וויל. זי וואלט געווען גאר גליקליך, ווען זי וואלט נאך דארטען אין דער קליין־שטעדטעלע, קענען האבען איהר גוטען פריינד — דעם „לאקערל"...

אויף דעם „קבר" פון... א פיש.

אויף דעם אלטען יודישען בית עולם אין וויען איז דא א מצבה וואס שטעלט פאר א פיש מיט שופען, מיט אן עק מיט א ברייטען מויל אויפגעריסען צום הימעל, אזוי ווי דער פיש וואלט שרייען צו גאט.

ווי קומט א שטומער פיש צו עפנען אַ מויל? צו שרייען? צו וועלען שרייען אפילו? און ווי קומט גלאט א פיש אויפ'ן יודישען בית הקברות?

איז דאס טאקי ניט קיין פשוט'ער פיש. אט וואס אלטע פרומע יודען אין וויען דערצעהלען וועגען דעם דאזיגען פיש.

דאס איז געווען לאנג, לאנג מיט דורות צוריק. איצטיגע וויענער זקנים געדענקען דאס ניט. האט אמאל א פרומער יוד געקויפט א פיש אויף שבת. א גרויסען פיש, א לעבעדיגען פיש, א צאפעלדיגען, און ווי מ'האט דעם פיש גענומען מאכען, האט ער זיך ארויסגעריסען פון די הענד, א שפרונג געטאן אין דער הויך און א געשריי געטאן: „שמע ישראל".

עס איז געווארען א גערודער, אלע שטובינע האבען זיך דערשראקען, מ'האט באלד געשיקט פרעגען א שאלה צום רב, און דער רב האט געזאגט, אז אין דעם פיש איז א „גלגול" פון א יודישע זינדיגע נשמה, וואס האט איצט בעקומען איהר „תיקון".

מ'האט דעם פיש געמאכט א גרויסע לויה און געבראכט איהם צו קבר ישראל או פ'ן אלטען וויענער בית הקברות.

אזוי דערצעהלען וויענער פרומע יודען. און יאהר־יעהרליך,

אין אלע הייליגע און מורא'דיגע טעג, ווען די פרומע יודען און יודענעס, וואס זענען, צוליעב אונזער גרויסע זינד נאר ווייניג געווארען אין איצטיגען פארשייטען דור, קומען אויפ'ן אלטען בית עולם אויסוויינען זיך אויף די אלטע קברים און בעטען אויף א גוט יאהר, קומען זיי אויך צום „הייליגען" קבר פון דעם פיש און זענען אויך אויף זיין קבר מתפלל... ער, דער פיש, זאל זיין א גוטער בעטער...

מיר האט די מעשה דערצעהלט מיין גאליציאנער באלע־באסטע, און דער מאן א הערער דער באלעבאס, האט דאס בע־שטעטיגט, און האט מיר שטארק צוגערעדט, איך זאל געהן אויפ'ן אלטען יודישען בית עולם, וועל איך זעהן בעשיינפער־ליך דעם קבר און די מצבה פונ'ם פיש.

איך האב געפאלגט און בין געווען אויפ'ן אלטען יודישען בית עולם. איך האב בעשיינפערליך געזעהן דעם פיש, ד. ה. די מצבה וואס איז עהנליך צו א פיש.

נאר פריהער א פאר ווערטער וועגען דעם בית עולם גופא. אין ווינע איז פאראן 3 בית עולם'ס, און דאס איז דער עלטעס־טער. עס זענען דא אויף איהם מצבות פון אריבער צוויי הונדערט יאהר. אבער דער בית עולם איז, אין אמת, א סך עלטער. ער דארף אלט זיין אן ערך א פינף, זעקס הונדערט יאהר. כאטש אפען האט ביז דער רעוואלוציע פון 1848 אין ווינע ניט געטארט זיין קיין יודישע געמיינדע. לויט דער סטאטיסטיק פון יענער צייט, זענען אין דער ערשטער העלפט פונ'ם פאריגען יאהר הונדערט געווען אין ווינע בלויז 500 „טאלערירטע" יודען, ד. ה. יודען, וואס האבען געהאט א ספעציעלע ערלויבניש צו וואוינען אין עסטרייך'ס רעזידענץ. מיט זיי האבען געמעגט וואוינען אין ווינע אויך זייערע ווייבער און קינדער. איז אבער אימיצער פון די „טאלערירטע" געשטארבען, האט די אלמנה מיט די קינדער געמוזט פארלאזען ווינע און פאהרען צוריק אהין, פון וואנען זיי זענען געקומען.

דאס איז אבער געווען נאר אפיציעל, לויט'ן געזעץ. אין אמת'ן איז שוין דאן געווען יודען אין ווינע צעהן מאל אזוי פיעל. זיי האבען שוין לאנג געהאט זייערע שולען, זייער בית

הקברות, זייער אינערליך־ארגאניזירטע געמיינדע־לעבען. האבען פערנומען זעהר א וויכטיגען ארט אין אלע געביטען פון לעבען. און ניט נאר דאן, — שוין מיט הונדערט יאהר פריהער האט מען אין אייראפא, בשעת עסטרייך האט געדארפט פיהרען מלחמה מיט טערקיי, געטרויט געלד ניט אויף דעם קייזער'ס אונטערשריפט, נאר אויף דיים אונטערשריפט פונ'ם הויף־יוד, שמשון ווערטהיימער.

נאך דער רעוואלוציע פון 1848, פון וועלכער דער ערשטער אפפער און דער לעצטער איז געווען א יוד, הויבט זיך ערשט אן בויען „כשר", געזעצליך די וויענער יודישע „קולטוס־געמיינדע", (קהילה). איצט — די רייכסטע, די גרעסטע, די שטארקסטע יודישע געמיינדע אין אייראפא. מיט 60—70 יאהר צוריק האט זי געהאט א 5000 יודען און איצט איז זי אויסגעוואקסען צו א געמיינדע פון 200 טויזענד יודען. יודען שפיעלען א מעכטיגע ראלע אין וויענער עקאנאמישען און גייסטיגען לעבען. יודען בעגעגענט איהר אויף יעדען טריט און שריט, וואו איהר גיט א ווארף מיט אן אויג: אין האנדעל גיין פארלאמענט, אין דער רעגירונג, אין דער מיליטער, אין דער פאליציי, אין דער ליטעראטור, קונסט — אויף יעדען געביעט פון מענשליכען ווירקען און דענקען זענען יודען פול. מ'פיהלט זיך, ווען מען קומט אין וויען, פאלקאם ווי אין א יודישער שטאדט.

און בלויז דער אלטער בית עולם, וואס קוקט א צט אויס אין סאמע צענטער פון שטאדט, דערמאהנט אן אמאליגע דונקעלע צייטען. און די לעגענדע פונ'ם פיש, איז א סימבאל פון יענע צייטען, ווען דאס יודישע פאלק האט געמוזט אריבערטראגען אלע ענוים און שרעקען פון רעכטלאזיגקייט און זיין שטום ווי א פיש. און נאר דאן, ווען מ'האט זיין לייב לעבעדיג געשניטען, האט עס געוואגט צו שרייען: „שמע ישראל!"...

איך האב געפרעגט ביי'ם פערוואלטער פונ'ם אלטען בית עולם און ביים ראבינער, דר. גרונוואלד: פון וואנען שטאמט די לעגענדע פונ'ם פיש, וואס האט געשריען „שמע ישראל", האבען זיי מיר ניט געוואוסט, וואס צו ענטפערען דערויף. נאר

דר. גרונוואלד א גרויסער קענער אין דער יודישער געשיכטע, האט מ ר געזאגט זיין השערה, אז דאס איז וואהרשיינליך א ים־הונד, איינער פון די, וואס האבן בעלאנגט צום אלטען וויע־נער אוניווערזיטעט. בשעת מ׳האט מיט א יאהר הונדערט צו־ריק, איינגעריסען די אלטע אוניווערזיטעטס־געביידע און גע־בויט די נייע, די איצטיגע, האבען פריוואט מענשען אבגעקויפט דא פערשיעדענע אלטע שטיין־בילדער, וואס האבען פערציערט דעם אוניווערזיטעט, פון זיי האט איינער א יוד, געמוזט שענקען איין שטיין־בילד דעם אלטען בית הקברות. דאס האט געמוזט זיין א וואסער־בעקען אויף וואשען די הענד. שפעטער איז דאס קאליע געווארען און געבליבען צווישען די אנדערע שטיינער אויפ׳ן בית עולם.

דער פערוואלטער האט מיר געזאגט אז ער האט אמאל אי־בערגעקעהרט דעם שטיין און האט דארט ווירקליך געפונען אן אייזערנעם רעהר, וואס איז געגאנגען ביז צום מויל פון פיש. עס בלייבט אבער דאך א רעטעניש: ווי אזוי מאכט דאס פאלק פון א בעקען — א מצבה. דער אלטער בית עולם איז געשלאסען געווארען מיט א יאהר 60־70 צוריק. ס׳זענען דא אלטע לייט, וואס געדענקען נאך דאס. אין אזא קורצער צייט ווערט ניט בע־שאפען קיין לעגענדע. וואהרשיינליך האט אויסערהאלב דעם בית־עולם געמוזט עפעס פאסירען, וואס גיט דעם טונקעלען אבערגלויבישען המון א באדען פאר אזא בייקע (בבא מעשה).

עס טרעפט, אז א הוהן, א גאנז רייסט זיך ארויס פון אונטער דעם שוחט׳ס מעסער און צייגען א פראטעסט געגען זייער מערדער. פילייכט האט עהנליכעס פאסירט מיט א פיש. דער פרומער יוד פון אמאליגע צייטען קען זיך ניט ערקלערען, אזא „פראטעסט“ פון אן עוף אדער א פיש, און ערקלערט עס מיט א „גלגול“. די פאנטאזיע דערמאנט שוין ווייטער דעם „שמע ישראל“. אויפ׳ן אלטען בית עולם איז שוין לאנג געוועזן דער גוף פאר דער לעגענדע. עס האט נאר געפעהלט די נשמה...

דער אלטער וויענער בית עולם איז, איבעריגענס, א־צט גאר נים עהנליך, א שטייגער, צו א ווילנער אלטען בית עולם. דארט איז אלץ חרוב, פערלאזען, פערוויסט, דא איז אלץ אויפ־

גערוימט, אויסגעפוצט, גערייניגט. יעדע מצבה — שוין לאנג נומען רט, פאררינכט און לעזבאר געמאכט. צובראכענע מצבות־שטיקער איינגעפאסט אין א וואנט. יעדע שטיק, ווי יעדע גאנצע מצבה בעצייכענט מיט א נומער און — וואו מעגליך — מיט'ן יאהר. וויענער אלטער יודישער בית־עולם איז א וויכטיגער היס־טאר שער דענקמאל. א גאנצע רייהע מצבות־אויפשריפטען ווייזען, אז מיט הונדערט'ער און זאגאר 200 יאהר צוריק, איז וויען געווען א שטאדט פון לומדים, מופלגים, בעלי צדקות.

דא אויף דעם קליינעם שטח פונ'ם אלטען וויענער בית הקברות ליגט דאס גאר אלטע יודישע וויען פון פאר דריי פיער פינף און זאגאר זעקס הונדערט יאהר. ביז דעם מיטען פונ'ם פאריגען יאהרהונדערט, האבען וויענער יודען ניט גע־כארט מקבר זיין זייערע טויטע אין אן אנדער ארט, האבען זיי, די וויענער יודען, אין א משך פון א האלבען יאהר טויזענד געבויט דא א מערת המכפלה — דאס הייסט א בית עולם פון 4־3 שטאק. א ז פול געווארען דער „בית־עולם" האט מען ארונ־טער גענומען די מצבות און אנגעשאטען א נייעם פאך ערד און אויף די אלטע — נייע קברים געגראבען. אז אט די נייע זענען ענג געווארען, האט מען אויף זיי א פרישען פאך ערד אנגעשא־טען און א דריטען שטאק קברים געגראבען. די טויטע האבען עס געהאט ניט בעסער פון די לעבעדיגע...

די רעוואלוציע פון 1848 האט יידען פריי געמאכט: אי די טו טע, אי די לעבעדיגע. דער נייער יודישער בית עולם אויף דעם „צענטראל־פריעדהאף" איז אן אמת'ער פארק. וואהרשיינ־ליך דער שענסטער יודישער בית עולם אין אייראפא.

נאר צופיעל הרחבה פשרפיהרט... אט אזוי האבען א סך יודען זיך געפיהלט שוין צו ענג אויף זייער יודישען בית עולם און האבען זיך אריבער געקליבען אין שכנות, דערביי, אויפ'ן קאטוילישען... א טייל פון זיי — ניט ווילענדיג. די געטוי פטע קינדער האבען זיי, פאר'ן טוידט גע'טובל'ט מיט שמד־וואסער און געבראכט זיי אויפ'ן קאטוילישען פריעד־האף, וואס נעהמט אויף ברייטהארציג אלע מתים, אהן אונטערשייד פון רעליגיאן. דער־כיט האבען זיי געוואלט איבעררייסען יעדע פערבינדונג מיט

דער יודישער וועלט. אנדערע יודען, ווידער, ווי דער קברות־שמש פונ'ם נייעם בית־עולם (פארבייגעהענדיג בעמערקט — א ספארט, אין א פראק, צ לענדער און ווייסע האנדשוה) האט מיר ערקלערט, האבען אליין געקויפט פאמיליען־גרעבער אויפ'ן קאטוילישען פריעד־האף, כדי זייערע קינדער, וואס זענען אלע גע'שמד'ט, זאלען זיך ניט שעמען זיי צו בעזוכען...

דער זעעלען־בעזאָרגער.

וואָס איז אזוינס א זעעלען־בעזארגער?

דאָס איז א גייסטליכער, וואָס קומט צו דעם מענשען אין זיינע לעצטע שטונדען. ער קומט צוגרייטען איהם צו זיין איי־ביגען וועג, צו בעזאָרגען זיין נשמה פאר יענער וועלט.

אייגענטליך האָט יעדער קריסטליכער גייסטליכער די דאָזי־גע אויפגאבע. נאָר עס זענען דאָ גייסטליכע, וואָס זייער בערוף בעשטעהט נאָר אין דער ראָלע פון א זעעלענבעזארגער. דאָס איז אין די גרויסע שטעדט, אין די שפיטאָלען, וואו אָלע טאָג זענען דאָ קראנקע, וואָס האַלטען ביי שטארבען, דארט מוז זיין אַן עקסטרא גלח צו געבען דעם מענשען זיין לעצטע טרייסט.

דאָס א ז אבער נאָר ביי קריסטען. ביי יודען איז קיין מאָל ניט געוועזען קיין „זעעלענבעזאָרגער". דער יוד נויטיגט זיך ניט אין דעם רב ביי זיינע לעצטע מינוטען. זיין טרייסט ביים שטאר־בען, אזוי ווי ביים לעבען, זוכט ער און געפינט אין זיין פאמי־ליע. דער רב קומט נאָר צו א שמחה: צו א ברית, צו א חתונה. ער קומט צוגרייטען דעם יודען צום לעבען און ניט צום טוידט.

דעריבער האָב איך זיך טאקע שטארק געוואונדערט, ווען איך האָב געפונען אין וויען א יודישען „זעעלענבעזארגער". דאָס איז, אָהן א ספק, דער איינציגער יודישער „זעעלענבעזארגער" אין דער וועלט. דער ערשטער און, וואהרשיינליך, דער לעצ־טער.

דאָס איז אבער אויך אַן אונגעוועהנליכער „זעעלענבעזאר־

נער". געגוג צו זאגען, אז אמאל, אין זיינע יונגע יאהרען, איז ער געווען א השכלה־קעמפפער, א מיטארבייטער פון דעם אמאליגען בעריהמטען העברעאישען מאנאטליכען זשורנאל „השחר", און א קורצע צייט — דער רעדאקטאר פון דעם דאזיגען מערקווירדיגען זשורנאל.

אין אמת'ען איז ער איצט אויך נ״ט קיין גייסטליכער. כאטש די דאקטוירים, בארמהערציגע שוועסטער און דיענער אין די וויענער שפיטאלען רופען איהם „זעלענבעזארגער"; גאנץ וויען רופט איהם אזוי, און ער זיך אליין רופט אויך מיט דעם דאזיגען נאמען. מיר דאכט אפילו, אז ער שטאלצירט מיט זיין טיטעל.

ער בעזוכט טעגליך אלע וויענער שטאדטישע שפיטאלען. צוויי טעג האב איך איהם בעגלייט אויף זיינע וויזיטען. מיר זענען דורכגעגאנגען די גרעסטע וויענער שפיטאלען. די בארמהערציגע שוועסטער קענען איהם שוין זעהר גוט. ווי ער בעוויזט זיך נאר, מעלדען זיי איהם באלד, וואו עס ליעגען יודען. ליעגט ערגעץ א רייכער יוד און ארום זיין בעט ז צען פערפוצטע הערען און דאמען, געהט ער צו יענער בעט ניט צו. יענע נויטיגען זיך אין איהם ניט. נאר וואו עס איז קענטיג אן ארימער הולה, אן עלענדער יוד, א פארוואָרפענער פון גאליציען, רומעניען, איבערהו פט פון רוסלאנד, צו יענעם געהט ער צו מיט זיין געוועהנליכען גוטמוטיגען, פריינדליכען „גרים גאט!" פרעגט זיך אויס: פון וואנען? ווי לאנג אין שפיטאל? וואס פאר א קראנקהייט? און געהט אוועק ווינשענדיג א רפואה שלמה.

זיין ראלע איז אייגענטליך א שווערערע ווי די ראלע פון דעם קריסטליכען זעעלענבעזארגער, און זעהר א וו״כטיגע. אמת, אז ער געפינט אין שפיטאל א אידישען חולה, זאגט ער מיט איהם וידוי, בעגלייט איהם צו דער אייביגער ש׳זה. אבער דערמיט אליין ענדיגט זיך ניט זיין או״פגאבע, וועלכע ער האט אויף זיך אליין גענומען. ער זארגט מעהר פאר'ן לעבעדיגען, ווי פאר'ן טויטען. איז דער חולה אן ארימער, גיט ער צו וויסען אין דער יודישער קהלה און סטארעט זיך אויס פאר איהם שטיצע. ער א ז טאקע פון דער קהלה אנגעשטעלט צוליעב דעם צוועק, און גע־

פינט זיך שוין אויף דעם פאסטען נאָהענט פון דרייסיג יאָהר.

די וויענער שפּיטאָלען, דאָס איז אַ וונקעל, וואָס איז כמעט אין גאַנצען אונבעקאַנט דעם יודישען לעזער. דאָס האָט אָבער אַזוי ניט געדאַרפט זיין, וואָרים די וויענער שפּיטאָלען האָבען אַ סך צו טאָן מיט יודען. ניט בלויז עסטרייכ׳שע, אונגאַרישע, גאַליציאַנער, רומענער, רוסישע יודען, נאָר יודען, קען מען זאָגען, פון דער גאַנצער וועלט בעגעגענט איהר דאָ. וויענער דאָקטוירים זענען בעריהמט אין דער וועלט פאַר די גרעסטע ספּעציאַליסטען אין אַלערליי קראַנקהייטען. קראַנקע פון אַלערליי מינים, וואָס האָבען אין זייער שטאָדט, אין זייער לאַנד, קיין רפואה ניט געקענט קריגען, איז פאַר זיי וויען די לעצטע האָפנונג. דאָ, פון די וויענער פּראָפעסאָרען האָפען זיי אַ רפואה צו בעקומען.

וויענער שפּיטאָלען, ווידער, עפענען ברייט זייערע טוירען פאַר אַלערליי קראַנקע, ווער זיי זאָלען ניט זיין, פון וואַנען זיי זאָלען ניט קומען. די חולאים בעקומען אומזיסטע הילף, בעט, עסען, טרינקען. איך האָב געטראָפען יודישע קראַנקע, וואָס געפינען זיך דאָ שוין אַ האַלב יאָהר, זאָגאַר אַ יאָהר צייט. מיט דער גאַסטפריינדליכקייט פון די וויענער שפּיטאָלען בענוצען זיך די יודישע קראַנקע און קומען אהער אין מאַסען. אַ סך פון די קראַנקע זענען אָבער עלענד אין אַט דער גרויסער, פרעמדער שטאָדט. די עלענדקייט דריקט אויף זייער גייסט, מאַכט זיי מוטלאָז און פערצווייפעלט. אַ סך אָרימע ברויכען שטיצע, הוצאות אויף פאָהרען אַהיים. מען קען זיך לייכט פאָרשטעלען, וואָס פאַר אַ טרייסט פאַר אַזעלכע קראַנקע איז, ווען עס קומט אריין צו זיי אַ היגער יוד, רעדט מיט די עלענדע קראַנקע פריינדליך, מונטערט זיי אויף, באַט זיי אָן זיין מיה, זיין הילף, פערבינדט זיי מיט דער אויסערליכער וועלט, מיט דער וויטער היים, בעזאָרגט וואָס זיי דאַרפען און טרעט פון זיי ניט אָב ביז זיי הערען זיך אויף אין איהם צו נויטיגען.

ווי נעזאָגט, האָט דער „זעעלענבעזאָרגער“ אליין בעשאַפען זיין אמט.

פריהער איז ער געווען אַ פריייוויליגער שפּיטאָלען־בעזו־

נער. ערשט שפעטער, ווען וויענער קהלה האט געזעהן, ווי ווייט וויכטיג אזא מענש איז פאר די הונדערטע און טויזענדע יודישע חולאים, האט מען איהם בעשטימט א געהאלט. פון דעמאלט אן האט ער זיך געקענט אבגעבען פריי זיין בערוף, זיין אינערליכע שטרעבונג צו העלפען די עלענדע יודישע קראנקע. ער איז איצט שוין גרייז־גראה, א זקן 74 יאהר אלט. האלט זיך נאך אבער גאנץ פעסט און מונטער. בעזוכט אלע טאג, אין דער בעשטימטער צייט, די שפיטאלען און טהוט פאר די יודישע קראנקע וואס עס איז מעגליך.

איך האב דעם „זעעלענבעזארגער" בעזוכט אין זיין היים. פארבראכט מיט איהם, מיט זיין פרוי, מיט זיינע קינדער. און צו פארברענגען מיט איהם איז זעהר אינטערעסאנט, ווארים ער האט א סך, א סך צו דערצעהלען פון זיין פערגאנגענהייט, פון זיינע איבערלעבונגען פאר די גאנצע 40 יאהר, וואס ער איז אין עסטרייך.

זיינע עראינערונגען זענען שטיקער קולטור־געשיכטע, פון וויענער יודישען קווארטאל, פון דער השכלה־צייט, פון דער ערשטער נאציאנאלער יודישער ערוואכונג. ווארים ער איז ניט געווען א געוועהנליכער משכיל. ער איז געשטאנען יאהרענלאנג אן דער שפיץ פונ'ם השכלה־קאמפף. ער איז אויך געווען איינער פון די ערשטע שוואלבען פון דער יודישער נאציאנאלער בעוועגונג.

דער „זעעלענבעזארגער", לאמיר איהם רופען איצט ביי זיין נאמען: לעא סמאלענסקין, איז געווען ניט אזא טאלאנט, ווי זיין ברודער פרץ סמאלענסקין, נאר זיין טרייער אנהענגער, חבר און מיטקעמפפער די גאנצע צייט, ווען יענער איז געשטאנען אין פעלד, אלס אנפיהרער פון דער יודישער יוגענד.

„כדי דער „השחר" זאל קענען עקזיסטירען און מיין ברודער זאל קענען זיך אבגעבען רוהיג צו זיין ארבייט", דערצעהלט מיר איצט לעא סמאלענסקין, „האב איך בעשלאסען ניט צו הייראטען און אלץ, וואס איך וועל פערדיענען, איהם אבגעבען".

ער האט געמאכט רייזען איבער רוסלאנד, האט געזאמעלט אבאנענטען פאר'ן „השחר", האט געשריבען דארט ארטיקלען,

בריעף, האָט געהאָלפֿען דעם זשורנאַל רעדאַגירען, געווען זיין קאָרעקטאָר, געטראָגען אַלע זיינע יסורים, און אויף זיינע הענד איז דער זשורנאַל געשטאָרבען, באַלד נאָכ׳ן טראַגישען טויט פֿון זיין גרינדער און רעדאַקטאָר.

לעאָ סמאָלענסקין איז געווען עלטער פֿון זיין ברודער מיט דריי יאָהר. איז געווען פֿריהער זיין לעהרער און וועגווייזער, דער־נאָך זיין חבר און תלמיד, האָט מיט איהם צוזאַמען דורכגעמאַכט אַלע גלגולים פֿון אַ ישיבה־בחור, פֿון אַ משכיל, פֿון אַ קעמפֿ־פֿער, פֿון אַ שריפֿטשטעלער. ביי זיי איז שטענדיג געווען איין קאַסע, איין אידעאַל, איין וועג, איין ציעל. די ברידער זענען אויך געווען שטאַרק עהנליך אין געזיכט און פֿיגור איינער מיט דעם אַנדערען.

נאָר מיט זייער אַנקומען אין וויען האָבען זיך אָביסעל צר־טיילט די וועגען פֿון די ברידער: לעאָן סמאָלענסקין האָט גע־שטרעבט צו ווערען דאָקטאָר: האָט אומגעוואַנדערט איבער פֿער־שיעדענע שטעדט פֿון עסטרייך־אונגאַרן; איז צייטענווייז גע־ווען ראַבינער, פּרעדיגער, חזן, מלמד. אָבער דאָקטאָר איז ער ניט געוואָרען. ער איז געווען צופֿיעל וואַנדער־יוד; האָט גע־האַט אַ צו לעבעדיגען טעמפּעראַמענט אום צו זיצען יאָהרענ־לאַנג אויף איין אָרט און לערנען. ער האָט שיער ניט גענומען אַ כלה מיט 300־טויזענד גולדען נדן. „צופֿעליג" האָט ער זיך דער־וואוסט, אַז די כלה האָט אַ הויקער. איז ער אַנטלאָפֿען. האָט זיך נאָך אַלע גלגולים בעזעצט ווידער אין וויען און חתונה געהאַט. אָבער ערשט נאָכדעם ווי זיין ברודער איז שוין געווען פֿערהיי־ראַט. פּרץ סמאָלענסקין האָט חתונה געהאַט מיט אַ רוסיש מיי־דעל, איז ב ז זיין טוידט געבליבען צוגעבונדען צו זיינע רוסישע ברידער און צום „השחר". קיין אַנדער שטרעבונג, קיין אַנדער אויפֿגאַבע אין לעבען האָט ער ניט געהאַט. לעאָ סמאָלענסקין האָט גענומען אַ וויענער מיידעל, איז ביסלעכווייז געוואָרען אַן עסטרייכישער פּאַטריאָט, ווי אַלע וויענער יודען.

ביידע ברידער האָבען זיך שטענדיג געפֿונען אין אַ קריין פֿון רוסישע יודען. אַלע רוסישע יודען האָבען געוואוסט, אַז פּרץ סמאָלענסקין איז אין וויען. דעריבער איז זיין הויז שטענדיג גע־

ווען אן אכסניא פאר אורחים פון רוסלאנד, פאר אלט און יונג, ארים און רייך, פריי און פרום. ביידע ברידער האבען זיך געמוזט זעהר אפט אבּרייסען פון רעדאקציאָנס־טיש און נעה־מען אויף זיך די ראָלע פון „בארמהערציגע ברידער“ אין די שפּיטאָלען. דער שפּיטאָל האט זאגאר געשפּילט די ראָלע פון א „שדכן“ ביי פּרץ סמאָלענסקין, וועמעס פערזענליכער ראמאן איז פיעל אינטערעסאנטער פון זיינע געשריבענע ראמאנען. דער עלענד, די ליידען פון זיינע ברידער, האבען אויף דעם עלטערן ברודער אזוי טיעף געווירקט, אז ער האט, נאך א יונגער מאן פון עטליכע און פערציג יאהר, אויפגעגעבען אלע זיינע פריהער־דיגע שטרעבונגען און געמאכט דאס בעזוכען די קראנקע אין די שפּיטאָלען פאר זיין לעבענס־בערוף.

איצט דערלעבט ער רוהיג זיינע יאהרען. ער האט אויסגע־פיהרט די וועלט ניט שלעכט. אלע זיינע קינדער זענען געשטו־דירטע און פערזארגט. א טייל קינדער זענען נאך יונג, לעבען צו־זאמען מיט די עלטערן, אבער פארדיענען גוט און שטיצען די עלטערן. ניט לאנג האט דער „זעעלענבעזארגער“ זיך אויסגע־סמארעט ביי דער וויענער שטאדט־פערוואלטונג, אז זי זאל בויען אין הויף פון׳ם הויפּט־שפּיטאל א טעמפּעל פאר די יודישע קראנקע. ער האט מיר געפיהרט ווייזען דעם טעמפּעל. ער איז זעהר א קליינצינקער. אין איהם געהען אריין בלויז עטליכע מנינים יודען. ער זעהט אוים פון וויטען ווי א בינשטאק. נאר דער „זעעלענבעזארגער“ איז שטאלץ מיט זיין „טעמפּעל“. ער איז דארט אי ראבינער פאר די קראנקע, אי פּרעדיגער, אי חזן.

קיין טעטיגען אנטייל אין געזעלשאפטליכען יודישען לעבען נעהמט ער שוין לאנג ניט. דאך האט ער ליעב צו דערמאנען אמאליגע יאהרען. ער האט מ ט מיר זעהר גערן פארבראכט. שטונדענלאנג האט ער גערעדט, דערצעהלט פון זיינע איבער־לעבונגען מיט יוגענדליכער בעגייסטערונג. אין זיין לעבעדי־גער שילדערונג האט זיך געטראגען ווי פאר די אויגען א גאנצע רייהע פערזאנען, וואס האבען מיט א האלבען יאהרהונדערט צוריק געשפּיעלט א גרויסע ראָלע אויף פערשידענע געביעטען פון׳ם יודישען לעבען.

ווי אזוי יאסיל־אסיפ פון קאסבראבא שלאגט זיך דורך אין וויען.

בעקאנט געווארען בין איך מיט איהם אין דער „רוסישער ביבליאטעק“. אומעטום, אין די אייראפעאישע הויפטשטעדט, איז די רוסישע ביבליאטעק, אייגענטליך, דער קלוב, וואוהין עס קומען זיך צוזאמען די יודישע עמיגראנטען נע־ונד׳ניקעס. דא, אין וויען, איז די רוסישע ביבליאטעק טאקע אן אמת׳ע א רוסישע. יעדעס מאל, ווען איך האב זי בעזוכט, האב איך געטראפען דארט נאר רוסישע ארבייטער; צייטענווייז א רוסישען אינטעליגענט. דער גרעסטער טייל פון זיי — געצוואונגענע פאליטישע עמיגראנטען. נאר די דעזשורנע זענען שטענדיג געווען אידישע פרייל׳ינס פונ׳ם זעלבען מין: אדער סטודענטקעס, אדער קאנסערוואטארקעס, ד. ה. מיידלאך וואס בעזוכען וו ענער קאנסערוואטאריום. צייטענווייז האט זיך דורכגעווארפען אויך צווישען די בעזוכער א אידישער יונגער מאן. נאר אלעם האט גערעדט רוסיש, קין יודיש ווארט אויף א רפואה! די וואס קומען אהער, לעבען דא, ווי עס זעהט אויס, אן איינגעשלאסענעם קרייזעל־לעבען. און אומזיסט וועט איהר זוכען דא א נעלעגענהייט בעקאנט צו ווערען מיט דעם א נערליכען לעבען פון דער אידישער עמיגראנטען־מאסע, וואס איז, צוליעב וועלכע ס׳איז כבות געצוואונגען צו בלייבען דא, אויף דער דורכפאהר־סטאנציע פון דעם גרויסען עמיגראנטען־שליאך, וואס פיהרט אין האמבורג און ברעמען. די ביבליאטעק אליין איז

א פעד׳יתום׳ט ארים צימעריל, מיט א פאר אלמערם ביכער, כמעט בלויז רוסישע, קיין איין יודישעס. אויפ׳ן טיש וואל־גערן זיך עטליכע אלטע רוסישע בלעטער. זעלטען ווער עס נעהמט זיי אין האנד. אויף מיין פראגע: פאר וואס שרייבט מען ניט אויס קיין פרישע צייטונגען? האב איך בעקומען דעם ענטפער: ניטא קיין מיטלען! די ביסעל ביכער אין די אלמערם זענען פון אן ערנסטען אינהאלט. אבער אין גאנצען איז פאראן דא עטליכע צעהנדליג לעזער.

נאר ווי טרויעריג דער איינדרוק איז פון דעם דאזיגען איינציגען רוסיש־יודישען קלוב אין וויען, — עס פיהלט זיך דאך אט דא היימ ש, צווישען די סימפאטישע פנים׳ער פון די זעלטענע בעזוכער. דער יודישער עמיגראנט אין וויען פיהלט זיך דא אזוי עלענד, אזוי וויסט און פערלאזען, אין דער גרויסער וועלט שטאדט, אז עס איז א וואונדער: פאר וואס די צאהל פון די בעזוכער בכלל און פון די יודישע בעזונדערם איז דא, אין דעם איינציגען צענטער פאר די רוסישע עמיגראנטען, אזוי ווינציג, אזוי זעלטען.

דערפאר איז מיר טאקע געווען אזוי אנגענעהם צו טרע־פען זיך דא מיט איהם, מ ט יאסיל־אסיפ פון קאסטראמא, וואס איז אויך א פנים , ווי איך, געווען דא א צופעליגער בע־זוכער, און אויך אזוי ווי איך גע׳זוכט א לאנדסמאן פאר וועמען צו עפענען די נשמה און דורכשמועסען זיך אהן קונצען, אויפ׳ן היימישען שטייגער, וועגען איבערלעבעניסען אויפ׳ן וואנדער־וועג, וואס האט ניט קיין אנהויב, וואס האט ניט קיין ענד.

איך האב יאסיל־אסיפ׳ן ניט געדארפט קיין סך פרעגען. ער האט מיר אליין או סגעשאטען, וואס אויפ׳ן הארצען. און איך גיב דאס דא איבער דעם לעזער האלב אויף מיין שטייגער, האלב אויף זיינעם. איך וויל נאר צוגעבען, אז גערעדט האט ער אויף געבראָ־כען יודיש און געבראכען רוסיש, פון וואס עס איז קענטיג געווען א געבראכענע יודישע נשמה, וואס האט ניט געהאט קיין תקומה ניט אין תהום, ניט אויסערן תחום. קורץ — א מענש מיט א פנים פון א פאָניע און מיט א נשמה פון א שקלאַוועד יודען.

אויפ׳ן ערשטען בליק האב איך טאקע געהאלטען יאסיל־

אסיפ׳ן פאר א קאצאפ: אן אמת פערפאניעטער פנים, הויך — א געזונטער קלאפטער, און, נעווים, אנדערהאלבען מאל אזוי די ברייט, ווען ער לאזט פארנאנדער זיינע ביידע הענד. די הענד לאזט ער פארנאנדער, ווען ער דערצעהלט מיט התפעלות. און התפעלות געהט ער אבער אריין אלע ווײלע. דעריבער רעדט ער שטענדיג מיט פארנאנדערגעלאזענע הענד.

א געבארענער איז ער איינענטליך ניט א קאסטראמאער. זיינע עלטערן האבען איהם אהין געבראכט — א קליין קינד. טאטע און מאמע — ביידע זענען פריה געשטארבען. געלאזען איהם אליין אין דער פרעמדער רוסישער שטאדט, א יתום אויף גאט׳ס בערג. ער האט זיך או סגעוואלגערט אין אלע שעפער ביי די פאניעס, ביז ער איז א שניידער געווארען. א בעל מלאכה איז ער, ווי איך פערשטעה, ניט קיין אי־אי! דאך ניט גאר קיין פארטאטש. מיט איין ווארט — א טאנדעט־שניידער.

זיין גאנצען לעבען, פון קינדווייז אן האט ער געוואנדערט, געוואנדערט איבער גאנץ רוסלאנד. פון קאצאפ־לאנד האט איהם געצויגען צו א יוד שער שטאדט. פון דעם יודישען שאפ אין תחום האט ער געבענקט נאך פאניע. אין דער צייט פון דער רעוואלוציע האט ער גענומען אומעטום אין דער בעוועגונג א שטארקען אנטייל. אומעטום — א ן די „באיעוויקעס“, ד. ה. אין „חברה קלאפער“. ווארום ער האט געהאט גוטע צוויי קולאקעס, און האט זיי נאך איצט. פון סאציאליסטישע טעאריעס האט ער דעמאלט ווענינ פערשטאנען, און פערשטעהט איצט או ך ווענינ. דאס איז א מענש פון דעק, פון הירש לעקערט׳ס טיפ, מיט הייסע בלוט און א פשוט׳ער אונגעקינסטעלטער נשמה, וואס קען ניט צוזעהן קיין עולות. דערפאר האט ער טאקע זיין גאנצען לעבען געליטען. אבער זיינע געזונדע צוויי הענד שלאגען איהם אומעטום דורך א וועג.

אין וויען איז ער געקומען, ווייל ער האט געמוזט מאכען פליטה פון מיליטער. און געמאכט פליטה פון מיליטער האט ער ניט, ווייל ער איז פרינצ פיעל געווען גענגען דיענען דעם פאניע. גראד פארקעהרט. ער האט געוואלט מיט אן אמת דיענען, כדי צו ווייזען „זיי“, ס׳הייסט די פאניעס, אז א איד אנטלויפט ניט

פון דיענסט. אגב איז איהם כמעט געוועזן אלץ איינס. ער האט עס אויף דער פריי אויך ניט געהאט בעסער. און צווישען בא־ג׳עס איז ער דאך געווען האלב, ווי אין דער היים. אין דיענסט איז מען טאקע געווען מיט איהם צופרידען און מ׳וואלט איהם געווים ארייננגעגעבען אין גווארדיע, ווען ער איז ניט קיין איד. דער קאמאנדיר האט איהם גוט בעהאנדעלט. נאר אנטלאפען איז ער פון פעלדפעבעל, דערפאר, וואס ער האט ניט געקענט צו זעהן קיין עולות און ווייל ער האט הייסע בלוט. דער פעלד־פעבעל האט איהם געגעבען א קלאפ. יאסיל־אס פ איז אין דער פריי ניט געוואוינט געווען צו שענקען קלעפ. האט ער איהם געגעבען צוריק, ווי ער דערקלערט, נאך מיט עפעס „צוגאב“. ער האט געדארפט געהן אין דיסציפלינארנעם באטאליאן און אפשר אין קאטארגע. האט ער זיך אבער באצייטענס אבגע־טראגען.

א׳ן וויען איז ער געבליבען, ווי צעהנדליגע אנדערע יודישע ארבייטער, ווייל עס איז ניט געווען אויף הוצאות צו פאהרען ווייטער, און ווייל עס איז אייגענטליך, ניט געווען — וואוהין, צו וועמען צו פאהרען. ער האט קיינעם ניט געהאט אין דער גאנצער וועלט. עטליכע טעג האט ער געהאט זעהר שווערע. ער האט ניט געוואוסט וואו מ׳דארף זוכען ארבייט. ענדליך האט ער בעקומען ארבייט ביי א שניידער, א משעך, אין לעאפאלד־שטאדט, דעם איסט סייד פון ניו־יארק. דאס איז דער צענטער פון דער יודישער בעפעלקערונג. די טשעכען, וואס זענען גרוי־סע בעלנים אויף ביליגע „הענד“, און שטארקע אנהענגער פון דער שוויץ - סיסטעם, האלטען דעריבער דא, אין יודישען קווארטאל, זייערע סוועט־שעפער, ווייל דא קענען זיי לייכט קריגען פארהונגערטע רוסישע ביליגע ארבייטער. דאס הייסט אייגענטליך — יודישע ארבייטער פון רוסלאנד. דער גאל ציא־נער יודישער ארבייטער לעבט דא אויך ניט גלענצענד. אבער ער איז אן עסטרייכישער בירגער, קען די שפראך, טרעפט אויף יעדען טריט לאנדסלייט. אמת, די אויפגעקומענע גאליצ אנער יוערן אין וויען לאזען זיך ניט שטארק דערקענען זייערע ארימע לאנדסלייט. אבער דאך בעשעפטיגען זיי גערן אן אייגענעם. ווען

זיי דאַרפֿען אַ מענשען. דער יודישער עמיגראַנט אַבער פֿון רוס־לאַנד, וואָס פֿערשטעהט וועניג די שפּראַך, נ ט בעקאַנט מיט די זיטען און ווייס ניט וואו זיך צו קעהרען, איז זעהר עלענד. ער איז גערן אַריינצופאַלען צו אַ טשעך, וואָס זיין שפּראַך איז שטאַרק עהנליך צו רוסיש, און וועלכער איז, אייגענטליך, דאָ אויך אַ גר. די היגע טשעכען אַבער זענען אַ סך אַבגעשטאַנען פֿון זייערע ברידער אין בעהמען. די אָרדנונגען אין זייערע שעפּער זענען אַ סך ערגער נאָך פֿון די ניו־יאָרקער און אַפֿילו לאָנ־דאָנער.

אין עסטרייך האָט זיך נאָך בכלל דערהאַלטען די אַלטפֿרענ־קישע סיסטעם פֿון צאָהלען מיט דער נאַטור. ניט בלויז לערנ־אינגלאַך, נאָר אַפֿילו אַרבייטער זענען ביין בעל הבית או ף טיש און קוואַרטיר און קריגען אַ קליינינקייט צוגעצאָהלט. ביי די דייטשען געהט עס אַבער ביסלעכווייז אויס פֿון דער מאָדע. נאָר די טשעכען האַלטען זיך נאָך שטאַרק אָן אַמאַליגע זיטען.

אַריינפאַלענדיג נאָך וואָכענלאַנגען הונגער און וואַגלענעס אין אַ טשעכישען שאָפּ א־ז מיין בעקאַנטער יאָסיל־אָסיפּ געווען זעהר צופֿרידען. ענדליך האָט מען אויף זיין פֿראַגע: צי דאַרף מען אַ שניידער?" געענטפֿערט „יאָ". און ניט בלויז „יאָ" נאָר אויך „דאָ, נאָדאָ!" אויף רוסיש. יאָסיל־אָסיפּ איז געווען א־ן זיבעטען הימעל. איהם האָט זיך געדוכט, ער איז אַריינגעפֿאַלען צו אַ רוס. וועגען מקח האָט ער שוין גאָר ניט גערעדט.

— וואָס פֿערלאַנגסט דו? — האָט איהם דער טשעך גע־פֿרעגט.

— אָט, וויפֿיעל דו וועסט געבען, — ענטפֿערט יאָסיל־אָסיפּ. — „נע אָבידיש זעמליאַקאַ", ס'הייסט וועסט אַ לאַנדס־מאַן ניט קריוודען.

יאָסיל־אָסיפּ האָט זיך געזעצט אַרבייטען און אַרבייט פֿאַר דרייען. ענדליך וועט ער האָבען אַ זאַטען מיטאָג, וועט פֿערזוכען וואַרעמס, וואָס ער האָט שוין לאַנג אין מויל ניט געהאַט. אָבּ־געאַרבייט פֿיער שעה, ניט אַבבויגענדיג דעם רוקען, זעהט ער די בעל־הבית'טע דעקט דעם טיש. ליכטיג איז איהם געוואָרען אין די אויגען. ער ווערט נאָך מעהר פֿלייסיג. דער טשעך קוקט

און קוועלט. — דאַבראַ! דאַבראַ! גיט ער איהם צו חשק.

אויפ'ן טיש שטעהט שוין אַ שיסעל מיט הייסע זופּ. ביי יאָסיל־אָסיפּ'ען געהען אום רעדער אין בויך און עס רינט די שמאַהע איבער די פּערטריקענטע ליפּען. אַלע געהען צום טיש. ער וואַרט ניט ביז מ'וועט איהם בעטען און זעצט זיך אויך צום טיש. די בעל הבית'טע גיסט איהם אָן אַ טעלער'ל זופּ, שטעלט אויף אַ טעלער פּאָר אַלעמען אַ זיבען אַכט, פּענעצלאַך ברויט. איהם איז אָנגעקומען נאָר איין פּענעציל. נאָך די זופּ האָט מען געגעבען עפּעס אַ מין צושמירעכץ, עפּעס אַ גערשטען־גריץ מיט אַ קניידעל אינעווענינ, וואָס האָט זיך געגליטשט אין מויל און האָט קיין שום טעם ניט געהאָט. מ'האָט דאָס גערופען „מעהל־שפּייז".

און פאַרטיג! וויעדער צו דער אַרבייט.

טרויעריג איז געוואָרען יאָסיל־אָסיפּ'ען אויפ'ן האַרצען. ריידען האָט ער ניט געוואַגט. נאָר ער האָט געפיהלט, אַז אין בויך רודערט נאָך שטאַרקער. דער יצר הרע פון עסען האָט זיך ערשט צובּרענט.

און וויסען ווייסט איהר שוין, אַז יאָסיל־אָסיפּ איז אַ בחור — אַ דעמב! אַ גוטען קלאַפּטער די הויך און — ווען ער לאָזט פאַרנאַנדער ביידע הענד — געזונטע אַנדערהאַלבען קלאַפּטער די ברייט... אַ פּנים האָט ער אַ מגושם'דיגען — אַן אמת'ער קאַ־צאַפּ. גאָר ניט עהנליך אויף אַ יודען. קיין שעמעוודיגער איז ער אויך ניט און איז דערצו אַ מענש אַ „פּערקאַכטער", מיט הייסע בּלוטען.

ער פערבייסט אָבער די ליפּען. לויפט אַריין דערביי אין אַ יודישע שפּייזקראַם, כאַפּט „אויף באָרג" פּאָר פינף קרייצער ברויט און פּאָר פינף קרייצער „טאַפּען", צוואַרעך הייסט עס, וואַרפט דאָס אַריין אין אַ מינוט און — וויעדער ביי דער מאַשין!

אין אָוועגד און אויף מאָרגען האָט יאָסיל־אָסיפּ אַראָבגע־וואָרפען די „בושה" און האָט — ווי מ'האָט נאָר דערלאַנגט די ברויט — אַראָבגענומען פּר הער פאַר זיך פּיער שטיקלאַך ברויט. די בעל הבית'טע האָט אָנגעהויבען צו בורטשען. דער בעל הבית

האָט געוואָרפען בייזע בליקען. אויף איבערמאָרגען האָט מען איהם שוין אויכגעטיילט צוויי פעגעצלאָך ברויט. דאָ איז ער שוין געוואָרען גאָר דרייסט און, אריינגעהמענדיג מיט אמאָל ביידע שטיקלאָך ברוט, האָט ער גלייך געבעטען ביי דער בעל־הבית'טע נאָך ברויט. די „טשעכיכע" האָט געזאָגט, אז עסען קען זי געבען א מענשען, אָבער ניט קיין וואָלף. דער טשעך האָט זיך געפּיפקעט זיין פייף און האָט גאָר נישט גערעדט.

אויפ'ן דריטען טאָג איז ביין טשעך געוואָרען ווענינער אר־בייט. ער האָט איהם גאָר נישט געזאָגט. נאָר דעם איטאַליענער, — א צווייטער ארבייטער, וואָס האָט צוזאמען מיט איהם גע־אַרבייט און צו מיטאָג פלעגט ער ניט ווערען, — האָט דער טשעך אין אווענד אריינגערופען אין קיך און, אריינרוקענדיג איהם אין האַנד עטליכע מטבעות, איהם געזאָגט, ער זאָל ניט קומען מאָרגען: ס'איז מעהר קיין ארבייט נ טאָ. דער איטאַל־יענער האָט איבערגעקוקט די מטבעות, האָט אויפגעהויבען א שטוהל און געגעבען א געשריי:

— סאַקראַמענטאַ! קרוציפיקס!... באַלד נאָכדעם האָט יאָסיל־אָסיפ בעמערקט, ווי דער באַלעבאָס האָט א דערשראָקע־נער ארויסגענומען נאָך א פּאָר מטבעות פון קעשענע און אריינ־געשטעקט דעם איטאַליענער אין האַנד. דער איטאַליענער איז אוועק, בורטשענדיג:

— סאַקקררר...אַ...אַ...מענטאַ!...

סאקראמענטא! קרוציפיקס!

יאסיל־אסיפ האט זיך געמאכט ניט זעהענדיג נאר נישט. נאר וועגען דעם ווארט „סאקראמענטא“ האט ער זיך פארטראכט. ס'איז גוט צו וויסען אזא ווארט, קלערט ער, פאר וועלכען די טשעכען האבען מורא. שפעטער האט ער זיך דערוואוסט, אז די טשעכען האבען ניט אזא מורא פאר „סאקראמענטא“, ווי פאר א איטאליענער. נאך שפעטער האט ער זיך דערוואוסט, אז, „סאקראמענטא“ און „קרוציפיקס“ זענען נאר אין אמת הייליגע ווערטער, א שטויגער, ווי ביי אונז „קדושה“ און „קודשא בריך הוא“. ווען איז דאס אבער געוועדט, אז מ'זאגט דאס ניט זענענ־דיג אין כעס. זאגט מען דאס אבער אין כעס האט דאס לחלוטין גאר אן אנדער זין. גאר אן אנדערן. א שטייגער, ווי א רוסישער „מי שברך“.... זאגט דאס אבער א איטאליענער, זענענדיג אין כעס, איז דאס נאך ערגער. דעמאלט שמעקט שוין דאס מיט א מעסער אין זייט... אט פאר וואס א טשעך דערשרעקט זיך, ווי נאר זיין ארבייטער, דער איטאליענער פארקריצט די ציין און גיט א זאג:

— סאקררא־א־מענטא! קרוציפיקס!...

יאסיל־אסיפ'ן זענען די צוויי ווערטער ניט איין מאל צונוץ געקומען אין זיין קאמפף מיט די טשעכען־בעלי־בתים.

אין צוויי טעג ארום האט ער שוין געמאכט דערפון געברויך ביי דעם ערשטען טשעך.

עס האט זיך געענדיגט די „ביזי“ האט דער טשעך, לויט'ן

גוסח פון לאנדאן און ניו־יארק, יאסיל־אסיפ׳ן געגעבען די „סעק". דערביי האט ער איהם פאר די 5 טעג ארבייט ארויסגעלעגט אויף דער מאשין 3 קראנען.

יאסיל האט אויסגעשטעלט אפאר גרויסע אויגען.

— 3 קראנען פאר 5 טעג ארבייט און 5 טעג הונגער?...

— סאקראמענטא! קרוציפיקס!... — האט ער, פארקריצענדיג די ציין, פונקט ווי דער איטאליענער, ארויסגעברומט. — אונטער צעהן קראנען געה איך ניט אוועק.

— פון מיינט וועגען, — זאגט דער משעך, — זיץ!

כדי צו פערטרייבען די צייט האט יאסיל־אסיפ אוועקגעלאזען די מאשין — טררר...ררר....

די טשעכיכע האט געמאכט גוואלדען:

— ער פטר׳ט די מאש ן! אהן פארים... אהן שטאף!...

דער משעך האט זיך צו איהם אלאז געטאן מיט ביידע קולאקעס.

נאר יאסיל־אסיפ האט זיך געטאן א שטעל אויף, פארנאנדערגעלאזען ביידע הענד, דאן געכאפט דעם פרעס־אייזען.

— סאקראמענטא! — זאגט ער צום משעך, איין טריט צו מיר, לאז איך דיר אין קאפ דעם אייזען.

דער משעך מיט דער טשעכיכע האבען זיך אלאז געטאן אין גאס ארויס מיט גוואלדען נאכ׳ן וואכמאן.

יאסיל זעצט זיך דערווייל ביי דער מאשין און שטעפט מיט א פוסטער נאדעל:

— טררר...ררר...

עס לויפען אריין דער משעך מיט דער טשעכיכע און נאך זיי טרעט אריין געלאסען דער וואכמאן.

— ער האט אונז מארדען געוואלט! — שרייט די טשעכיכע.

— ער האט מיר מיט׳ן אייזען דעם קאפ געוואלט שפאלטען! — קלאגט זיך דער משעך.

— נון, וואס טוען זי, יא? — ווענדט זיך דער וואכמאן צו יאסלען.

— וואס זאל איך טאן? — ענטפערט יאסיל קאלטבלו־טיג, — איך נעה. איך בין א שניידער, נעה איך.
— ער פערדירבט די מאשין! — שרייט די טשעכיכע: זעהען זי, הער וואכמאן, ער נעהט אהן פאדים, ער פערדירבט די מאשין...
— נון, זא געבען זי איהם צווירן (פאדים), — בעמערקט דער וואכמאן.
— אבער עס איז ניקס מעהר קיין ארבייט! — שרייט דער טשעך.
— נו, טא בעצאהלען זי מיר פאר די 5 טעג! 3 קראנען ניט ער מיר פאר 5 טעג, הער וואכמאן! דריי קראנען.
דער וואכמאן קוועטשט מיט די פלייצעס:
— נון, ווירקליך, ווארום בעצאהלען זי איהם ניקס? און געהט אוועק.
יאסיל זעצט זיך ווייטער ביי דער מאשין:
— טררר... ררר...
בקצור דער טשעך האט איהם אוועקגעלעגט אויף דער מא־שין 4, און 5, און 6, און 7 קראנען. אבער יאסיל — ניט פון ארט! צעהן קראנען! סאקראמענטא! אז ניט סטעפט ער ווייטער: טר... ררר...
דער טשעך מיט דער טשעכיכע האבען גאר נישט געקענט מאכען. יאסיל־אסיפ האט בעקומען די צעהן קראנען. נאר דע־מאלט איז ער אוועק.

דאס איז געוועזן די ערשטע, אדער צווייטע וואך נאך יאסיל'ס אנקומען אין וויען. בשעת איך האב איהם בעגעגענט איז ער שוין דארט געוועזן דריי פערטעל יאהר. פאר אט דער צייט איז ער אין וויען געווארען א גאנצער בן בית: וויים וואו עס גע־פינען זיך אלע יודישע און קריסטליכע ביליגע קיכען. אין די קריסטליכע פאלקסקיכען קען ער מאכען קאמפלימענטען די קעל־נערינס. דערפאר בעקומט ער א פולערע שיסעל זופ, א בעסערע פארפארציע. ער וויים אין די שפייזקראמען, וואס צו קויפען

אזוינס, ס'זאל זיין ביליג און זעטיג און וואו מ'קען קריגען א „בעט" פאר דרייסיג העלער*) א נאכט. ארבייט האט ער כמעט שטענדיג, דאס הייסט, דורכשניטליך אר־בייט ער, איינענטליך האלבע וואכען. האט אבער זיינע 5־6 גולדען א וואך. דאס איז איהם פאלקאם גענוג. בעזונ־דערס, זינט עס איז אסיען געווארען. ווי נור דער זומער א ז אוועק, האט ער בעמערקט, ווי אין אלע עקען גאסען האבען זיך בעוויזען גויים מיט אייזערנע אייוועלאך און פארקויפען געברא־טענע קאשטאנעס (דא רופט מען דאס מאראנען), געבאקטע בול־בע און געבאקטע עפעל. פאר 30 העלער האט ער צוויי פולע קע־שענעס קארטאפעל, קאשטאנעס און געבאקטע עפיל. אין די פוסטע טעג, ד. ה. ווען ס'איז ניטא קיין ארבייט און מ'דארף לעבען אויסגערעכענט, נעהרט זיך יאסיל דריי פערטעל פון די אייזערנע אויוועלאך.

איז דא ארבייט קען ער נאך עפעס אבשפארען און א הוליע טאן אין „פראטער" — דער בעריהמטער וויענער שטאדט־גאר־טען — וואו עס געפינען זיך אלערליי „חדושים". פערדלאך און קונצען, וואס א מויל קען נאר ריידען.

*) א העלער איז עפעס ווינציגער ווי א גראשען.

ווי אזוי יאָסיל־אַסיפֿ פֿערברענגט די צייט אין פּראַטער.

אַך, דער פּראַטער! דער פּראַטער! עפּעס אַ כשוף ליגט אין איהם! עפּעס אַ מאַננעט... מ׳קען ניט זאָגען, אַז יאָסיל־אַסיפֿ לעקט אין וויען האָניג. גראָד פֿערקעהרט! אין אַלגעמיין קען מען זאָגען, אַז ער האָט נאָך אין וויען קיין איין גוטען טאָג ניט געזעהן. נאָר אַלץ איז איהם ניחא, ווען ער געהט אין אָוועגד אַריין אין פּראַטער.

קיין אונטעראייוועגדיגער בחור איז יאָסיל־אַסיפֿ נים: איז אויסגעגאַנגען וואו רוסלאַנד האָט אַן עק. האָט דאָרט, אין ראַ־סיי, אויך ליעב געהאַט צו אַלץ צוקוקען זיך. און אין מאָסקווע, קיעוו, פּעטערבורג, אַדעס איז דאָ וואָס צו זעהן. אָבער וואָס פֿאַר אַ ווערד האָט אַלץ דאָרטען, אַנטגעגען דאָ, אַנטקעגען פּראַ־טער. יאָסיל האָט אויסגעבראַכט אין פּראַטער, זינט ער איז אין וו ען, אַ שענע פּאָר קראָנען. איז געפֿאָהרען רייטענדיג אויף די הילצערנע פֿערדלאַך; אויף די אמת׳ע ווייסע קליינע פֿערדלאַך; האָט זיך געשיפֿט אויף דער יבשה, האָט געררייזט אויף דער בלומרשטער עלעקטרישער באַהן אויף די פּאַפּירענע בערג, דורך פּאַפּירענע טונעלען; האָט זיך נעדרעהט אויף דער הויכער ראָד, וואָס איז נעווים הונדערט מאָל העכער פֿון א־הם, און פֿון וועלכער אַז מ׳זיצט אין אַ הענג־וועגעלע אויבען, — זעהט מען אונטען, אַרום זיך, גאַנץ וויען אויסגעשפּרייט ביי נאַכט, מיט איהרע מיליאָנען עלעקטרישע פֿייערן, ממש ווי עפּעס אַ צויבערלאַנד פֿון די סיפּורי נפֿלאות־מעשיות.

היינט די אַלע קונצען און פאַרשטעלונגען און אויסשטע־
לונגען, פון וואָס אַ מויל קען נאָר ריידען! און די שענע מייד־
לאַך ביי די שענע, וואונדערליכע זאַכען, אין די בודען, אויף די
טישלאַך, ביי וועלכע זיי זיצען און פערקויפען דיר אָט די אַלע
שענע זאַכען, שמייכלענדיג אַזוי זיס, אַז די נשמה צעגעהט
דיר.

יאָסיל האָט פון אַלץ פאַרזוכט צוביסלאַך. נאָך זיין קע־
שענע. ער האָט ליעב דעם פראַטער נאָר [illegible] עסען קען ער ניט,
ווי אַזוי ער האָט צוגעבראַכט דאָרט דעם טאָג פון קייזער פראַנץ
יאָזעף׳ס קאָראָנאַציע, דעם „פעסט־טאָג“ ווי מ׳רופט עס אין
וויען (יאָסיל־אָסיפּ זאָגט „פעסט־טאָג“ מיט אַ פּינטעל אין
„פּא“), דעם טאָג, וואָס לויט׳ן וויענער מנהג, מעג מען אין איהם
ק י צ ל ע ן יעדע טייטשקע, וואָס קומט דיר אַנטקעגען.

יאָסיל־אָסיפּ האָט פון דעם דאָזיגען מנהג זיך דערוואוסט אַ
סך פריהער און האָט זיך צו איהם שטאַרק מכין געווען. ער האָט
געקויפט אין ראַטען־שטערן־גאַס (אַ מין וויענער העסטער
סטריט) ביי אַ „טרעדלער“, ס׳הייסט אַ טאַנדעטניק, אַ צילענ־
דערהוט, ווייסע האַנדשוה און אַ געפּרעסטע העמד—אַלץ צוזאַ־
מען פאַר אַ גולדען, או״סגעפּוצט זיינע מלבושים, אָבגעפּוצט די
קאָמאַשען און פּאַרפּריה געלאָזט זיך אין פּראַטער. דער פראַטער
איז שוין געווען אויך; אַלע אַלעען האָבען געווימעלט פון דיי־
טשען מיט דייטשקעס. אַלע אויסגעפּוצט יום־טוב׳דיג, פרעה־
לאַך, לעבעדיג. יאָסיל איז בכלל צו די דייטשקעס ניט גלייכ־
גילטיג. לויט, ווי ער האָט מיר בסוד פערטרויט, האָט ער שוין
געפּרופט מיט אַ פּאָר פון זיי פאַרפיהרען אַ ראָמאַן. און דאָ, אין
פּראַטער, א״ז געווען פון וואָס אויסצוקלייבען. נאָר יאָסיל־אָסיפּ
איז ניט קיין גראָבע״ר יונג. ער וועט ניט נעהמען גלאָט אין דער
וועלט אריין קיצלען אַ דייטשקע. דערצו האָט ער פון אָנהויב
זיך אָביסעל געשראָקען. טאָמער האָבען די בעקאַנטע אַרבייטער
„געמולירט“. ער האָט זיך געזעצט אויף אַ באַנק און וואַרט:
גאָט זאָל איהם צושיקען זיין „באַשערטע“. עס זענען געזעסען
נעבען איהם און דערנאָך איינינגע מאָל געביטען ז״ך אויף דער
באַנק אַ סך דייטשקעס, אָבער אַלץ „ניע וו׳מאַיאָם ווקוסיע“.

(„ניט מיין געשמאק“), ווי ער האט זיך מיר אויסגעדריקט. ער האט שוין איינציגע בענק געביטען, און, ענדליך האט איהם גאט צוגעשיקט. אויף איין באנק איז געזעסען א דייטשקע, א יונגע, א רויטע, א פרעהליכע, א פארפוצטע. א פעהלער איז געווען, וואס נעבען איהר איז געזעסען א קאוואלער, אויך א פיינער יונג, א דייטש, א פנים א חתן, אדער אפשר גאר א מאן. נאר וואס איז ער דאס מחויב צו וויסען. אויף דעם איז עס „פעסט־טאג“... ער האט זיך צוגעזעצט נעבען דער דייטשקע אויפ'ן עק באנק. פערלעגט די האנד פון הינטען און פרופט, כלומרשט, ווי ניט מיט א כיוון, א קיצעל טאן. אליין קוקט ער כלומרשט אן א זייט, נאר ווארפט איין אויג אין דער דייטשקעס זייט, צו זעהן, הייסט עס, וואס זי וועט דערויף זאגען.

— נו, וואס האט זי געזאגט? — האב איך געפרעגט.

— גאר נישט, ענטפערט יאסיל־אסיפ. פון אנהויב האט זי זיך ווי דערשראקען. דערנאך האט זי געשמייכעלט. נו, קלער איך, ווי באלד אז אזוי, נעהם זיך, יאסיל, צו דער ארבייט, ווי מ'דארף.

— „אדנים סלאוואם“, — זאגט יאסיל — איך קיצעל איהר אהער און אהין, און זי שמייכעלט און דער דייטש שמייכעלט.

— ס'איז גאנץ שען פאן איהנען, — זאגט זי. ס'הייסט וואס איך האלט פון דעם יום טוב, ווי אן אמת'ער דייטש, ווא־רום אויף מיין פנים, פערשטעהט איהר, איז קענטיג, אז איך בין ניט קיין געבארענער — א ווינער.

— אזוי האט זי געזאגט? — פרעג איך: „דאס איז גאנץ שען פון איהנען“.

— יע, אזוי האט זי געזאגט: דאס איז גאנץ שען פון איהנען...

— און ער, דער דייטש?

— דער דייטש, — זאגט יאסיל־אסיפ, האט שוין דעמאלט אויפגעהערט צו שמייכלען. ער האט פארביסען די ליפען און געווארפען בייזע אויגען אין מיין זייט.

— נו, און איהר? וואס האט איהר געטאן?

— וואס זאל איך טאן? איך האב געקיצעלט די דייטש־קע...

— און וואס האט ער געטאן? — פרעג איך ווייטער.

— ער? ער רופט זיך אב: גוט, יא, גוט שען... אבער עס מוס דאך איין ענד האבען?

— נו, און וואס איהר? — פרעג איך ווייטער.

— וואס הייסט: וואס איך? — ענטפערט יאסיל, — אז זי שמייכעלט, טו וואס הער איך עס?

— נו איז וואס געווען?

— וואס איז געווען? הויבט ער זיך אויף נעהמט זי אונ־טער האנד און נעהט אוועק אין אן אנדער זייט. איך זיץ אויף מיין ארט און ווארט אויף אן אנדער דייטשקע. אין מיטען זעה איך, ווי יענער דייטש קעהרט זיך אום און נעהט פארביי מיין באנק, נעהט פארביי און שטעלט זיך מיט זיין אבזאץ אויף מיי־נע פינגער פון די פיס, אויף די היהנער אויגען. מיר איז ארוים אזוש פונקען פון די אויגען. אזא וועהטאג האב איך דערפיהלט... און ער געהט זיך ווייטער זיין וועג, ווי ניט איהם מיינט מען. אפילו „פארדאן" ניט געזאגט.

א מינוט צו צוויי האב איך זיך ניט געקענט ריהרען פון ארט. דערנאך אז איך גיב זיך ניט א כאפ אויף און פשׂלויף איהם דעם וועג אנטקעגען.

— סאקראמענטא! קרוציפיקס!... — גיב איך א גע־שריי, — ווארום זאגען זי ניכט „פארדאן?" אז אן אנשטענ־דיגער מענש טרעט אן דעם אנדערען אויף די היהנער־אויגען, ברויכט ער „פארדאן" זאגען...

— נו, און דער דייטש? — האב איך געפרעגט.

— ווי זשע? ער האט געזאגט: „פארדאן". דאנערוועט־טער!... — זאגט ער, — צעהן טויזענד טייפעל... — זאגט ער — פארדאן!...

יאסיל־אסיפ האט מיר אויך דערצעהלט, ווי אזוי ער האט געלערנט די דייטשקעס פון דער בילינער פאלקס־קיך ריכטיג דייטש ריידען.

נאך זיין מיינונג ריידען די וויענער דייטשען אזוי ווי מיר,

פשוט אידעש־לשון, א שטוינגער: זיי ריידען ניט: „וואס" „דאס" „אבער" „יא" (מיט'ן פתח) נאר: וואס, דאס אבער יא (מיט'ן קמץ) זיי זאגען: „קום", „א ביסעל", נאר אייניגע ווער־טער ריידען זיי פערגרייזט. א שטויגער: אנשטאט „אויסגיסען" זאגען זיי „אויסשיטען". איך נעהם, כדומה למשל, ביי דער דייטשקע די שיסעל זופ (איך האב איהר געזאגט, אז זי האט שענע אויגען, און אז איך וועל אבעסען, וועל איך זיך אין איהר פארליבען), דערווייל פערגיס איך אביסעל.

— אבער אום גאטעס ווילען! — שרייט זי, — דומער קערל! גיבען זיי אכט, זיי שיטען דאך די זופ אויס!...

— נארישע דייטשקע — זאג איך — מעהל שיט מען אויס, אבער זופ גיסט מען אויס... שיטען זיי מיר אן נאך אבי־סעל זופ...

איך האב געפרעגט יאסיל־אסיפ'ן, צו קלייבט ער זיך ניט אין אמעריקא? דארטען פערדינען דאך שניידער בעסער.

— ניין! — ענטפערט יאסיל. — ערשטענס, האט ער צו די דייטשען גאר נישט; צווייטענס, — זאגט ער, האט ער ניט וועך עס זאל איהם שיקען א שיפסקארטע. און ביז ער וועט אנקלייבען דא אויף הוצאות, וועט ער שוין מסתמא אלט ווערען...

דער „קאטאָרזשניק".

איך וויים ניט: וואסערע פון זיינע דריי טראגעדיעס איז א גרעסערע, א שרעקליכערע: צי די ערשטע טראגעדיע פון זיין ליבע, צי די צווייטע פון זיין אכט־יעהריגען צוגעשמידט זיין צו דער טאטשקע אין ארכאנגעלסק, צי די דריטע טראגע־דיע פון זיין אנטלויפען. נאר געטראָגען האט ער אלע דריי מיט יענער שווייגענדער געדולד, וואס איז אייגען דעם פשוט'ן יודען, דעם מענשען פון פאלק.

בעגעגענט האב איך איהם פאר כל נדרי, ארום דער פוילי־שער שול, וואס אויף לעאפאלדשטראסע, אין וויען. געשטאנען איז ער מיט נאך א הייפעל ארימע אידישע עמיגראנטען, מיט וועלכע ער איז צוזאמען אנגעקומען פון גרעניץ.

די ארימע וואנדערער האבען זיך אפאר מאל אריינגע־גנב'עט אין שול. נאר מ'האט זיי פון דארט ארויסגעפיהרט מיט א וואכמאן, ס'הייסט א פאליסמאן. ראש השנה און יום כפור קען מען ניט אריין אין שול אהן א בילעט. אזוי איז עס אין ניו־יארק, אין לאנדאן, אין רוסלאנד, אין וו״ען — אומעטום. אויסהאלטען א שול, ווי יעדע געזעלשאפטליכע אינסטיטוציע, קאסט געלד און צאהלען, נאטירליך דארף דער, פאר וועמען די שול איז נויט ג. אבער די עלענדע עמיגראנטען האבען ניט געהאט קיין געלד. דערצו זענען זיי כמעט אלע אנגעקומען דעמזעלבען טאג. ס'הייסט ערב יום כפור. אפילו פאר געלד איז שוין אויך געווען שפעט. דער וואכמאן האט אפילו איידעל

געבעטען, (זיי זענען בכלל העפליך: די רוסישע עמיגראנטען האבען זיך דא ניט וואס צו בעקלאגען אויף דער פאליציי), נאר מ'האט געמוזט פאלגען. דער הייפעל א"ז זיך באלד צוגאנגען, ווער צי דער שיפשול (שול פון די אונגאר־שע און בכלל שטרענג ארטאדאקסישע אידען), ווער צו דער חסידישער שול, מיט אפאר גאסען ווייטער, אין דערזעלבער לעאפאלדשטראסע. קיי־נעם פון זיי האט זיך ניט געוואלט, ניט געקענט גלויבען, אז צו „כל נדרי" זאלען זיי מוזען בלייבען אויפ'ן גאס. נאר ער, דער העלד פון מיין איצט גער שילדערונג, איז געבליבען שטעהן ביין שוועל פון שול, מיט זיין אלטען טלית אונטער'ן ארם, קוקענדיג אין דער ווייט אריין, ווי ער וואלט קלערען: זאלען זיי געהן, סיי ווי סיי, איז אומזיסט די מיה. פאר'ן ארימאן איז ערגעץ קיין ארט ניטא.

איך בין צוגעגאנגען צו איהם און האב ז"ך מיט איהם פונאנדער גערעדט. ער האט פון אנהויב ווענינ גערעדט, געענט־פערט נאר אויף מיינע פראגען. גערעדט האט ער האלב רוסיש, האלב יודיש, האט געהאט א פערפאניעטען פנים, שטארק בעוואקסען מיט א געדיכטע ברייטע און לאנגע געלע בארד האט אריינגעבראקט צייטענווייז ווערטלאך, וואס ווערען גע־ברויכט אויפ'ן סאמע דעק. נאר בכלל האט ער גערעדט ניט פון זיך, נאר אין אלגעמיין. איך האב בעמערקט, אז ער בעהאלט עפעס, און האב געזוכט צו געווינען זיין צוטרוי, דאס איז מיר אויך באלד געלונגען. ער האט אין מיטען א בראק געטאן אן ענגליש ווארט, פון וואס עס איז דייטליך געווען, אז ער איז א „לאנדסמאן". איך האב איהם געזאגט, אז איך בין אויך געווען א ן אמעריקא, און, ביסלעכווייז, איז ער געווארען מעהר רעדעוודיג. נאר עטליכע טעג האט גדרויערט ביז איך האב זיין פולען צוטרוי געוואונען. איך האב מיט איהם אבגערעדט ווידער צו זעהן זיך. איך בין געווען ביי איהם אויף זיין נאכט־לאגער, האב איהם אריינגערופען א ן א קאפע־הויז, און אזוי האב איך ביסלעכווייז דערגאנגען זיין טרויעריגע געשיכטע.

אנגעהויבען דערצעהלען זיין געשיכטע האט ער גוטמוטיג מיט א שמייכעלדיגער מינע, אבער ניט מיט אמאל, האט זיך

אפט אבגעשטעלט, אנטשווינגען געווארען און אונטערגעברומט עפעס א ליעדעל, ווי ער וואלט וועלען דערמיט פארשלאגען די שווערע געפיהלען, וואס די הקדמה צו זיין געשיכטע האט אויפגעוועקט אין זיין זכרון.

— וואס איז דאס פאר א לידעל? — האב איך מיך פעראינטערעסירט.

— מיט קלארען, — זאגט ער, — א היינטוועלטיגע מאדאם.

— אדרבא, זאג איך, זינגט, איך בין נייגעריג צו הערען.

און ער האט טאקע גלייך גענומען זינגען:

„אוי, האב איך א ווייבעל, הייסען הייסט זי קלארע —
א גרינע, און א געלע, און א דארע;
האט זי א פיגורע — הויט און ביינער,
און אין מויל — ארייננגשטעלטע ציינער.

ס'מוז איהר זיין אבאנע און אן אמע,
און די דינסט מוז רופען איהר: „מאדאמע“
פארקרימט דער נאז, בלאזט פון זיך גרויסארטיג,
וויל איך עסען, זאגט זי: עס איז ניט פארטיג.

אוי האב איך א ווייבעל, הייסען הייסט זי קלארע,
זאל שוין, גאטעניו, ארויס פון איהר די פארע...

דאס איז א בעוואוסטע פאלקס-לידעל, א פאטירע אויף די היינטיגע „געבאלבעטע“ „מאדאמען“, פאר וועלכע דער מאן האט א פינסטערע מערכה.

פון דער לידעל האט מען געקענט דריגגען, אז איהם אליין, מיין לאנדסמאן, האט גאט בעשערט מיט אזא מין „קלארע“. עס האט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז זיין ווייב, די ערשטע ווייב, הייסט דאס, איז גאר ניט געווען פון די וואס רופען זיך „קלארע“. ער האט גענומען א ווייב פון „דעק“. א פארשוין, זאגט ער, איז זי געווען א מאדנע. בחורים זענען א הך נאכגע־לאפען. אבער איך בין געווען פאר איהר א בעסערער שדוך. א וועבער בין איך, האב געקענט גוט מיין ארבייט, א באלע־

באַסיש קינד, ניט ווי די אַלע „בלאַטנע“. וואָס האָבען זיך אַרום איהר געדרייט.“

ער האָט חתונה געהאַט, און אין גיכען איז ער מיט איהר אַוועק אין אַמעריקא. ערשטענס איז דאָ גענאַנגען שלעכט די אַרבייט. צווייטענס — און דאָס האָט געמוזט זיין די וויכטיג־סטע סבה — האָט ער זיך ניט געפיהלט זיכער מיט זיין ווייבעל די פאַרשוין — פון די „בלאַטנע“, וואָס האָבען מ ט איהר גע־שיכטעס געהאַט. אין אַמעריקא האָט ער פערבראַכט צוועלף יאָהר. האָט מיט דער ווייב קינדער געהאַט. האָט געאַרבייט אין די בעסטע וועבעריי־פאַבריקען פון די פעראייניגטע שטאַטען. געוואָרען אַ סיטיז'ן, אַ גרויסער ספּעציאַליסט אַ ן די אַרבייט, און פלעגט פאַרדינען דורכשניטליך 5־6 דאָלער אַ טאָג.

קורץ אין צייט פון די צוועלף יאָהר האָט ער געמאַכט אַ פיינעם לעבען, געהאַט אַ שענע באַלעבאַטישקייט, געטראָגען טייערע רינגען און אַ גאָלדענעם „וואַטש און טשיין“*), די ווייב איז געווען בעהאַנגען מיט דזשולערי**). אַ חוץ דעם האָט ער נאָך געהאַט זיבען־אַכט טויזענד דאָלער אין די בענק.

אין יאָהר 1903, אין דער צייט פון די פּאָגראָמען, אין דעם רעכטען קאָך פון דער רעוואָלוציאָנערער בעוועגונג אין רוסלאַנד האָט ער פלוצלונג אַרויסגענומען די געלד פון די בענק און גע־נומען שטאַרק קלערען וועגען פאָהרען צוריק אין רוסלאַנד.

פאַר וואָס? דאָס האָט ער פערשוויגען. נאָר פון זיין ווייי־טערדיגען געשפּרעך האָב איך פערשטאַנען, אז ער האָט זיך אָנגעהויבען פיהלען ניט זיכער מיט זיין ווייבעל, די פאַרשוין. עס האָבען זיך אָבגעפּונען בעקאַנטע פון די אַמאָליגע „בלאַטנע“ און נייע בעקאַנטשאַפטען האָבען, אַ פּנים, אַריינגעטראָגען אונרוה אין דער ביז אַהער רוהיגער נשמה פון זיין ווייבעל, וואָס איז שוין געווען אַ מוטער פון עטליכע סקול־קינדער.

אויף מאָרגען נאָך זיין אָבנעהמען די געלד פון די בענק, איז ער געקומען פון דער אַרבייט אַ היים. האָבען איהם די קינ־

---

*) זייגער און קייט.

**) דימענטען.

רער דערציילט, אז די מאמע איז אוועק, שוין עטליכע שעה און איז ניט געקומען. קיין ווארעמס האט זי אויך ניט געקאכט.

עס האט א הס עפעס א ריס געטאן די הארץ. ער האט זיך געכאפט צום פארשלאסענעם קאמאד. ער איז געווען אויפגערי־סען און די געלד איז ניטא.

ווי א וואהנזיניגער האט ער זיך גענומען ווארפען אהין, ווארפען אהער, געלאפען צו זיינע, צו איהרע קרובים און לאנדס־לייט. ענדליך געמעלדעט אויך דער פאליציי. עס איז אוועק א טאג, דער אנדערער, דער דריטער. ניטא קיין שום שפור, ניט פון דער ווייב, ניט פון די געלד.

ערשט שפעטער האט ער זיך דערוואוסט, אז וויסענדיג א סך געשיכטעס פון זיין ווייבס פריהערדיגען לעבען, האט ער אבער איינע ניט געוואוסט. דאס איז די געשיכטע, אז א קאטע־רינשטשיק האט איהר געהאט מקדש געווען. א שענער יונג — זאגט ער, א העלד, נאר א גרויסער שכור. האט זי יענעם געוואר־פען און חתונה געהאט מיט איהם.

אט מיט דעם קאטערינשטשיק איז זי איצט אנטלאפען. צוגנבענענדיג ביים מאן די געלד.

באלד האט ער זיך דערוואוסט, אז זיי זענען שוין אין רוס־לאנד. ער האט פערקויפט אלץ, וואס ער האט געהאט, געמאכט די באלעבאטישקייט צו געלד און געזעצט זיך מיט די קינדער אויפ'ן שיף — קיין רוסלאנד.

וואס האט איהם געצויגען: צי די האפנונג צו בעקומען זיין געלד, צי די בענקשאפט נאך דער אנטלאפענער ווייב — דאס האט ער מיר ניט געזאגט. נאך א גאנצע רייהע וואגלענעס איבער פערשיידענע ווערבערייען אין דייטשלאנד, איז ער אנגע־קומען אין רוסלאנד, מ ט'ן פעקעל קינדער אויף די פלייצעס, פון וועלכע דאס אינגסטע איז געווען אלט צוויי יאהר.

א פאר יאהר זענען אוועק אין צרות, אין ארומשלעפען זיך מיט'ן פעקעל קינדער. פון דער ווייב האט ער קיין שום ידיעה ניט געהאט: ווי אין וואסער אריינגעפאלען. אין יאהר 1905 האט ער ענדליך געקראגען ארבייט, אלס גוטער וועבער, אין לאדז, ביי פאזנאנסקי'ן אין פאבריק. די עלטערע קינדער האט

ער אבגעגעבן צו אן ארבייט. אליין האט ער ווידער חתונה געהאט, נאטירליך איז דאס געווען א שטילע חופה, אהן קלעז־מער, בלויז פאר א מנין אידען. קיין פרומער איז דער דאזיגער לאנדסמאן קיין מאל נ״ט געווען. דערצו איז ער איצט געווען א „פע־פע־עס־ניק“.

אין זעלבען יאהר האט אין לאדז, מעהר ווי אומעטום, געשטורמט מיט רעוואלוציע. דעמאלט איז פארגעקומען אין פאזנאנסקי׳ס פאבריק דער אקט פון בלוטיגער נקמה געגען דעם דירעקטאר און עלטעסטען מייסטער, וואס האבען זיך בע־זונדער פערהאסט געמאכט ביי די ארבייטער. מ׳האט זיי, אין א צוזאמענשטוס,ביידען דערשאסען. די פאליציי האט דע־מאלט איבערגעקעהרט לאדז. הונדערטער ארבייטער האט מען ארעסטירט. צעהנדליגע נאך קאטארגע פארשיקט. איינער פון זיי איז געווען — ע ר.

מ׳האט איהם בעשולדיגט ניט אין מארד, נאר אין וויסען און ניט ארויסגעבען די, וואס האבען געהרג׳עט דעם דירעקטאר מיט דעם מייסטער. א האלב יאהר האט מען איהם געפייניגט מיט׳ן פערהער אין ווארשעווער ציטאדעל. ער איז געווען די גאנצע צייט צוגעשמידט מיט׳ן פנים צו דער ערד. ביי איהם, אלס פשוט׳ן יודען, האט מען געמיינט ארויסצוקריגען דעם סוד. דא מ ט סטראשונקעס, אז מ׳וועט איהם הענגען, דא מיט צוזאגען און זאגאר אנידערלעגען פאר איהם ריזיגע סומען געלד, האט מען געוואלט ארויסציהען ביי איהם ווערטער. נאר ער האט גענטפערט איינס: אז ער וויים ניט פון וואס צו זאגען. ענדליך איז געווען דער סוד און מ׳האט איהם, מיט איניגע אנדערע, פערמשפט צו 12 יאהר קאטארגע.

אכט יאהר איז ער אבגעווען אין ארכאנגעלסק. די גאנצע צייט מ ט קייטען אויף די פיס. ענדליך, מיט א צעהן מאנאטען צוריק, האט זיך די רעוואלוציאנערען איינגעגעבען צו ארגא־ניזירען א „ויברח“ פון פיער פאליטישע קאטארזשניקעס. צווי־שען זיי איז ער אויך געווען. נאר ארונטערלאזענדיג זיך דורך די ורעהרען פון א קלאזעט, זיינען צוויי דערשטיקט געווארען, און נאר א הם מיט נאך איינעם האט זיך איינגעגעבען צו דער־

זעהן די פרייע וועלט.
מיין לאנדסמאן האט קומענדיג צו דעם ארט פון זיין נאך־שיקטע, וועלכע איך מאך בקיצור, פריי אבגעאטעמט אזוי, אפנים, צופרידען, וואס ער איז אין וויען און ניט אין ארכאנ־געלסק, האט ער אנגעהויבען ברומען, נאך זיין פריהערדיגען שטויגער, ווי פאר זיך, א לידעל. נאר דאס מאל אויף יוסיש דאס ליעדעל פון דער בעריהמטער „נאגאיעטשקא".
גאסודאר איספוגאלסיא אי ראל מאניפעסט:
מיארטוויים סוואבאדו, זשיווים — פאד ארעסט!
ס'הייסט דער קיסר האט זיך דערשראקען (פאר דער רע־וואלוציע) און ארויסגעגעבען א מאנ פעסט: פרייהייט די טוי־טע און די לעבעדיגע — ארעסטירען... אזוי ווערט אויסגעלאכט אין אט דער רעוואלוציאנער פאלקסלידעל די רוסישע קאנ־סטיטוציע.
ער איז געווען א לעבעדיגער בעוויין פון דעם שרעקליכען אמת וואס ליגט אין דעם דאזיגען שפאס.
די רעוואלוציאנערען האבען, ווי עס שיינט, מעהר ניט געקענט טאן, ווי בעפרייען איהם פון די קייטען און ברייננען איהם אין זיכערהייט ביז'ן גרעניץ — אויף יענער זייט.
איהם האט זיך אבער איינגעגעבען זיין אין דערהיים, זעהן זיך מיט די קינדער, מיט דער פאמיליע. און דא הויבט זיך אן זיין דריטע טראגעדיע.
פאר די גאנצע 8 יאהר פון זיין קאטארגע האט ער ניט געהאט קיין מעגליכקייט צו בעקומען א ידיעה פון דער היים און צו לאזען עפעס וויסען די ווייב און קינדער. ער האט זיך גערעכענט פאר לעבעדיג בעגראבען און אבגעריסען אויף אייביג, פון דער פרייער וועלט. די בעפרייאונג איז געקומען אונגעריכ־טערהייט.
אבער ווען ער האט זיך אבגעגעבען דעם שיקזאל, האט זיך אין הארצען געזעגענט אויף אייביג מיט דער פריי, האט זיך זיין ווייב, די צווייטע ווייב, ניט געקענט טרייסטען. זי איז איהם געבליבען טריי די גאנצע אכט יאהר פון זיין קאטארגע. זי האט אבער מעהר ניט געקענט טאן פאר איהם, ווי איין: זאך —

ווינען.

און זי האט געוויינט, געוויינט טאג און נאכט. ניט אי־בערגעגאנגען א טאג, וואס זי האט קיין טרערן ניט געגאסן.

און אז ער האט איהר אויפגעזוכט בעהאלטענערהייט, אנטלויפענדיג פון דער קאטארגע, האט זי איהם קוים דער־קענט.. נאך דער שטים. נאכ'ן פנים ניט. זי איז בלינד געווען. האט איהרע אויגען אויסגעוויינט: און איינגעבויגען, פארהאר־בעט איז זי געווארען. א צעבראכענער שארבען.

נאר אט דער צעבראכענער שארבען איז איהם טייערער געווארען, ווי פריהער די געזונטע, די יונגע ווייב. דאס איז געווען זיין איינציגער פריינד אין לעבען.

זיינע קינדער — מיידלאך — זענען אויסגעוואקסען — ארבייטערינס געווארען, אין לאדז. זיין זוהן, א בחור פון צוויי און צוואנציג יאהר האט געדינט אין מיליטער.

די מיידלאך, די ארימע ארבייטערינס, האבען ווי עס איז אויפגעקליבען עטליכע רובל און געגעבען איהם מיט, צום גרעניץ. מ'האט אויך די „מוהמען" איבערגעשיקט צו איהם, צו יענער זייט גרעניץ.

און אזוי האב א ך זיך מיט איהם און מיט א י ה ר בעגע־גענט אין וויען. ער איז נאך געבליבען, ניט קוקענדיג אויף אלע יסורים, וואס ער האט איבערגעליטען, ביי זיינע קרעפטען — דער בוי פון זיין קערפער איז א פנים אייזען געווען. א ברייטער, א ביינערדיגער יוד פון א יאהר עטליכע און פערציג. זי— אן איינגעהארבעטע, בלינדע ווייבעל פון עטליכע און דרייסיג. זי רעדט ניט וועגען איהר בלינדקייט, וועגען איהרע ליידען; הארצרייסענעס און ביטערע ארימקייט פאר די פערגאנגענע 8 יאהר. זי איז גליקלי ך, וואס ער איז לעבען איהר. אז ער רעדט צו איהר, שיינט איהר פנים מיט א גליקליכען שמייכעל. און אז ער קומט פון גאס, קומט ער קיין מאל ניט מיט ליידיגען, ברייננט איהר שטענדיג עפעס, א גוטע זאך, אין מויל אריין. נעהמט איהם ארום און צערטעלט איהר, ווי א קינד: מיין ווייבעלע, מיין ליעב ווייבעלע...

ער איז געווען אין וויען ביי דעם אמעריקאנער קאנסול.

האט זיך איהם פאר'געשטעלט, אלס אמעריקאנער סיטיז'ן. דערצעהלט זיין קריטישע לאגע און געבעטען פערהעלפען איהם אין א טיקעט — קיין אמעריקא. ער האט אבער געלאָזען די ס טיז'ן פייפערס אין אמעריקא. דער קאנסול האט איהם צו־געזאגט צו געבען א טיקעט, ווען עס וועט זיך ארויסווייזען, אז ער איז ווירקליך אן אמעריקאנער בירגער. דאס דארף דויערן אפאר כאנאטען. דער עיקר אבער: צי וועט מען ארײנלאזען מיט איהם זיין בלינדע ווייב?

איך האב איהם געשאפען א בריעף פון א וויענער ראַב נער צו איינעם פון די גרעסטע וויענער אויגען־פראפעסארען. דער פראפעסאר האט בעטראכט די בלינדע און ערקלערט: צו שפעט! פארפאלען. דערזעלבער ראבינער האט איהם געגעבען א בריעף צו דער וויענער „אליאנס", וועלכע האט איהם בעזארגט מיט טיקעטס און געגעבען איהם שטיצע צו פאהרען ווייטער.

איינינגע טעג בין איך געווען שטארק פערנומען און האב ניט געקענט בעזוכען מיין לאנדסמאן. אז איך בין דערנאך גע־קומען צו איהם, האב איך איהם שוין ניט געפונען. זיין באלעבאסטע האט מיר געזאגט, אז ער מיט דער בלינדער זע־נען ערגעץ אוועקגעשיקט געווארען פון דער „אליאנס". וואוהין? דאס האט זי אויך נ ט געוואוסט.

מיך האט שטארק פערדראסען, וואס איך האב פערלארען יעדען שפור פון איהם. און יעצט בשעת איך פארענדיג זיין טרויעריגע געשיכטע עגבערט מיך אין מח א געדאנק: צי האט זיך נ ט פארענדיגט זיין שרעקליכער לעבען מיט א פער־טער טראגעדיע? צי האט מען איהם אויף עליס־איילענד ניט צושיידט מיט זיין בלינדען פריינד, דעם איינציגען פריינד אין זיין מארטירער־לעבען?

עס קען זיין, אז בשעת איך שרייב אט די צייל,ען, טראגט א שיף די בלינדע פריינדין, די איינציגע פריינדין פון דעם מארטירער, אבגעריסען פון איהם, צוריק אין דאס קאלטע, גרויזאמע לאנד, וואס האט ביי איהר דאס ליכט פון די אויגען אויסגעלאשען און איהר אזוי פיעל טרערען, אזוי פ על טרערען געקאסט...

אין׳ם לאנד פון „שטריימעלע״
און „שמד״.

די יודען אין אונגארן.

אויב עס איז דא, ערגעץ אין איירא‌פא, א גן עדן פאר יו־דען, איז דאס אין אונגארן. אויב עס איז ערגעץ דא א ווינקעל וואו יודען זענען אין דער גרעסטער געפאהר צו פערשווינדען, איז דאס ווידער אין אונגארן. אין אונגארן זענען די פרומסטע יודען פון דער גאנצער וועלט. דא איז אויך די גרעסטע צאהל משומדים.

די לאגע פון די אונגארישע יודען איז פול מיט קאנטראס־טען. זי איז די סאמע אינטערעסאנטע פון אלע יודען אין דער וועלט. און דאך ווייסען מיר פון די אונגארישע יודען ווענינער, פילייכט, ווי פון אלע יודען אין דער וועלט.

אונגארן איז אפשר דאס איינציגע לאנד אין דער וועלט, וואס האט ניט, וואס ווייס ניט פון אנטיסעמיטיזם. און דאס אונגארישע פאלק בעלאנגט צו די וועניגער ציווילי‌זירטע אין איירא‌פא, דערפאר בעגעגענט איהר אין קיין לאנד ניט אזא צו־געבונדענקייט, אזא ליעבע פון דער יודישער יוגענד צו זייער לאנד, צום פאלק צווישען וועלכען זיי לעבען, ווי אין אונגארן. די גאנצע יודישע יוגענד אין אונגארן זענען פלאם פייערדיגע מאדיארען. ד. ה. אונגארישע פאטריאטען. נאר אפילו די אלטע, די פרומע אונגארישע יודען, האבען שטארק ליעב זייער לאנד, און פיהלען זיך דא בעסער, ווי אומעטום.

צו פארשטעהן די יודישע לאגע אין אונגארן, דארף מען פריהער פון אלץ בעטראכטען די עקאנאמישע לאגע פון אונגארן

בכלל. אונגארן איז פון אמאל אָן און ביז היינטיגען טאג — אן אגראַריש לאנד, א לאנד פון פריצים און פויערן. אין פוילען האָט די ענגשאַפט און די נויט שוין לאנג געצוואונגען דעם פריץ פערלאָזען זיין ערד, א בערגעהן אין שטאָדט און קאָנקורירען דאָרט מיט דעם יודישען קרעמער און אינטעליגענט. די נאַציאָנאלע אונטערדריקונג וויעדער טרייבט דעם פּאָליאַק צום בלינדען פאנאטיזם אין זיין פּאַטריאָטישען געפיהל, מאַכט איהם פערדעכטיג געגען יודען, וועקט אין איהם גיפטיגען האס צו די יודען. אין אונגארן זענען אָט די סבות ניטאָ. זיין נאַציאָנאלע אויטאָנאָמיע האָט דאָס אונגארישע פאָלק אויסגעקעמפפט פון יאהר 1867. דאָס לאנד איז געננוג גרויס אי פאר'ן פּריץ, אי פאר'ן פויער. דער פריץ וויעדער איז דאָ שטענדיג געווען קולטורעלער, ריהרעוודיגער, פלייסיגער פאר'ן פוילישען פּריץ. ער איז קיין מאָל ניט געווען אזוי הערשזיכטיג, פויל און פערדאָרבען דורך תאוות, ווי יענער. דער גאנצער האנדעל איז דעריבער אין אונגארן נאָך יעצט, ווי אמאָל פאָלקאָם אין יודישע הענד. דער פריץ, ווי דער פויער לעבען ביי דער ערד און קענען ביידע אָהן דעם יודען ניט אויסקומען. דער יוד איז דאָ שטענדיג געווען ביידענס בעל עצה. אָהן איהם האָט מען זיך ניט א קעהר געטאָן. דעריבער האָבען יודען אין פּאָליטישען לעבען פון אלע מאָל דאָ געשפּילט א וויכטיגע ראָלע. אין דער רעוואָלוציע פון 1848 האָבען יודען זיך זעהר שטארק בעטייליגט און א סך קרבנות געבראַכט. דאָס אונגארישע פאָלק געדענקט דאָס, האָט שטארק הרך ארץ פאר דעם יודישען מוט און איז זיכער אין דעם יודענס פּאַטריאָטיזם. די גרעסטע אונגארישע פּאָליטיקער האָבען יודישע סעקרעטארען און עצה־געבער, וועלכע זיי ווייזען ארויס אָפען זייער פריינדשאַפט.

נאָך א שטריך דאַרף מען בעמערקען צו ערקלערען זיך די בעציהונגען צווישען אונגארן און יודען. דאָס איז שוין ניט קיין עקאָנאָמישער, נאָר א קולטורעלער. דער קאַטאָליציזם האָט אין אונגארן קיין מאָל ניט געהערשט, קיין מאָל ניט געהאַט אזא מאַכט, ווי אין פּוילען, א שטויגער. די יעזואיטען האָבען דאָ ניט געפונען קיין באָדען פאר זייערע בלוטדורשטיגע און גיפטי־

נע דרשות. דאס פאלק האט ניט פארשטאנען זייער שפראך און זיי גיט די שפראך פונ'ם פאלק. די אונגארען, א פאלק, אזוי ווי די פינען, פון מאנגאליש־טאטארישער אבשטאמונג, איז בכלל ניט גענויגט צו רעליגיעזען פאנאטיזם. דערצו זעגען דא יודען אין לאנד זעהר לאנג. די היגע יודען בעהויפטען, אז דער ערש־טער אונגארישער פירשט, ארפאד, וואס האט איינגענומען דאס לאנד מיט א טויזענד יאהר צוריק, האט געהאט א יודישע פרוי, אדער מוטער, און אין דעם העכסטען אונגארישען אדעל פליסט אלזא יודיש בלוט. א חוץ דעם, זענען מיט די ערשטע איינוואה־נער פון'ם לאנד, מיטגעקומען פון אזיען יודען, און זיי האבען שוין געפונען אין לאנד יודען, וואס האבען דא פון פריהער געלעבט. די אונגארישע יודען בעשטעהען פון דרייערליי על־עמענטען. גאר דער עלטערער עלעמענט געפינט זיך אין לאנד גלייך מיט די אונגארען. די דאזיגע יודען האבען ביז דעם 16טען יאהרהונדערט גערעדט די שפראך פונ'ם לאנד, ד. ה. אונגאריש. פונקט אזוי האבען די רוסישע יודען ביז יענער צייט גערעדט ליטוויש, רוסיש און פויליש און ניט געוואוסט קיין אנדער שפראך; א חוץ העברעאיש, וואס נאר איינצעלנע מענשען און דער רב האבען פארשטאנען. אין אנהויב פון 18טען יאהרהונ־דערט הויבט זיך אן די מאסען־איינוואנדערונג פון אנדערע יו־דען אין אונגארן. דער ערשטער שטראם ברינגט אהער יודען פון מעהרען און בעהמען. שפעטער מיט א 60—50 יאהר קומט א צווייטער שטראם פון גאליצישע יודען. דער דאזיגער שטראם געהט כסדר פון דעמאלט אן און הערט ניט אויף ביז היינטיגען טאג. ווען ניט אמער קא, וואס איז פאר'ן גאליצישען יודען אסך מעהר אנציהענד, ווי אונגארן, וואלטען איבערגעגאנגען אהער נעווים דריי פערטעל פון די גאליצישע יודען.

די איינגעוואנדערטע יודען האבען שוין לאנג נעלעגט זייער שטעמפעל אויף דער גאר אמאליגער אונגארישער יודישער בעפעלקערונג, ווייל זיי זענען אין קולטור געשטאנען העבער פון זיי. פונקט ווי די רוסישע און פוילישע יודען ריידען זיי צווישען זיך יודיש מיט דער גאל ציישער אויסשפראך. יעדער יוד קען אבער אויך זעהר גוט אונגאריש. די יודישע יוגענד ליעבט

זעהר די אונגארישע שפּראַך און רעדט צווישען זיך נאָר אונ־
גאַר־ש. די ליבע צו דער לאַנדסשפּראַך און איהר ליטעראַטור
איז אַזוי גרויס ביי דער יודישער יוגענד, אַז אין אַ גאַנצער ריי־
הע שטעדטלאַך האָבען די יודישע קינדער אין גאַנצען פארגע־
סען יודיש צו ריידען, און די עלטערן, וואָס קענען נאָך יוד ש,
זענען געצוואונגען מיט זייערע קינדער אונגאַריש צו ריידען.
איך רייד דאָ, נאַטירליך, פון דער מאַסע. וואָס אַנבעלאַנגט דער
אינטעליגענץ, האָט זיך נאָך מיט אַ דור פריהער מאַמע־לשון
פאַרגעסען לחלוטין און אונגאַריש איז זייער אמת׳ע מוטער־
שפּראַך.

אין דער עקאָנאָמישער לאַגע איז זעהר אַ גרויסער אונטער־
שייד צווישען די עסטרייכישע גאַליצישע און אונגאַרישע יו־
דען. די אונגאַרישע קאָנסטיטוציע אַ ז, ווי געזאָגט, די פריייעסטע
אין אייראָפּאַ. יודען האָבען שוין לאַנג צוטריט צו אַלע בעשעפ־
טיגונגען. דער האַנדעל אָבער, ווי געזאָגט, ליגט נאָך איצט, ווי
אַמאָל כמעט אין גאַנצען אין יודישע הענד. אין די דערפער
האָט מען אַפילו געפּרובט איינפיהרען קאָנסום־פעראייניגען, נאָר
דאָס האָט ניט געהאַט קיין ערפאָלג. ניטאָ קיין פעהיגע מענשען
דערצו. אינטעליגענטע פּראָפעסיעס — דאָקטוירים, יוריסטען,
אינזשענערען און אַנד. כמעט אַלע יודען. צווישען אונגאַרישע
קינסטלער שפּילען יודען די גרעסטע ראָלע. זשורנאַליסטען, דראַ־
מאַטורגען, דיכטער, הויפּטזעכליך יודען.

יודען זענען די גרעסטע פּאָליטישע טוער, די בעסטע רעד־
נער אין פּאַרלאַמענט. א־ן אונגאַרישען פּאַרלאַמענט זיצען 30
יודישע דעפּוטאַטען. דאָך בילדען זיי ניט קיין בעזונדער יודי־
שען קלוב, נאָר זיי זענען צעטיילט אין אַלע פּאַרטייען. אַסך יו־
דען גוטסבעזיצער און פאַקטערס פון גיטער זענען דאָ אין
אונגאַרן. וואָס אַנבעלאַנגט מלוכה־שטעלען און שטאַדטיגע עמ־
טער זענען יודען פול אומעטום פון אַ קאָנדוקטאָר אין צוג ביז
אַ גענעראַל אַ ן מיליטער. זענען ניטאָ קיין יודען מיניסטאָרען,
איז דערפאַר כמעט שטענדיג די „רעכטע האַנד“ פון יעדען
מיניסטער, זיין סעקרעטאַר, — אַ יוד. דער גרעסטער אונגאַ־
רישער כירורג, פּראָפעסאָר הערצל, איז אַ יוד. דאָסגלייכען דער

גרעסטער רעדנער אין פארלאמענט, ווייספעלד (האט שוין לאנג זיין פאמיליע איבערגעגעצעוועט אויף אונגאריש — וואזשאני), דער גרעסטער אונגארישער דראמאטורג מאלנאר, דער ניט לאנג פערשטארבענער בודאפעסטער סיטי־מעיאר — העלטאי, דער גרעסטער אונגארישער דיכטער יאזעף קיש — דאס זענען אלע יודישע פאמיליעס, חאטש צום גרעסטען טייל מאדיאריזירטע, ד. ה. איבערגעגיצעוועטע, פערטייטשטע אויף אונגאריש. א שטויגער: „קיש" איז אין אונגאריש דער טייטש פון „קליין". יודען זענען אויך שטארק פערטראטען אין דער גרוס־פראדוקציאן. אזוי איז, צום ביישפיעל, דער יוד מאנפריד וויים דער גרעסטער, דער רייכסטער פאבריקאנט אין אונגארן. ער האט א פאבריק פון מיליטער־קאנסערווען, פאטראנען און קאנאנען.

אבער ווען יודען זענען אזוי שטארק פערטראטען אין אלע טיילען פון דער אונגארישער בורזושאזיע, דערפאר זענען אין אונגארן זעהר ווענינ דא יודישע ארבייטער. אמת, איהר בעגעגענט אין בודאפעסט אויף יעדען טריט און שריט יודישע דינסטמיידלעך מיט מעשענע בלעכלאך אויף זייערע היטלאך, אדער יודישע פוהרלייט, אדער „פיאקערניקעס", ווי זיי הייסען דא און אין גאליציען. אבער דאס זענען נאר די ניט לאנג איינגעוואנדערטע גאליציאנער יודען, וועלכע זענען צו אלט אדער צו שוואך אויף אויסצוגער נען זיך מאדיאריש. וואס אבער צווישען די אונגארישע יודען איז יונג און שטארק און מוטיג און פעהיג האט די פולע מעגליכקייט איבערצוגעהן אין דעם לאגער פון די שטארקע און ניט פארנעהמען קיין פלאץ צווישען די אויסגעבייטעטע.

און דעריבער איז טאקע פשוט א וואונדער, וואס יודען זענען אם שטארקסטען פערטראטען אויך אין דער — אונגארישער סאציאליסטישער פארטיי. אמת צווישען די ארגאניזירטע אונגארישע ארבייטער זענען ווינציג יודען פאראן. דערפאר אבער פערנעהמען יודען א פלאץ צווישען די גענעראלען פון דער פארטיי. כמעט אלע לידערס, אלע בעסטע רעדנער, אלע

פארטיינע רעדאקטארען און זשורנאליסטען בכלל זענען יודען. דאס ערקלערט זיך פיליכט דערמיט, וואס יודען זענען תמיד מעהר געשטימט ראדיקאל און געגויגט צו דער עקסטער אפא־זיציע; פיליכט דערמיט, וואס אין דער יודישער יוגענד זענען אומעטום און שטענדיג פאראן גענוג אידיינע און אידעאלע עלעמענטען, וואס קענען געפינען א בעפרידיגונג פאר זייערע אידעאלע שטרעבונגען נאר אין סאציאליסטישען לאגער.

דער „חתם סופר".

די רוסלענדער ישיבות שטעלען פאר פיערערליי טיפען: מ י ר אין וואלאזין — די עלטעסטע, די יחסנ'טעס, די פלאנצהייזער פון דאס רוב מתנגדישע רבנים; לידא — א פרוב פון א רעפארמירטער ישיבה, א קאמפראמיס מיט דער נייער צייט, א שטרעבונג צו פעראייניגען תורה מיט וועלטליכער בילדונג. דאן קומט „סלאבאדקע" און „נאוואגרודאק" מיט זייערע „מוסר'ניקעס": צולעצט — ליבאוויטש — א ספעציעלע ישיבה פאר חסידישע רבנ ם און לומדים. אין אדעס געפינט זיך א גרויסע ישיבה, נאר זי איז פונ'ם זעלבען טיפ, ווי די לידער ישיבה.

דאס אייראפעאישע ארטאדאקסישע יודענטום האט מעהר ניט ווי איין ישיבה, וואס גרייט צו רבנים פונ'ם אלטען שניט. דאס איז — די פרעסבורגער יש בה. די פרעסבורגער ישיבה פערזעהט מיט רבנים ניט בלויז גאנץ אייראפא, נאר אויך אמעריקא, אפריקא און אויסטראליען, מיט איין ווארט: וואו עס איז נאר פאראן אין דער וועלט א פרומע יוד־שע געמיינדע, וואס נויטיגט זיך אין פרומע רבנים.

דער גרינדער פון דער פרעסבורגער ישיבה איז דער בע־ריהמטער ר' משה סופר, וואס איז מעהר בעקאנט אונטער דעם נאמען פון זיין חבור „חתם סופר". דער „חתם סופר" האט גע־לעבט אין איין צייט מיט דעם ווילנער גאון און ר' הייב'קע וואלאזשינער. זיין ישיבה איז געגרינדעט געווארען כמעט

אין איין צייט מיט מירער און וואלאזשינער ישיבה. דער „חתם סופר“ איז געוועז דאן רב אין פרעסבורג. דאס איז געוועז א מענש מ ט א גוואלדיגער ענערגיע, מיט א גרויסן טאלאנט פון א לידער. די יודען פון מערב אייראפא האבען דעמאלט געלעבט אין גאנץ אנדערע בעדינגונגען, ווי די רוסישע יודען. בשעת אין רוסלאנד האבען זיך ערשט פארטראגען צופעליגע, איינציגע פונקען פון אייראפעאישער בילדונג, האט שוין עסט־רייך־אונגארן און, א בערהויפט, — דייטשלאנד געקאכט מיט בערלינער השכלה. די השכלה האט שוין דארט געבראכט איהרע ביטערע פרוכט אין דער געשטאלט פון דער אסימילא־ציע. א גאנצע רייה מענדעלסאנס חברים און תלמידים האבען זיך צושמדט, צוזאמען מיט מענדעלסאנס קינדער. זייער בייי־שפיל האבען נאכגעטאן א מאסע יודען, וואס האבען בעקומען בילדונג און זייער יודישער אבשאמונג איז זיי געשטאנען אין וועג צו קריגען פעטע דזשאבס (קאריערעס) און האבען כבוד פון דער קריסטליכער וועלט. אלץ, וואס האט זיך געפיהלט שטארק און יונג האט גענומען אנטלויפען פון דעם יוד־שען לאגער. די שטרעבונג צו רעפארמען האט אנגענומען א העס־ליכען כאראקטער. עס האבען זיך געפונען רבנים, וואס האבען מתיר געמאכט עסען טרייפעס און געהייסען אויסמעקען פון די סדורים און מחזורים אלץ, וואס האט פערבונדען דעם פשוט׳ען פרומען יודען מיט זיין פערגאנגענהייט. אין יענער צייט א ז ערשיענען דער „חתם סופר“, א מענש מיט אן איי־זערנער ענערגיע און מוט, און האט זיך געשטעלט אין קאמפף געגען די אסימ ליאטארען מיט די רעפארמער. צעהנדליגע יאה־רען נאכאנאנד האט ער געקעמפפט און — האט געזיגט. ער האט פארשטאנען, אז די אסימילאטארישע בעוועגונג א ז א פועל יוצא פון די „עם הארצות“, פון דער רעליגיעזער אונוויסענ־הייט, אין וועלכער דאס פאלק האט זיך געפונען, און ווען פרעסבורג האט איהם גענומען פאר א רב האט ער אויסגענומען א תנאי, אז שטאדט זאל אויסהאלטען 8 בחורים־לערנער. א ן א משך פון יאהרען איז פון די אכט בחורים געווארען 400 ישיבה־לייט, און די פרעסבורגער ישיבה האט פאר די הונדערט

יאָהר פון איהר עקסיסטענץ ארויסגעבראכט טויזענדער רבנים און לומדים. צום ענדע פון זיין לעבען איז דער „חתם סופר" פערהייליגט געווארען אין פאלק. אזוי ווי ר' חיים וואלאזינער אין ליטא. זיין אנדענקען איז ארומגערינגעלט מיט א קראנץ פון לעגענדען, וואס כאראקטעריזירען זיין שטארקע פערזענ־ליכקייט און די גרויסע פערעהרונג, וואס ער האט געגאסען אין זיין צייט. אזוי, צ. ב. האט מען מיך פערזיכערט, אז אין די צייטען פונ'ם „חתם סופר" האט קיין איין יוד ניט מחלל שבת געווען אין פרעסבורג. אין יאהר 1813 איז אויסגעבראָ־כען א פייער אין שטאדט. גאנץ פרעסבורג איז געשטאנען אין פלאמען. נאר דעם „חתם סופר" האט דאס ווייניג געארט. ער איז ארונטער אין א קעלער און האט דארט געלערנט מיט זיינע תלמידים ווי אלע טאג. פון צעהן יאהר אן איז ער ניט געגאנ־גען פיער איילען אהן תורה. יום כפור צום דאווגען האבען איהם ארומגערינגעלט טויזענדער נשמות פון תנאים און אמוראים. פוןביידע זייטען זענען געשטאנען ביי איהם, ווי לייבוועכטער: רעכטס דער „רמבם" און לינקס דער „רמבן". אין דער אלטער פרעסבורגער שול האט מען מיר געוויזען די „זענפטע" — די ביידעל אין וועלכער מ'האט איהם געטראגען אין שול.

די קינדער און קינדס־קינדער פונ'ם „חתם סופר" האבען נאך זיין טויט טריי געהאלטען זיין פאהן. זיי זענען ביז היינטי־גען טאג די זיילען פון דעם אייראפעאישען ארטאדאקסישען יודענטום. זיינער אן אייניקעל איז געווען דער בעריהמטער רב שמעון סופר, רעדאקטאר פון דער ארטאדאקסישער צייטונג „איזראעליט" אין מיינץ. אן אוראייניקעל פונ'ם „חתם סופר" פערנעהמט נאך איצט דעם שטוהל פון רבנות אין פרעסבורג. ער איז אויך דער ראש ישיבה. איך האב איהם בעזוכט. ער האט מיך פריינדליך אויפגענומען. האט מיר דערצעהלט די גע־שיכטע פון דער פרעסבורגער ישיבה, איהר איצטיגען צושטאנד.

אין דער ישיבה געפינען זיך איצט 300 יונגע לייט. נאך מיט 58 יאהר צוריק איז די פרעסבורגער ישיבה אנערקענט גע־ווארען פון דער רעגירונג. זי האט געקראגען א פאטענט פונ'ם

קייזער, וואָס האָט די ישיבה־לייט געגעבען די זעלבע רעכט פריי צו זיין פון דינסט, ווי דאָס האָט די קריסטליכע גייסט־ליכע סעמינאַר. געלערנט ווערט דאָ ניט, ווי אין די רוסלענדער ישיבות. מ׳לערנט ניט אַלע צוזאַמען. אַ יעדער לערנט ביי זיך אין דער היים די לעקציע, וואָס מ׳האָט איהם פערגעבען. די לעקציע בעשטעהט אין אַ פּאַרציע גמרא, תוספות, ערשטע מפרשים, פּוסקים, יורה דעה, אורח חיים. יעדע וואָך קומט פאַר אַ קליינער עקזאַמען. סוף זמן איז אַ גרוסער עקזאַמען. דער גאַנצער קורס דויערט, אָדער, ווענינסטענס, דאַרף דויערן ניט וועניגער, ווי 5 יאָהר. יעדער ישיבה־מאַן בעקומט אַ גאַנץ בעשיידענע וועכענטליכע אונטערשטיצונג. אַביסעל שיקט מען צו פון דער היים. אַמאָל קריגט מען אַ שטונדע אויף גמרא. צו ווערען רב, מוז דער ישיבה־מאַן, אַ חוץ סמיכה פון דעם רב און ראש ישיבה, אַבגעבען עקזאַמען אויף אַ געוויסען גראַד בילדונג. דעריבער לערנען זיך די ישיבה־לייט, אויסער דער ישיבות. מ׳לערנט ניט אַלע צוזאַמען. אַ יעדער לערנט ביי זיך און וואו ער וויל. צו דער ישיבה האָט דאָס ניט. געוועהנליך איז דער עקזאַמען פון בילדונג מעהר אויף׳ן פּאַפּיר, ווי אַ ווירקלי־כער. דער רב, וואָס געהט אַרויס פון דער פּרעסבורגער ישיבה, האָט דעריבער ניט מעהר בילדונג, ווי אַ תלמיד פון אַ מירער ישיבה, אַ שטויגער. וואָס אַנבעלאַנגט וואָלאָזשינער ישיבה, שטעהען איהרע תלמידים אין אינטעליגענץ אַ סך העכער, ווי די בחורים פון דער פּרעסבורגער ישיבה, ס׳זענען פאַראַן, נאַ־טירליך, אויך אויסנאַמען. אַנדערע יונגע לייט בענוגענען זיך ניט מיט די אַלגעמיינע בילדונג, וואָס פאָדערט זיך פאַר אַ רב. זיי געהען, נאָכ׳ן ענדיגען די ישיבה, ווייטער שטודירען און בעקומען אַ דאָקטאָר־דיפּלאָם. וויעדער זענען דאָ אַזעלכע, וואָס, איין מאָל פערזוכט פונ׳ם „עץ הדעת“, קעהרען זיי זיך ניט אום צו דער ישיבה און צו רבנות, און נעהמען זיך צו אַ וועלטליכען שטודיום.

צו שטיצען די ישיבה־לייט זענען אין פּרעסבורג פאַראַנען דריי חברות, וואָס זאָרגען פאַר די נויטיגסטע בעדערפעניסען פון די לערנער. „חברה לחם“, בעזאָרגט זיי מיט ברויט, „חברה

מלבוש" — מיט א בגד, און „חברה גרולה" מיט שבת. א חוץ דעם איז פאר די ישיבה־לייט פאראן א ביליגע קיך. קיין משולחים שיקט די יש בה ניט פונאנדער. נאר זי בעקומט א סך אונטערשטיצונג פון אונגארן און דייטשלאנד.

ניט לאנג איז אין פרעסבורג געווען א שרפה, וואס האט אנגעמאכט א גוואלדיגען טומעל אויף דער וועלט. דער אומגליק איז ניט געווען גאר קיין גרויסער. ווי דער רב האט מיר געזאגט האבען אבגעברענט אין גאנצען 70 הייזער. ניט ווייניג זיינען געווען פערזיכערט. נאר ווייל די שרפה איז געווען איבערהויפט אין דער יודענגאס, צווישען די אבגעברענטע הייזער איז אויך געווען די ישיבה, און, דערצו, איז פרעסבורג זעהר אן אלטע בעריהמטע יודישע שטאדט, האט די שרפה געמאכט א רעש אין די בלעטער. עס זיינען אריינגעלאפען נדבות פון דער גאנצער וועלט. איצט בויט זיך א נייע גרויסארטיגע ישיבה.

אויף דער פרעסבורגער יודישער גאס ליגט נאך שטארק דער שטעמפעל פון מיטעלאלטער. דאס יודישע געזעלשאפטליכע לעבען איז דא זעהר שטארק ענטוויקעלט, אבער אויף'ן אלטען שניט. ביז 30 חברות זיינען דא פאראן, וואס האבען די פערשיידענסטע אויפגאבען. א שטייגער: „חברה ש"ס", „חברה שעורים" פון בעלי בתים, וואס לערנען חומש מיט רש"י, חברה „תינוקות של בית רבן" ד. ה. פון חדר־אינגלאך, „חברה בית חנוך ילדים" (צו געבען קינדער א רעליגיעזע ערציהונג), „חברה גמילת חסד", „חברה קדישא" מיט א שפיטאל, „מושב זקנים", „אהבת חסד", „ירוחם יתום" און נאך און נאך.

אין פרעסבורג איז דא אן אלטער מנהג, אז די היגע יודישע געמיינדע שיקט אלע יאהר, דעם 11טען נאוועמבער, אין דעם טאג פון דעם הייליגען מארטין — 6 גענז אין קייזערליכען הויף. פון זיי — דעם אלטען קייזער פראנץ יאזעף 4 און 2 דעם טראנספאלגער. די גענז זיינען דעקארירט מיט נאציאנאלע בענדער — רויט — ווייס — גרין. די גענז ברייננט דער נאמן פון דער קהלה אין דער קייזערליכער קיך אריין. צו דערזעלבער צייט, ווען מ'דערלאנגט די גענז, שטעלט זיך פאר דעם קייזער

א דעפוטאציע פון דער ארטאדאקסישער קהילה און דריקט איהם אוים טרייקייט און אונטערטעניגקייט.

בכלל איז פרעסבורג די איינצ גע יודישע שטאדט אין אונ־גארן, וואס האט נאך ערהאלטען א סך פון דער אמאליגער יודישער אלטפרענקישער רוהיגקייט און שענקייט. וועניגסטענס אויסערליך. נאך היינט, ווי אמאל, פערהאלט זיך די שטאדט מיט גרו״ס ערפארכטיגקייט צום אנדענקען פון איהרע אמאליגע גרויסע מענשען. דערפון שטאמט, וואס ניט בלויז די רבנות געהט איבער אין א משך פון 100 יאהר פון טאטען צום זוהן, נאר אויך די עמטער אין קהל. אזוי צ. ב. האב איך געטראפען אלס אנגעשטעלטע כון דער געמיינדע — א טאטען, א זוהן און אן אייניקעל, וואס פ״הרען זייער יחוס פון ר׳ קאפיל פרנס, א ראש הקהל, וואס האט געלעבט מיט 200 יאהר צוריק.

צווישען „שטריימעלע“ און „שמד“.

(דאָס אונגאריש־יודישע קליין־שטעדטעל).

אום צו האבען א בעגריף ווי אזוי עס לעבען די אונגארישע יידען, איז וועניג צו זעהן פרעסבורג און בודאפעסט. מ׳מוז אריינדרינגען טיעפער, אין דער אונגארישער קליין שטעדטעל. ערגעץ איז ניטאָ אזא קאנטראסט צווישען גרויס־שטאדט און קליין שטעדטעל אין וואס בעלאנגט דעם יודישען לעבען, ווי דאָ אין אונגארן.

איך האב דעריבער בעזוכט ניט בלויז די אונגארישע מי־טעלשטאדט (פרעסבורג) און הויפּטשטאדט (בודאפעסט), נאָר אויך דריי קלענערע שטעדטלאך: מונקאטש, סיגעט און קע־רעשמעזאָ.

נאָר איידער איך וועל קומען צו מיין שילדערונג פון דער אונגארישער קליין שטעדטעל, א״ז נויטיג צו זאגען א פּאָר ווערטער וועגען דער ארגאניזירונג פון דער יודישער געמיינדע אין אונגארן בכלל. דערין איז אויך א גרויסער אונטערשייד צווי־שען אונגארן און יודישע געמיינדעס פון אנדערע לענדער.

אין דייטשלאנד, ווי בעוואוסט, איז די יודישע בעפעל־קערונג, אין די גרעסטע שטעדט, צעטיילט אין צוויי זעלבסט־שטענדיגע געמיינדען ארטאָקסישע און רעפארמירטע יודען. עבטריך ווייס ניט דערפון. די פיהרער פון דער וויענער יודי־שער געמיינעד סטארען זיך אויסצומיידען רייבונגען. זיי גיבען יעדען טייל פון דער בעפעלקערונג א געוויסע זעלבסטשטענ־

דיגקייט און מעגליכקייט צו לעבן, ווי איהם געפעלט. דער קאמפף פון פערשיידענע עלעמענטען קומט פאר אין דער קול־טוס־געמיינדע, גופא. אבער צו א שפאלטונג ווערט ניט דער־לאזען. די לעצטע צייט שטרעבט די וויענער יודישע קולטוס־גע־מיינדע צו ארגאניזירען אלע יודישע געמיינדעס פון עסטרייך, בוקאווינא און גאליציען אין איין פערבאנד. צו דעם צווינגט זיי דער וואקסענדער אנטיסעמיטיזם אין עסטרייך. די פעראייניגונג פון אלע יודישע געמיינדען אין עסטרייך וועט זיין א גליק פאר די עסטרייכישע יודען. זי וועט זיי געבען א גרעסערע פאליטי־שע מאכט און וועט זיין אין שטאנד אבצוהאלטען דעם חורבן פון די גאליצישע יודען.

אין אונגארן אבער איז שוין לאנג פארגעקומען די שפאל־טונג: נאך מיט עטליכע און פערציג יאהר צוריק. די שפאלטונג איז פארגעקומען נאך א מורא'דיגען, פערצווייפעלטען קאמפף צווישען די ארטאדאקסען און רעפארמער. פון דעמאלט אן איז ניטא קיין יודען אין אונגארן. עס זענען דא ארטאדאקסען, „נע־אלאגען" און „סטאטוס־קווא".

אונטער נעאלאגען ווערען בעצייכענט אין אונגארן די רע־פארמירטע יודען, די „דאאטשען". וואס אנבעלאנגט „סטא־טוס־קווא" ווערט מיט אט דעם ווארט בעצייכענט דער יעניגער טייל יודען, סתם יודען, ניט קיין גרויסע פרומאקעס, ניט קיין איינגע'עקשנ'טע רעפארמער, וואס האבען בשעת דער צוטיילונג געזאגט: מיר ווילען ניט רוקען זיך נ ט רעכטס, ניט לינקס; מיר בלייבען דארט, וואו מיר זענען — סתם יודען. די דאזיגע דריי עלעמענטען לעבען גאנץ אבגעזונדערט איינער פון דעם אנדערן, האבען איינער מיט דעם אנדערן נישט צו טאן. יעדער טייל האט זיין בעזונדערע געמיינדע־פערוואלטונג, זיינע רבנים, זיינע שוחטים, זיינע איבריגע כלי קודש. בלויז די „סטאטוס־קוואניקעס", וואס זענען אין א סך ערטער די קלענסטע אין צאהל פארמישען זיך אפט מיט איינער פון די איבריגע צוויי עלעמענ־טען, ווען יענע אליין זענען אויך אין א ווינציגער צאהל. אין בודאפעסט, מיט איהרע 200 טויזענד יודען — די גרעסטע יודישע געמיינדע אין אייראפא — זענען

דא אלע יודישע געמיינדעס: די ארטאדאקסען מיט זייער רב פון דער פרעסבורגער ישיבה; די נעאָלאָגען מיט זייער ראבינער פון דעם נעאלאָגישען סעמינאר און די „סטאַטוסקוואָ“ — דער קלענסטער טייל (ביי 8000 נפשות). וואָס קומט אויס אי מיט אן ארטאדאקסישען רב, אי מיט א נעאָלאָגישען ראבינער, ווי עס פאסט זיי און ווי עס לוינט זיך זיי בעסער. מ׳דארף דא בעמערקען, אז טויזענדער פון די גאליצישע יודען אין בודאפעסט, כמעט אלע פרומע יודען, בעלאנגען פונדעסטוועגען צו דער נעאלאָגען־געמיינדע. דאָס איז דערפאר, וואָס די נעאָלאָגען ־ געמיינדע איז די צאָהלרייכסטע און טאקע פשוט די רייכסטע. אלע שטאָדטיגע יודישע צדקה־זאכען זענען איהרע. די גאליצישע יודען זענען צום מעהרסטען — ארימע לייט און נויטיגען זיך אין שטיצע. מוזען זיי אָנקומען צו די נעאָלאגען. אזוי ווי יעדע געמיינדע שטיצט אָבער בלויז איהרע מיטגליעדער, בכן מוזען די ארימע גאליצישע יודען זיך פארשרייבען פאר נעאָלאָגען, כאָטש אין דער היים פיהרען זיי זיך ווי די אָרטאָדאָקסען. זיי קומען אויך אָן צום אָרטאָדאָקסישען רב מיט א שאלה; קויפען פלייש אין די אָרטאָדאָקסישע יאַטקעס און מצה פאר פסח פון די אָרטאָדאָקסישע מצה־בעקער און הענדלער. אזוי טוען אויך א סך פון די סטאטוס־קוואָ. פון דער אנדער זייט איז אויך א פאקט, אז א טייל פון די ארטאָדאָקסען, די יונגערע, וואָס זענען אָרטאָדאָקסען נאר לפנים, ווייל זיי זענען אבהענגיג פון די פרומע יודען, קויפען פלייש ביי די נעאָלאָגען, ווייל אָרטאָדאָקסיש־כשר׳ע פלייש קאָסט א סך טייערער... בכלל קאָסטען די לעבענסמיטעל אין די אָרטאָדאָקסישע קראָמען טייערער און דערפאר קויפען טאקע א סך ארימע פון דער אָרטאָדאָקסישער געמיינדע, זייערע עסען־זאכען באהאַלטענערהייט אין די קראָמען פון די נעאָלאָגען. בפרט, אז ניט זעלטען איז דער שטעמפעל און פירמע „כשר“ נאר א בלאָף.

דעם טאָן אין פאָליטישען לעבען גיבען די נעאָלאָגען גאר פשוט: זיי זענען די רייכסטע, די געבילדעטסטע. בודאפעסט איז כמעט אין גאנצען נעאָלאָגיש. דערפאר איז אָבער די פּראָווינץ מעהרסטענס אָרטאָדאָקס. לויט דעם אונגארישען גע־

זעץ מעגען צעהן מענשען אבטיילען זיך און ארגאניזירען א בע־זונדער זעלבסטשטענדיגע געמיינדע. אויסהאלטען די הוצאות פון א קהילה קאסט אבער טייער. דעריבער ווארפט זיך אונטער די קליינע מינדערהייט דער גרויסער מאיאָריטעט. מיר בעגע־גענען אין דער אונגארישער קליין־שטעדטעל ניט זעלטען בלויז ארטאָדאָקסישע געמיינדעס, כאָטש אין שטעדטעל זענען דאָ אויך נעאָלאָגען און סטאטוס־קוואָניקעס. און פארקעהרט. די מינדער־הייט ווארפט זיך אונטער דער מערהייט. עס טרעפט אבער אויך — און זעהר אָפט, אז די פרייגעזאָנענע, וואָס זענען אין דער מינדערהיים, ווילען ניט האָבען קיין שייכות מיט די שטריימלאך — און געהען איבער צום צלם...

אין אונגארן, אין דער פראָווינץ, איבערהויפט, איז קיין מיטעלוועג ניטאָ. עס הערשען צוויי עקסטרעמען: אָדער שטריי־מעלע, אָדער שמד. אינטערעסאנט איז, אז די צאָהל פון די אָרטאָדאָקסישע קהילות און אָרטאָדאָקסען בכלל, וואקסט שטאַרק אין אונגארן, אבער די שמד'ן צעהן מאָל אזוי פיעל. דאָס איז ניט קיין גוזמא, נאָר בוכשטעבליך אמת. ס'איז א פאקט, אז אין איין יאָהר 1912 האבען זיך גע'שמד'ט אין אונגארן 30 טויזענד יודען און צום יודענטום זענען איבערגעגאנגען 800 קריסטען. מ'דארף דאָ צוגעבען, אז דעם אויסדרוק שמד'ן זיך דארף מען ניט אלע מאָל אָננעהמען דאָ אין דעם זין פון איבער־געהן צום קריסטענטום. אין אונגארן איז ערלויבט חתונה צו האָבען מענשען פון פערשיידענע רעליגיאָנען, ניט בייטענדיג זייער אמונה. דער שמד אין דעם געוועהנליכען זין, אלס איבער־גאנג צום קריסטענטום, איז אין אונגארן דעריבער א זעהר זעל־טענע ערשיינונג. א יודישער בחור נעהמט אן אונגארישע שיק־סע, אָדער א יודישע מיידעל האָט חתונה מיט אן אונגארישען שייגעץ און מוזען צוליב דעם איבערגעהן לעבען אין דער קריסטליכער סביבה. בכלל זענען געמישטע חתונות דאָ כמעט די איינציגע סבה צום שמד. די יודישע און אונגארישע יוגענד לערנט צוזאמען אין דער שולע, זענען מיטגליעדער אין דיזעל־בע פעראיינען, און די נאָהענטע בעקאנטשאפט און פריינד־שאפט מוז ברינגען צו ענגערע ליבעסבעציהונגען. די סטאטים־

טיק ווייזט טאקע, אז די ריזיגע שמד־בעוועגונג אין אונגארן הויבט זיך אָן פון דעם יאָהר, ווען עס זענען ערלוי בט געוואָרען חתונות, אָהן רעליגיעזע צערעמאָניעס. דאָס איז אַ פאַקט, אַז עס איז כמעט ניטאָ אין אונגארן קיין איין יודיש הויז, וואו עס זאָל ניט זיין קיין משומד. עס זאָל אזוי געהן נאָך אַ יאָהר 30—40, וועט אין אונגארן ניט בלייבען קיין איין יוד.

די אָרטאָדאָקסען פיהלען דאָס און דעריבער דריקען זיי זיך צונויף איינע צו די אנדערע, ווי בלונדנע שעפּסען, פאַר־שטאַרקען די פרומקייט, קעמפּפען פאַר זייער עקסיסטענץ מ ט פערצווייפלונג. נאָר עס וועט זיי גאָר נישט העלפען. די אונגאַ־רישע אָרטאָדאָקסישע יודען זענען ווילד פאַנאַטיש, אנטלויפען פון לעבען, זענען אונוויסענד, אָרים. ווי אין גאַליציען, ווי אין פּויליען איז קליין־קרעמעריי זייער איינציגע פרנסה. די יוגענד, די קינדער פון די אָרטאָדאָקסען, וואָס האָבען איין מאָל פאַרזוכט בילדונג, קענען זיך נ־ט פיהלען גוט אין דעם קליינליכען האָ־ווענעם פון זייער עלטערנס טרוקענער סביבה, און זוכען א רעטונג אין דער קערפּערליך און גייסטיג געזונטערער ספּערע פון די אונגארען.

צו ערקלערען זיך: פון וואנען נעהמט זיך אין אונגארן, ביי יודען אַ־אַ פינסטערנים פון איין זייט און האַלסייל־שמד פון דער אַנדערער, איז נויטיג צו געדענקען דעם פאַקט, וואָס אַ ז שוין אויבען דערמאָהנט געוואָרען. אין גאַליציען און רוסלאַנד האָט די השכלה אין דער ערשטער העלפט פונ׳ם 19טען יאָהרהונ־דערט געשאַפען אַ שטאַרקע יודישע אינטעליגענץ, וואָס די שפּורען פון איהר טעטיגקייט פיהלט זיך נאָך איצט. די יודישע יוגענד האָט פאַר זיך מוסטערן פון גרויסע גייסטער און מוטיגע קעמפּפער. כאָטש דער קוק אויפ׳ן לעבען איז, בכלל, איצט ברייטער, אָבער אין פונדאַמענט פון די נייעסטע נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע אידעאַלען, ליגען אויך יענע פּרוכטבאַרע אידעען פון ליכט און אויפקלערונג, וואָס האָבען בעגייסטערט די טרע־גער פון דער השכלה אין דייטשלאַנד, גאַליציען און רוסלאַנד. פון דער אַנדער זייט, צוזאַמען מיט דער יוד שער עמאַנסיפּאַציע אין די ערשטע צוויי לענדער, האָט זיך אָנגעהויבען צו ענט־

וויקלען דארט א געזעלשאפטליכער און עקאנאמישער אנטיסע־מיטיזם, וואס לאזט ניט די יודישע אינטעליגענץ קומען אין נא־הענטער בעריהרונג מיט דער קריסטליכער געזעלשאפט, און העלפט אונדירעקט ייער פערשטארקונג פון נאציאנאלען זעלבסט־געפיהל. זועגען רומעניען איז דאך געווים ניטא וואס צו ריידען.

אנדערש שטעהען די אומשטענדען אין אונגארן. דער „חתם־סופר" מיט זיינע תלמידים האבען אין קאמפף מיט דער אסימילאציע פארפיהרט די אונגארישע יודען אין א צווייטען עקסטרעם: אנטלויפען פון לעבען און איינוויקלען זיך געדיכ־טער אין די וועלקע בלעטער. עס איז בעוואוסט, אז אין יאהר 1848, אין רעכטען ברען פון דער רעוואלוציע, האט די יודישע צו פרייהייט שטרעבענדע יוגענד געשטעלט א סך קעמפפער אין די רעוואלוציאנערע אונגארישע ארמייען. צו דערזעלבער צייט זענען זייערע פרומע טאטעס געזעסען אין די שולען און תהילים געזאגט, אז די רעוואלוציאנערען זאלען האבען די מפלה. בשעת, שפעטער, אין יאהר 1867 האט זיך אונגארן איינגע־געבען בעקומען פולע אויטאנאמיע, בענוצענדיג, אזוי ווי פינ־לאנד אין יאהר 1905, א מאמענט ווען די עסטרייכישע רעגירונג איז געווען אין א קריטישען צושטאנד, האט זי, די אונגארישע רעגירונג, די יודען פעררעכענט ניט די תפילות פון די טאטעס, נאר די קרבנות, וואס די זיהן האבען געבראכט פאר דער אונ־גארישער פרייהייט. די וואס האבען אבער פריהער גאט גע־בעטען, אז דער „קאיזער" זאל מנצח זיין, זענען ניט צופרידען געווען פון דער פרייהייט, אין וועלכער זיי האבען געזעהן א געפאהר פאר דער יודישקייט. זיי זענען געבליבען ביי זייערע קליינקרעמעריי און שענקעריי. נאך איצט קויפען זיך די פרומע יודען אוים מיט כאבאר, מיט אלע מיטלען פון צו שיקען די קינדער אין די שולען. און ווען זיי קענען זיך ניט אויסקויפען (אין אונגארן איז שול־צוואנג) פארמאטערן זיי די קינדער מיט דעם חדר און מיט דער גמרא נאך דער שול. דער איינגעל מוז אויפשטעהן 4 א זייגער פאר טאג און ביז 7 לערנען ביי'ן רבי'ן. פון האלב אכט ביז 3 (מיט קליינע אונטערברעכונגען) מוז זיין דער איינגעל אין דער שולע. קומט ער אהיים, קוים

געכאפּט עפּעס אין מויל, מוז ער מאכן די לעקציעס א פּאָר שטונדען. און קוים פאַרטיג מיט די לעקציעס, מוז ער ווייטער גיין צום רבי'ן אויף פיער, פינף שעה. גאַנץ אָפּט מאַטערט מען די קינדער ביז 11—12 אין דער נאַכט. די אינגלאַך פון די אָרטאָדאָקסישע יודען אין קליין שטעדטעל זעהען, דעריבער אויס זעהר אויסגעמאַטערט, בלאַס און מוטלאָז. אין שולע מוזען זיי גיין, ווי זיי געהען אין דער היים: אין די לאַנגע קאַפּאָטקע־לאַך, מיט די „לייבצודעקלאַך" ד. ה. ארבע כנפות'ען מיט לאַנגע ציצית און מיט לאַנגע פאות'ן. די אונגאַרישע קינדער אין דער קליינשטעדטעל זעגען שויז דערצו געוועהנט און לאַכען פון זיי ניט. די לעהרער בעציהען זיך אויך מיט סימפּאַטיע צו די דאָ־זיגע יודישע תלמידים, ווייל די מעהרסטע פון זיי, ניט קוקענדיג אויף זייער לעבערליכען אויסזעהן, האָבען גוטע פעהיגקייטען און זענען פלייסיג. מ'האָט מיר דערצעהלט, אז איין לעהרער אין מונקאַטש האָט זיך ערלויבט לוסטיג צו מאַכען איבער די פאות און ארבע כנפות פון א יודישען שילער, האָט מען איהם ענטזאָגט פון דער שטעל.

אין אונגאַרן איז זעהר זעלטען געזעלשאַפטליכער אנטי־סעמיטיזם. און דעריבער, ווי דער אינגעל ווערט אביסעל על־טער, פאַרזוכט דעם טעם פון „עץ הדעת", ווערט בעקאַנט מיט דער מונטערער און קרעפטיגער אונגאַרישער ליטעראַטור, אנט־לויפט ער פון זיין ענגער און דונקלער הײמישער ספערע אין דער קריסטליכער אונגאַרישער געזעלשאַפט, וואו זיינע נייע געפיהלען און געדאַנקען בעקומען א פרייען רוים. א בעזונדער ראָלע אין דער מאַדיאַריזירונג פון דער יודישער יוגענד שפּילט די יודישע מיידעל, וואָס איז וועניגער געצוואונגען אין איהר ערציהונג און איהר ערלויבט, וואָס איהר ברודער איז פערבאָ־טען.

אויסערליך איז די אונגאַרישע קליינשטעדטעל שמוציג און אונהיימליך אזוי ווי די גאַליצישע און רוסישע קליינשטעדטעל. פאַנאַטיש — נאָך מעהר. א גאַנצע רייהע גאַליציישע וויזש יו־דען לעבען נאָר פון די אונגאַרישע חסידים. די עקאָנאָמישע לאַגע איז דאָ זעהר שלעכט, צוליעב דער קאָנקורענץ פון די

קרעמער, צוליב די גרויסע שטייער און צוליב דעם אלגעמיינעם קריזיס, וואס עסטרייך לעבט איבער. דער עיקר אבער: צוליב זייער אונוויסענהייט, ווייל געניסענדיג פולע פאליטישע פרייהייט און ניט בענעגענדג קיין שום שטערונג אין זייער עקאנאמישען און סאציאלען לעבען פאר דער קריסטליכער געזעלשאפט, האבען די אונגארישע יודען געקענט ביסלעכווייז איבערגעהן פון וואוכערייי אין קרעמעריי צו מעהר פראדוקטיווע פרנסות. זיי זענען אבער ניט פעהיג אויף קיין שום רעפארם אין זייער עקאנאמישען, ווי אין זייער גייסטיגען לעבען. דעריבער לעבט דא די מאסע און קליינקרעמער־קלאס א סך ערגער, ווי אין רוסלאנד. אויף די רוסישע יודען קוקען זיי מיט קנאה, פארשטעלענדיג זיך רוסלאנד, ווי א לאנד פון שפע און פרנסה.

איך האב שוין אויבען געזאגט, אז מונקאטש, סיגעט און קערעשמעזא זענען דריי קליינשטעדטלאך פון פערשיידענע גרויס. קערעשמעזא איז כמעט א דערפעל, ליגט אין זעהר א מאלערישער געגענד, ארומגערינגעלט מיט הויכע בערג. אבער אין אלע דריי שטעדטלאך האב איך כמעט גאר נישט געפונען בעזונדער אריגינעלעס. פון בודאפעסט ביז'ן גרעניץ פון גאליציען בעגעגענט איהר נאר צוויי עקסטרעמען: אדער שטריימעל, אדער אסימיליאציע. פון קיין ציוניזם איז כמעט ערגעץ קיין גערעכענים ניטא. די שטריימלאך־יודען האבען איהם פיינט דערפאר, וואס ער וויל ברינגען די גאולה אהן משיח'ן. די מאדיאריזירטע זאגען, מיר דארפען קיין ציוניזם ניט: ביי אונז איז דא ארץ ישראל. אינטערעסאנט איז, אז הערצל און נארדאו, די טאטעס פונ'ם פאליטישען ציוניזם, זענען ביידע אונגארישע יודען, ביידע געבארען אין בודאפעסט. זיי האבען געמוזט פון דאנען אוועק אום צו ווערען דאס, וואס זיי זענען געווארען: בעשאפער פון דער ציוניסטישער בעוועגונג.

נאר איין איינציגען יודישען יודען האב איך געפונען אין אונגארן. דאס איז דער מארשאליק גאטליב פון סיגעט. דער לעצטער יודישער מארשאליק, פיליכט, ניט בלויז אין אונגארן, נאר אויך אין דעם יודישען געטא בכלל. א יוד פון קרוב צו אכציג יאהר, האט ער אין זיך דערהאלטען

פריש און זאַלציק דעם יודישען הומאָר, אַ גרויסער למדן, מיט סמיכה אויף רבנות, האָט ער בעסער זיך אויסגעקליבען די קאַריערע פון אַ לוסטיג־מאַכער אויף יודישע חתונות, ווי צו זיין אַ באַנק־קוועטשער און פסק'ענען שאלות. ער בעלאַנגט צום ערנסטען טיפּ פון די יודישע בדחנים, וואָס זייערע שאַרפּסטע פאַרשטעהער זענען געווען צונזער און זבאַרזשער. ער איז דער רעדאַקטאָר פון אַ יודישער צייטונג אין סיגעט — די איינציגע יודישע צייטונג אין אונגאַרן.

די נשמה יתרה פון גאַליציען.

יוסף פערל און ר׳ ליב שרה׳ס.

א מערקווירדיגע עפאכע האט דורכגעמאכט דאס גאליצי־שע יודישע לעבען מיט א הונדערט יאהר צוריק! בשעת אין רוסלאנד האט פון דער השכלה זיך ערשט אנגעהויבען, קוים, קוים שפירען א שוואכער ווינטעלע, האבען שוין אין גאליציען געשלאגען איהרע ברויזענדע כוואליעס. און דאך האט זיך ערשט דעמאלט, אזוי ווי אויף צו להכעיס, דא ענטוויקעלט די חסידות מיט די גוטע יודען, געלאזען ווארצלען אין דער טיעף און פון אויבען צובליהט זיך אין די סאמע פאנטאסטישע קאלירען.

די חסידות מיט דער קבלה אלס ביכער־טעאריע איז, נא־טירליך, א סך עלטער. אבער אלס פאלקס־ בעוועגונג, אלס קוואל פון פראקטישער רעל גיעזער בעגייסטערונג קומט זי אין מזרח־אייראפא כמעט אין איין צייט מיט דער השכלה. „השכלה" און „חסידות" דאס זענען ווי צוויי זייטען פון דערזעלבער מטבע, ווי צוויי שטראמען, וואס פליסען אין פערשיידענע זייטען אבער נעהמען זיך פון איין קוואל. דא בעגעגענען זיך ביידע, פאלען אריין אין א שטורמדיגען קאמפף, דא צוגעהן זיי זיך ווי־דער אין פערשיידענע זייטען, לעבען א־טליכע פון זיי איהר בע־זונדער לעבען אין איהרע בעזונדער ווינקעלע, ניט קימערנדיג זיך איינע וועגען דער אנדערער, גלייך ווי די אנדערע וואלט גאר אויף דער וועלט ניט געוועזן.

די „השכלה", אזוי ווי די „חסידות" האבען אין אנהויב פון

זייער ענטשטעהונג ענטוויקעלט א גוואלדיגע ענערגיע פול מיט פרישע שפרודעלנדיגע קראפט.ביידע האבען בעשאפען א גאנ־צע רייהע מערקווירדיגע פערזענליכקייטען, קעמפפער, העלדען, ריזען פון גייסט. איצט, ווען די און יענע זענען פאר אונז אוועק אין דעם געביט פון דער היסטאריע, קענען מיר זיי בעטראכטען רוהיגער, מיר קענען זיך בעציהען צוביידען מיט רעספעקט — ווי ווייט זיי זאלען ניט זיין איינע פון די אנדערע. פאר דעם היסטארישען משפט איז ריכטיגער פריהער פון אלץ די ווארעמע תמימות, די שטרעבונג צו זוכען די ווארהייט פון לעבען, אנט־פלעקען די סודות פון דער אויסערליכער און אינערליכער וועלט. און דאס קענען מיר גלייך געפינען אין ביידע לאגערן.

נאך אט דער קליינער פאררעדע, וויל איך פארשטעלען דעם לעזער די ערשטע צוויי העלדען פון מיין גאליציש ט פען־גאַ־לעריי: ר׳ ליב שרה׳ס און יוסף פערל.

עס איז דאכט זיך ניטא אין דער וועלט קיין צוויי גרעסערע עקסטרעמען, ווי אט די צוויי נעמען. איינער (ר׳ ליב שרה׳ס) א גוטער יוד, א תלמיד פונ׳ם מעזעריטשער „מגיד" און פון דעם בעריהמטען רבי שמעלקע פון ניקעלשבורג, — א חבר פון ר׳ מעכעלע זלאטשעווער און פון ר׳ משה ליב סאסאווער, (צוויי זעהר בעריהמטע פערזענליכקייטען אין דער חסידישער וועלט), איינער פון די גרעסטע זיילען פון חסידות, ביי וועלכען א שפריינ טאן פון מקוה אין זיין שטעדטעל קיין וויען — און גלייך אין קייזער׳ס פאלאץ אריין איז געווען — זאגען חסידים — אזוי לייכט, ווי טאן א שמעק טאבאק. ר׳ ליב שרה׳ס איז געווען זעהר א לעגענדארע פערזענליכקייט. ער איז געווען א גרויסער פריינד פון דער נאטור. ער פלעגט—דערצעהלט מען אין טשארטקאוו—אפט געהן אין מארק, אנקויפען דארט בויגעל, דאן אוועקגעהן אויפ׳ן בריק, ווארפען זיי אין ברעקלאך פאר די פיש. און אב־שטעהן שטונדען לאנג, קוקענדיג, ווי די פיש לויפען זיך צונויף נאכ׳ן אנבייסען, וואס ער פלעגט זיי ברענגען. אבער ווי ער איז געווען א פריינד פון די פיש, אזוי איז ער געווען א פיינד פון דער השכלה. נאך זיין מיינונג איז די השכלה מיט איהרע שקא־לעס געווען א „גזרה". און א גזרה געהט דאך ארויס פון מלכות.

בכן איז, לויט ר׳ ליב שרה׳ס שטאנדפונקט, אין אלע צרות פון דער השכלה שולדיג געווען ניט קיין אנדערער, ווי טאקע דער עסטרייכישער קייזער. אליין, יאזעף דער צווייטער, דער זוהן פון מאריא טערעזע, וואס האט, ווי זיין צייט־גענאסע, דער רוסישער קיסר אלעקסאנדער דער ערשטער געוואלט יודען בילדען. און ער, ר׳ ליב שרה׳ס, האט זיך טאקע מיט יאזעף דעם צווייטען פיין אבגערעכענט. אלע פרייטאג פלעגט ער איהם פשוט שמייסען. ווי אזוי? ארויסגעהענדיג פון מקוה, פלעגט ער ארויסזאגען דעם „שם“, אין איין אויגענבליק האט די ערד א שפרונג געטאן הינטער איהם צוריק און מיט „קפיצת הדרך“ איז ער שוין געווען ביים קייזער אין קאבינעט. מיט א גראבע רציעה פלעגט ער דעם „רשע“ יאזעפ׳ן שלאגען מלקות, צופאסעווען זיין לייב אויף בלוט. דער קייזער פלעגט זיך צאפלען, ווארפען זיך מיט גוואלדען: „אי, — אי!... לאיבקע! גוואלד לאיבקע! ראטעוועט!...“ די טרייע לייב קנעכט, דעם קייזערס, ווארפען זיך צו איהם אויף זיינע קולות, הערען דעם קייזער שרייען, זעהען איהם מיט א צוקאטעווועטען „במחילה“. אבער ווער? וואו איז לאיבקע?... ניטא קיין נפש!..

ווארום ר׳ ליב שרה׳ס איז, פערשטעהט איהר מיך, געווען ניט נאר א בריה אויף „קפיצת הדרך“, ער איז אויך געווען א מייסטער צו זיין א „רואה ואינו נראה“. ד. ה. אז בשעת ער זעהט אלעמען, זאל איהם קיינער ניט זעהן. דאס אלץ מיט דער "חכמה" פון „קבלה“, דורך דער קונציגער צוזאמענשטעלונג פון שמות.

אלע פרייטאג — דערצעהלען חסידים, — פלעגט ר׳ ליב שרה׳ס אט אזוי מכבד זיין דעם קייזער פאר זיין ווילען אריינטרייבען יודישע קינדער אין „שמד“, ד. ה. פאר זיין ווילען אז יודישע קינדער זאלען געהן אין די שולען, זאלען זיך בילדען.

דאס האט ר׳ ליב שרה׳ס ניט אויסגעפיהרט. אפנים, אז זיינע „שמיץ“ האבען דעם קייזער יאזעפ׳ן קנאפ וואס וועה געטאן, פון דעמאלט אן איז די השכלה געבליבען אין גאליציען ביז היינטיגען טאג.

ר׳ ליב שרה׳ס האט שטענדיג געהאלטען אין איין ארומ־

פאַהרען איבער אַלע יודישע שטעדט. דאָס איז געווען פערבונ־
דען מיט דער הויפּט אויפגאַבע פון זיין לעבען. און די הויפּט
אויפגאַבע פון זיין לעבען איז בעשטאַנען אין „פּדיון שבויים“
ד. ה. אין אויסלייזען יודישע געפאַנגענע פון גוי'אישע הענד.
דאָס איז איינע פון די טרויעריגסטע קאַפּיטלאַך אינ'ם לעבען
פון די אמאָליגע יודען אין פּוילען. אונטער דעם מוטווילען
און אַנאַרכיע פון דער פּוילישער פּריצישער הערשאַפט זענען יו־
דען אַזוי ווענינ זיכער געווען מיט זייער האָב און גוטס און זייער
לעבען, ווי דער פערשקלאַפּטער פּויערן־שטאַנד. האָט א יוד ניט
געצאַהלט צום טערמין פאַר דער אַרענדע, אָדער האָט מיט עפּעס
אַנדערש געיועגדט אויף זיך דעם פּריץ'ס גרימצאָרן, האָט דער
פּריץ, וואָס האָט געהאַט צו שאַפען איבער'ן לעבען און טויט פון
זיינע אונטערטאַנען, אַפּט דעם יודען און זיין פאַמיליע גע־
וואָרפען אין א פינסטערען גרוב, אָדער ווען מ'האָט גע־
דאַרפט האָבען נויטיג געלד — דאָס זעלבע געטאָן מיט רבנים,
אָדער אַנדערע אַנגעזעהענע מענשען, פאָדערנדיג פאַר זיי גרויסע
סומען געלד.

ר' ליב שרה'ס פלעגט דעריבער נאָכאַנאַנד אַרומפאַהרען,
אָפט א'ן דער קאַמפּאַניע פון זיין חבר ר' משה ליב סאַסאָווער
איבער יודישע ישובים, מאַכען גרויסע סומען געלד אויף אויס־
קויפען יודישע געפאַנגענע פון גוי'אישע הענד. ער איז אויך
געווען איינער פון די גוטע יודען, וואָס זענען געווען געגען דעם
פראַנצויז, ד. ה. געגען נאַפּאָלעאָנען, וואָס האָט דער ערשטער
פון די אייראָפּעאישע מלכים געגעבען יודען רעכט. פון אַנדערע
מעשיות וועגען איהם איז קענטיג, אַז אויף זיינע רייזען פלעגט
ער דינען דער רוסישער רעגירונג מיט פאַרשיידענע ידיעות וועג־
גען נאַפּאָלעאָנ'ס פּלאַנען, וואָס ער פלעגט זיך דערוויסען אויף
זיינע רייזען. אַזוי ווי זיין חבר, ר' שניאור זלמן, דער אַלטער
רבי, האָט ער דאָס געטאָן פון ריינער איבערצייגונג, אַז נאַפּאָ־
לעאָנ'ס רעבאָרמען זענען שעדליך פאַר יודען.

ווען ר' ליב שרה'ס פלעגט „שמייסען“ יאָזעף דעם צוויי־
טען פאַר דער השכלה, פלעגט יוסף פּערל אומגעהן אָפּט מיט'ן

קייזער געארמט און זוכען ווענען, אז די השכלה זאל אריינדרינ־
גען וואס מעהר אין די יודישע מוחות.

ווען יאזעף דער צווייטער האט פאר „לאיבקען" מורא גע־
האט, איז ער דערפאר געווען שטארק בעפריינדעט מיט יוסף
פערל — דעם מענדעלסאן פון די גאליצישע יודען. און דאס איז
ניט קיין לעגענדע, נאר דוקא א פאקט. דאס איז געווען א מערק־
ווירדיגער טיפ פון א יודישען „תקיף" — א שטאלצען און מעכ־
טיגען, אבער אויך אן אויפגעקלערטען. דורך זיין ענערגיע און
פליים האט ער זיך ערווארבען גרויסע עשירות. איז אויך גע־
ווען א גרויסער למדן און משכיל און זעהר א טאלאנטפאלער
סאטיריקער. אין דער יוגענד איז ער געווען א הייסער חסיד, איז
אבער שפעטער, אונטער דעם איינפלוס פון בילדונג געווארען
דער פארביסענסטער פיינד פון חסידים און גוטע יודען. ער
האט געפיהרט געגען זיי א קאמפף ניט בלויז מיט זיין שניידענ־
דער סאטירע, נאר אויך פאקטיש דורך זיין כמעט אונבעשרענק־
טער מאכט, א דאנק זיין פערזענליכע פריינדשאפט מיט'ן קיי־
זער — יאזעף דעם צווייטען. די גאנצע יודישע וועלט האט איהם
בעטראכט, ווי א צווייטען יוסף, ווי א נשיא פון די עסטרייכישע
יודען. די חסידים, וואס האבען איהם געזעהן אומגעהענדיג
מיט'ן קייזער אין טארנאפאל געארמט, האבען ניט געוואגט מיט
איהם צו קעמפפען. זיי האבען נאר מ ט תפילות זיין טויט
ועבעטען און פלעגען איהם רופען: דער „קאלפאק". פערל איז
אויך געווען הויך געאכט ביי אלעקסאנדער דעם ערשטען און ביי
דעם רוסישען סענאטאר טאילס, וואס איז געווען גובערנאטאר
אין די עטליכע פראווינצען פון מזרח גאליציען, וואס האבען אין
א משך פון עטליכע יאהר צייט באלד נאכ'ן רוסיש־פראנצויזי־
שען קריג בעהאנגט צו רוסלאנד. ווי ווייט זיין מאכט איז שטארק
געווען ווייזען פאלגענדע מעשיות, וואס דער אויפזעהער פון
יוסף פערל'ס טעמפעל, אייך א פערל, טאקע פון זיין משפחה,
האט מיר דערצעהלט.

אמאל האט מען אין טארנאפאל געכאפט א יודען, וואס
האט נאכגעמאכט פאלשע רוסישע מטבעות — קאפיקעס. מען
האט איהם געכאפט ביי דער ארבייט, און ער איז פאר'משפט

געוואָרען צו עטליכע יאָהר טורמע. קיין שום זכות האָט מען אויף איהם ניט געקענט געפינען און מ'האָט איהם שוין געשמידט אין קייטען און געזאָלט פאַרשיקען. דאָס איז געשעהן ביים גובער־נאַטאָר אויפ'ן הויף. דער גובערנאַטאָר אליין איז געזעסען ביי זיך אין א צימער און געקוקט אין אָפענעם פענסטער אין גאַס ארויס. אנטקעגען איהם איז געזעסען אויפ'ן גאַניק פון זיין הויז יוסף פערל און האָט געזיפצט — „וואָס זיפצט דו", פרעגט איהם דער גובערנאַטאָר. „איך זיפץ", — ענטפערט פערל — אז איך זעה, ווי שווער עס איז דאָס לעבען פון אן ארימאַן. ווי פיעל האָט דער דאָזיגער יוד געקענט פאַבריצירען קופערנע קאָ־פיקעס? לאָמיר אננעהמען צעהן טויזענד שטיק. דאָס איז דאָס העכסטע. מאַכט דאָס הונדערט רובל. מאַטעריאל, ארבייט, אויסברייגנען — ווי איז דאָס ניט ווערט קיין פופציג רובל? היינט ווי אונגליקליך מוז דער מענש זיין, אז צוליעב פופציג רובל האָט ער געדאַרפט זיין אין שרעק און ציטערניש און אין געפאַהר מיט זיין לעצט ביסעל האָב און גוטס, מיט זיין לעבען... די דאָ־זיגע ווערטער האָבען געריהרט דעם גובערנאַטאָר, און ער האָט געהייסען בעפרייען דעם יודען. ווען דער גרעניץ־דיסטריקט פון אָסט גאַליציען איז ווידער אריבער צו עסטרייך און אנשטאָט דעם רוסישען גובערנאַטאָר איז געווען, ווי פריהער, אן עסטריי־כישער שטאַטהאַלטער, האָט פאַסירט, אז דער שטאַטהאַלטער האָט געהייסען, פאַר עפּעס א זינד, א יודען שמייסען. פערל האָט דאָס דערהערט, איז ער אריין צו איהם, צום שטאַטהאַלטער, אין קאַנצעלאַריע, געהייסען געבען זיך פּאַפּיר, פעדער, טינט, קאָנ־ווערט, האָט אָנגעשריבען א בריעף, פאַרקלעפּט, געהייסען אוועק־שיקען דאָס עקסטרא אין לעמבערג צו דער אויבערמאַכט פון גאַליציען. אין עטליכע טעג ארום איז דער שטאַטהאַלטער ארונ־טערגעזעצט געוואָרען פון זיין אמט. ער, פערל אליין האָט אָבער אמאָל יע געהייסען שמייסען.. א חסיד, ווען יענער האָט פערפאָלגט א יורען, וואָס האָט געשיקט זיין קינד אין א שול אריין.

פערל'ס טאַטע, תודרוס, איז געווען א רייכער ווייגהענדלער. צו איהם פלעגט אריינקומען א פּריץ, א גרויסער מאַגנאַט, וואָס

האָט פערשמיסען א יודען, זיינעם אַן אַרענדאַר, משפּט׳ן זיך מיט א פריץ. איז דאָן אפילו א יוסף פּערל געווען ניט לייכט. פּערל׳ס פּאָטער האָט אבער ניט געקענט גלייכגילטיג אַריבער פאַראַגען דעם פריץ׳ס וויזיט. ערשטענס האָט ער ביי איהם גלייך נאָכ׳ן עסען און טרינקען געבעטען געלד. דאָס איז געווען א טויטליכע בעליידיגונג פאַר דעם האַנאַר פון א דעמאַלדיגען פוילישען פריץ, ווייל געוועהנליך פלעגט מען די פריצים שיקען א רעכענונג א היים, און זיי פלעגען בעצאָהלען א פּאָר מאָל אין יאָהר. א חוץ דעם האָט ער דעם מאַגנאַט אויסגעזידעלט, ווי א הונט, צו דער בלאָטע געמאַכט. דער פריץ איז געוואָרען אַן אויפגעצונדענער, האָט אבער אברעכענען זיך מיט׳ן יודען אויף׳ן אָרט נ ט געקענט. אַרום איהם זענען געשטאַנען זיינע דינער, גרייט צו פאַרטיידיגען זייער באַלעבאָס. דער פריץ איז געלאָפען צו אַלע גרויסע לייט, האָט אבער געגען דעם עזות־פּנים, דעם וויינהענדלער גאָר נישט געקענט מאַכען, ווייל אומעטום האָט מען גע״וואוסט, אַז תודרוס דער וויינהענדלער איז דער פּאָטער פון יוסף פּערל.

אין יענע צייטען האָבען נאָך יודען ניט געהאַט קיין רעכט אין עסטרייך. אַן אַפּטייק האָט א יוד ניט געטאָרט האַלטען. יוסף פּערל האָט זיין איינציגען זוהן געלאָזט שטודירען אַפּטייקער און האָט דער ערשטער בעקומען פאַר איהם פונ׳ם קייזער א קאָנצעסיע. די מיניסטאָרען און נאָהענטע פון הויף האָבען זיך דערפון דערוואוסט, איז געוואָרען א ליאַרם. מ׳האָט געמאַכט עקסטרא זיצונגען און געפאָדערט פון קייזער, ער זאָל צוריקציהען זיין קאָנצעסיע. יוסף פּערל, האָט איהם ערקלערט, אַז דער טומעל איז צו גרויס, צוליב זיין קאָנצעסיע מוז ער זיין צוקרינגט מיט די מיניסטאָרען, מיט׳ן גאַנצען הויף. אבער געשענקט — איז פאַרפאַלען. בכן האָט ער געבעטען פּערל׳ן, ער זאָל זיך ענטזאָגען פון דער קאָנצעסיע. דערפאַר קען ער בעטען, וואָס ער וויל, וועט ער איהם ניט ענטזאָגען. יוסף פּערל האָט דאָן געבעטען ביים קייזער די יאָהרען, וואָס זיין זוהן האָט גע׳פּטר׳ט אויף לערנען אַפּטייקער. „דאָס קען א מענש ניט געבען“ — האָט דער קייזער ערקלערט. „נו, ווי באַלד אַז אפילו א קייזער קען ניט אַלײן

געבען, וואס א מענש וויל, דארף ער ניט אבנעהמען, וואס ער האט איינמאל געשענקט", — האט פערל געענטפערט. און ער האט אויסגעפיהרט.

יוסף פערל'ס אויפקלערענדע טעטיגקייט צווישען די גאלי־ציאנער יודען איז געווען אונגעהייער. ער האט ארומגעקליבען ארום זיך א גאנצע רייהע אויפגעקלערטע יודען, קולטור־קעמפ־פער, וואס האבען איהם געהאלפען אויספיהרען זיין פלאן. זיין רעפארמאטארישע ארבייט אין רעליגיאן איז געווען דער ערש־טער טעמפעל מיט אן ארגעל און קאר. דער טעמפעל עקזיס־טירט נאך איצט אין טארנאפאל. חסידים זאגען נאך היינט, אז שדים טאנצען אויף איהם. און ווען א חסיד דארף געהן דורך יענער גאס, וואו דער טעמפעל איז, ווערט ער אנלעגען וועג און געהן דריי גאסען ארום, איידער אנקוקען מיט די אויגען דעם „קאלפאק'ס" „טומאה".

די וויכטיגסטע ארבייט פון יוסף פערל איז אבער געווען זיין בעריהמטע שולע, די ערשטע שולע פאר יודישע קינדער אין גאליצ׳ען. אין דער שולע האבען געלערנט ביז צוועלף הונ־דערט קינדער — אינגלאך און מיידלאך. די ווירקונג פון דער שולע אויף אלע שטעדט און שטעדטלאך פון מזרח־גאליציען איז ניט צו בעשרייבען. זי איז געווען א קוואל פון ליכט פאר זיי. פערל האט אויסגעווירקט ביי דער רעגירונג א בעפעהל, אז דער גאנצער קרייז פון מזרח־גאל׳ציען זאל בעלעגט ווערען מיט א שטייער אויף אויסצוהאלטען די שולע.

די שולע עקזיסטירט נאך היינט, אזוי ווי דער טעמפעל. נאר איצט בשעת זי האלט ביי פייערן איהר הונדערט־יעהריגען יובילעאום איז זי גראד אין געפאר פארמאכט צו ווערען. אין פערל'ס צייטען, מיט הונדערט יאהר צוריק, האבען חסידים ניט געוואגט זי אנצוריהרען. זיי האבען דאן אין טארנאפאל קיין שום מאכט ניט געהאט. איצט, בעקומען זיי די אויבער־האנד און ווערען די באלעבאטים פון שטאדט. די ערשטע זאך וועט זיין אבצורעכענען זיך מיט זייער אכטציג יאהר שו ן טויטען פיינד און צושטערן דעם נעסט פון אפיקורסות.. צום טייל האבען זיי שוין נעהאט ערפאלג. דעם שטייער האבען זיי אבגעשאפט

שוין מיט עטליכע יאָהר צוריק. די שולע ווערט אויפגעהאַלטען בלויז אויף די מיטלען, וואָס די שטאָדט מאַרנאָפּאָל אליין גיט. אנשטאַט צוועלף הונדערט קינדער, וואָס האָבען אַמאָל געלערנט אין דער שולע קען זי מעהר ניט האַלטען ווי זיבען הונדערט. ניט היינט, מאָרגען פאַלט אבער די שטאָדט אריין אונטער חסידישער הערשאַפט, דאַן וועט אָט דער ליכט־טורם, וואָס האָט הונדערט יאָהר נאָכאַנאַנד פערשפּרייט ליכט אין די פינסטערע גאַליצישע שטעדטלאַך, פאַלען. אין גאַליציען האַלט איבער א נייעס צו' ווערען שטאָק־פינסטער...

יוסף פערל'ס איינציגער זוהן, דער אַפּטייקער (ער האָט געהייסען — מישעל) האָט לאַנג געלעבט. ער איז געגאַנגען אין זיין טאַטענס וועגען. זיין ווייב איז אויך געווען א פּשוטע גוט־האַרציגע יודענע. א סך טאַרנאָפּאָלער יודען געדענקען זיי און בעציהען זיך מיט גרויס רעספּעקט צו זייער אנדענקען. פּערל'ס נאָמען אליין לעבט נאָך אויך גאַנץ שטאַרק אין טאַרנאָפּאָל און גאַנץ מזרח־גאַליציען ביי אַלע דענקענדע יודען. מעהר פון אַלע־מען געדענקען און רעדען וועגען איהם די חסידים, נאַטירליך, מיט א גאַנץ אנדער געפיהל. אויף וויפיעל זייער האַס צו איהם און שרעק פאַר איהם איז געווען גרויס, ווייזט די דאָזיגע לע־גענדע: בשעת יוסף פערל איז געשטאָרבען (אין יאָהר 1839 — דערצעהלט מען אין טאַרנאָפּאָל (דאָס איז געווען אום „שמיני עצרת") האָבען חסידים געטאַנצט פאַר שמחה. זיי האָבען געשיקט א שליח מיוחד צום רבי'ן אין טשאָרטקאָוו מיט דער איבערראַ־שענעד ידיעה, אז דער פיינד איז טויט. זיי האָבען אבער ניט געוואַגט ברייגען צום מויל די ווערטער. האָבען זיי געגעבען דעם חסיד, וואָס זיי האָבען געשיקט צום רבי'ן מיט דער בשורה, א חומש מיט, און אין חומש, אין דער סדרה „ויחי", האָבען זיי אין דעם פּסוק „וימת יוסף" (יוסף איז געשטאָרבען) אין דעם וואָרט יוסף א שפּילקע אריינגעשטעקט, דער רבי זאָל זיך אנשטויסען.

!אך, טשאַרטקאָוו, טשאַרטקאָוו

אך, טשאַרטקאָוו! טשאַרטקאָוו! שוין אַ מאָנאַט צייט, אַז איך בין פון דאָרטען און געפין זיך נאָך אַלץ אונטער אַ הר בּעצויבערנדיער ווירקונג. אַזאַ שטעדטעל איז ניטאָ ניט אין גאַליציען, ניט אין רוסלאַנד! שוין מיט אַ סך יאָהרען פריהער, איידער איך בין געקומען אהער, איז דער נאָמען „טשאַרטקאָוו" פאַר מיר געווען אומגערינגעלט מיט אַ נעבעל פון לעגענדען. נאָר קומענדיג אהער האָב איך געפונען די ווירקליכקייט וואונדערליכער, ווי יעדע לעגענדע.

צוויי וואָכען האָב איך פאַרבראַכט אין טשאַרטקאָוו. נאָר אַז איך וואָלט פאַרבראַכט דאָ נאָך צעהן מאָל אַזוי פיעל צייט, וואָלט איך ניט געקענט אויסשעפּען אַלע מערקווירדיגקייטען, וואָס אָט דאָס שטעדטעל פאַרמאָגט. קיין איין יודיש שטעדטעל אין דער גאַנצער וועלט, איז ניט אַזוי רייך אין די סאַמע אָריגינעלע אידישע טיפּען, ווי טשאַרטקאָוו. און ביי מיר איז נאָך איצט אַ רעטעניש: פון וואַנען קומט אהער, אין אָט דעם פערשלאָגענעם ווינקעל פון גאַליציען, כמעט ביים סאַמע גרעניץ פון רוסישען פּאָדאָליען, אַזאַ מענגע איבערלעבונגען, אַזאַ רייכקייט און פיעל־פאַרביגקייט פון יודישע טיפּען, אַזאַ טיעפע אָריגינעלקייט פון פערזענליכקייטען?

אָט די אַלע טשאַרטקאָווער אַנטיקען שטעהען אין אָנהויב און אין מיטען פון מיין גאַליצישער יודישער טיפּען־גאַלעריי. דער לעזער וועט מיט זיי בעקאַנט ווערען אַ ביסעל ווייטער.

רעדוויל לאָמיר פאַרשטעלען פאַר די לעזער די שטעטעל גופא, אין איהר איצט און אַמאָל.

טשאַרטקאָוו איז איינע פון די עלטעסטע שטעדטלאַך אין דער וועלט. אויסגראַבונגען ווייזען, אז נאָך גאָר אַמאָל, אין די צייטען פון די הגמער איז דאָ געווען א ישוב. אידען יאַוועט זיך דאָ אין אנהויב פון 16טען יאָהר־הונדערט, באַלד נאָכדעם ווי די שטעדטעל איז אויף דאָס ניי אויפגעבויט געוואָרען פונ'ם פוילישען מאַגנאַט טשאַרטקאָווסקי, וועמעס נאָמען די שטעדטעל טראָגט. די שטעדטעל האָט דורכגעמאַכט כּאַמעלניצקיס פּאָגראָמען, שחיטות און הריגות פון קאַזאַקען און גזרת „ת'ח", אדער „כמעלניטשינע". פון 1772, נאָך דער ערשטער חלוקה פון פוילען צווישען עסטרייך, דייטשלאַנד, און רוסלאַנד, בעלאַנגט טשאַרטקאָוו צו עסטרייך, דאָך האָט מיט הונדערט יאָהר צוריק, עטליכע יאָהר צייט טשאַרטקאָוו, מיט נאָך אַנדערע שטעדטלאַך, ביי דער גרעניץ, אַנגעהערט צו רוסלאַנד. פון יאָהר 1815 איז זי ווידער אריבער צו עסטרייך. דאָ איז פאַראַן אַן אַלטע שול, וואָס, לויט א לעגענדע, האָט זי געבויט דער פוילישער קעניג סאָביעסקי. דיזעלבע לעגענדע האָב איך גע־הערט וועגען שולען אין אַנדערע דערביאיגע שטעדטלאַך. אין דער טייל שטאָדט „ווינגאַנקע", ווייזט מען איצט אַן אַן אַלטע הילצערנע הויז, זעהר אַן אָריגינעלע געביידע, וואָס האָט זיך דאָ נאָך גאַנץ גוט דערהאַלטען, וואו, לויט דער לעגענדע, האָט מען גאָר אַמאָל אויפגעקליבען אַלע טשאַרטקאָווער יודען און מ'האָט זיי ארויסגעטריבען פון שטעדטעל. דערפון שטאַמט דער נאָמען פון דער גאַס „ווינגיאַנקאַ", וואָס בעטייט ארויסטרייבען, נירושן. שפּעטער לויט אַן אַנדער לעגענדע, האָט זיך דאָ, אין דערזעלבער הויז, אויפגעהאַלטען דער „בעל שם טוב", וואָס האָט א לאַנגע צייט געלעבט אין דער ארומיגער געגענד.

טשאַרטקאָוו בעשטעהט פון דריי טיילען — אַמאָל זענען דאָס געווען דריי באַזונדערע שטעדטלאַך — אַלט־טשאַרטקאָוו, די אויבען דערמאָנטע „ווינגיאַנקע" און ניי־טשאַרטקאָוו. נאָר אפילו איצט, ווען די אַלע דריי בילדען צוזאַמען איין שטעדטעל און א גאַנץ קליינע, מיט אַ בעפעלקערונג ניט מעהר, ווי 7000

פּערזאָן, דאַרונטער עפּעס מעהר ווי העלפט — ייִדען, לעבט יעדער פון די דריי טיילען שטעדטעל מיט זיין בעזונדער לעבען. אזוי, אַ שטייגער, איז אין אַלט־טשאַרטקאָוו אַלץ צו־געפּאַסט צום לעבען פון׳ם רבינ׳ס „הויף.“ דאָ וואַכט מען, ווען אין "הויף„ וואַכט מען. דאָ שלאָפט מען, ווען מען שלאָפט אין „הויף“. און אין „הויף“ שלאָפט מען דאַן, ווען די גאַנצע וועלט וואַכט, און כ׳איז אַן אַ דאָרט, ווען די גאַנצע וועלט שלאָפט.

דעם טשאַרטקאָווער רבי׳ס פּאַלאַץ איז דער גלענצענדסטער פון,אלע רבייאישע הויפען אין גאַליציען און אין דער גאַנצער וועלט. און די רבייאישאַפט פון טשאַרטקאָוו איז די מערקווירדיגסטע פון אלע רבייאישע גזע׳עס. צו ענדיגען מיט אַלט טשאַרטקאָוו דאַרף מען דערמאָהנען דעם אַלטען טשאַרטקאָווער בית־עולם, וועלכער מאַכט אַן אונגעהויערן איינדרוק מיט זיינע אַלטע מצבות. די מערקווירדיגקייט פון די מצבות — ליגט ניט אין זייער אַלטקייט, די עלטעסטע פון די וואָס האָבען זיך דערהאַלטען, איז מעהר ניט אַלט, ווי א פּאָר הונדערט יאָהר. די אַלטע מצבות פון טשאַרטקאָווער „בית־הקברות“ צייכענען זיך אויס מיט זייער מערקווירדיגער סקולפּטור. אזעלכע פיין גע־שניצטע מצבות בעגעגענט איהר ניט אין דער גאַנצער וועלט. פון זיי איז צו זעהן, אז מיט אַ הונדערט און פופציג יאָהר צו־ריק האָט דאָ געלעבט אַ פאַמיליע מצבות־שלעגער, זעהר גרויסע קינסטלער, וועם, ווען זיי לעבען היינט, וואָלט פון זיי ניט איין אַנטאָקאָלסקי ארויס. אין יענער צייט אָבער איז פאַר דעם יו־דישען קינסטלער־גייסט געווען נאָר צוויי געביטען: דער „מזרח“ אין עמוד פון שול און די מצבה אויף דעם „בית־הקברות“. און די טשאַרטקאָווער קינסטלער האָבען זייער גאַנצע נשמה אריינ־געלעגט אין די בית־הקברות־שטיינער. דערפאַר זענען פון די שטיינער נשמות געוואָרען. דער טשאַרטקאָווער בית עולם מאַכט אויף איך ניט דעם איינדרוק פון א טויטען־פעלד. איך האָב איהם בעזוכט אין אַ דעצעמבער טאָג, אין מיטען ווינטער, אלץ ארום איז שטאַר, איז פערגליווערט געווען, און דאָ האָט געהויכט מיט פריהלינג. די בלעטלאַך, די קנאָספּען, די פויגעלאַך, די הירשען. די לייבען, — דאָס אַלץ לעבט פון די האַלב־חרוב׳ע זאמד שטיי־

נער, ווינקט צו אייך, סוד'עט זיך מיט אייך, נעהמט אייך ארום מיט א בעצויבערנדער מאכט פון שענקייט און לעבענס־לוסט. די נשמות פון די לאנג צום שטויב געווארענע קינסטלער זענען לעבעדיג געווארען אין אייער נשמה, אדער ריכטיגער, אייער נשמה איז לעבעדיג געווארען אין בעריהרונג מיט יענע איידעלע הויכע נשמות פון די אונבעקאנטע מצבות־שלעגער, וועמעס נאמען אפילו, איהר קענט אין קיין פאל ניט דערגעהן. נאר פון געשפרעכען מיט אלטע לייט אין אנדערע שטעדטלאך ארום, קענט איהר זיך אנשטויסען, אז אונגעפעהר מיט 200 יאהר צוריק איז געווען אין טשארטקאוו א פאמיליע שטיין־קריצער־קינסטלער. אין דער דאזיגער פאמיליע איז איבערגעגאנגען די קונסט פון דור צו דור. דורך זיי איז פארפלאנצט דערזעלבער קינסטלערישער סטיל אין אנדערע ארומיגע שטעדט און שטעדטלאך. וואָרום איך האב געטראפען עהנליכע מצבות אין טארנאפאל, אין בראד, אין בוטשאטש, אין זלאטשעוו. באזונדערס איבערראשט איך בראד, דורך דער גרויסער מענגע מצבות אויפ'ן דארטיגען בית־עולם, פון טשארטקאווער סטיל. נאר ערגעץ דערגרייכען די מצבות ניט צו אזא קינסטלערישער פאלקאמענהייט, ווי אין טשארטקאוו. ערגעץ האבען זיי זיך אויך ניט ערהאלטען אזוי גוט ווי דא. דאס מצבות־קריצען האט דעמאלט געמוזט זיין ניט קיין פשוטע נאר א הייליגע מלאכה, ווי די מלאכה פון א ספר־תורה־שרייבער. ווענינסטענס ביי די טשארטקאווער שטיינקריצער. א דורכשניטליכער שטיין האט געדארפט פאדערן ניט ווייניגער פון דריי מאנאטען ארבייט. א גרעסערער שטיין, ווי דער, א שטויגער, וואס שטעהט אויף דעם קבר פון דעם טשארטקאווער רב פון יענער צייט — ר' הערשעלע, איבער וועלבען עס האבען זיך בעהאלטען א סך לעגענדעס, האט גענומען געוויס א גאנצען האלב יאהר צייט. אזעלכע קינסטלעריש געארבייטע שטיינער, האב איך געפונען אויף קברים פון געוועהנליכע בעלי בתים*). דער העכסטער לוין פאר א מיטעלע מצבה האט דאן געקאנט זיין

*) איך דרינג דאס דערפון, וואס אויף די שטיינער איז ניטא קיין שום טיטולען און שבחים.

אפשר פינף־זעקס רייניש (גולדען). דער מצבה־קריצער האָט אלזא געקאָנט האָבען פאר זיין קינסטלערישער מלאכה אַ צוויי רייניש אַ חודש! נאָר ווען אפילו גאָר גוט באַצאָהלט האָט גע־קענט דערגרייכען זיין פאַרדינסט ביז אַ רייניש אַ וואָך. נעה־מענדיג אין בעטראַכט אפילו די ביליגקייט פון לעבענס־מיטעל אין יענער צייט, האָט דער מצבה־שלעגער — דער קינסטלער געדאַרפט לעבען מיט זיין פאַמיליע אין שרעקליכע דחקות. ער איז פשוט געווען אַ מאַרטירער פון זיין קונסט.

בעסער ווי אַלע שטיינער האָט זיך דערהאַלטען די מצבה פון'ם דערמאָהנטען רב ר' הערשעלע. ער האָט געלעבט אין די צייטען פון'ם „בעל שם". פריהער איז ער געווען דעם „בעל שם טוב'ס" געגנער און זאָגאָר קעמפפער געגען איהם. דערנאָך איז ער געוואָרען זיין אַנהענגער. נאָר וועגען ר' הערשעלע און זיין זוהן ר' שמעלקע פון ניקולשבורג — שפּעטער.

צו ענדיגען מיט'ן טשאָרטקאָווער בית עולם מוז מען דער־מאָהנען דעם „אוהל" פון דעם אַלטען טשאָרטקאָווער רבי'ן ר' דוד משה'עניו, צו וועלכען עס ציהען זיך ימים־נוראים־צייט חסידים פון דער גאַנצער וועלט, לעגען אויף דעם הייליגען קבר אַ קוויטעל, און די מצבה פון'ם דאָקטאָר פראַנצאָז, דער פאָטער פון דעם בעריהמטען שרייבער קאַרל־עמיל־ פראַנצאָז, וואָס האָט אין אַזוינע ריהרענדע קינסטלערישע בילדער געשיל־דערט דעם גאַליצישען געטאָ. כמעט אַלע זיינע טיפּען און ביל־דער זענען געווען פון טשאָרטקאָוו, וואָס פיגורירט ביי איהם שטענדיג אונטער דעם נאָמען „באַרנאָוו". קאַרל עמיל פראַנ־צאָז האָט זיך אויסגעהאָדעוועט און פאַרבראַכט זיין יוגענד אין טשאָרטקאָוו. ער האָט געלעבט אין יענער מערקווירדיגער צייט, ווען די השכלה פון מערב־אייראָפּאַ האָט זיך אריינגעריסען אין גאַליצישען געטאָ, ווען דאָס אַלטע לעבען האָט זיך בעגע־גענט מיט דעם נייעם און ס'איז ענטשטאַנען אַ קאַמפּף אויף לעבען און טויט. זיין פאָטער, דער ערשטער און איינציגער גע־שטודירטער יוד, וואָס איז געקומען אַהער פון עלזאַס־לאָטאַ־רינגען, איז געווען איינער פון די מאַרטירער אין דעם דאָזיגען קאַמפּף. ער האָט אַי אַלס דאָקטאָר, אַי אַלס מענש אַ סך גע־אַ־

פּפערט פאר דער שטעדטעל. נאר די דונקעלע טשארטקאווער חסידים האבען איהם גערופען דער „פראנצויז“ (דערפון שטאמט אויף זיין פאמיליען־נאמען „פראנצאז“) און האבען איהם פארפאלגט. דער יונגער שריפטשטעלער קארל־עמיל פראנצאז האט אויך א סך געליטען פון די פערפאלגונגען, איז דערנאך אוועק אין וויען, דא געשטודירט און בעריהמט געווארען אלס שריפטשטעלער. שפּעטער איז ער אוועק אין בערלין און דארטען געשטארבען. זיין פרוי שיקט יעהרליך א געוויסע סומע צו האלטען אין ארדנונג דעם קבר און די מצבה פון איהר מאנס פאטער.

איך האב זיך אבגעשטעלט לענגער אויף דאס טשארטקאווער בית עולם, ווייל ער איז איינער פון די מערקווירדיגסטע יודישע בית עולם אין דער וועלט. אלעס איז דא ארגינעל, אפילו זיין קברות־מאן איז ניט אזא ווי אומעטום. דא איז דער קברות־מאן ניט קיין יוד, ווי אויף יעדען יודישען בית הקברות, נאר א גוי. און יאהרענלאנג איז אפילו געווען ניט קיין גוי, נאר א גוי׳ע די קברות־שמש׳טע. די גוי׳ע האט בעקומען דעם „בית עלמן“ בירושה פון איהר מאן, נאך זיין טויט. דער קברות־גוי, אדער קברות גוי׳ע, זענען געווען צוגערעכענט צו שטעדטעלדינגע „כלי־קודש. אלע פרייטאג פלעגען זיי געהן איבער די יודישע הייזער קלייבען קוילעטשען. די גוי׳ע, די קברות־שמש׳טע האט זיך שנעל נעטרייסט נאך איהר מאנס טויט און האט פארפיהרט אין איהר קברות־שטיבעל א... פרעהליכע הייזעל. יאהרענלאנג האט זי פראקטיצירט די דאזיגע ביזנעס, ביז מ׳האט זיך ענדליך דערוואוסט און געהייסען איהר געהן.

פון טויטען טשארטקאוו צום לעבעדיגען און פון אלט־טשארטקאוו צום נייעם. דער מיטעלפונקט פון טשארטקאוו יודישען לעבען בכלל איז, נאטירליך, דער רבי און דעם רבינ׳ס הויף. נאר וועגען רבי׳ן און רבי׳ס פּאלאץ מוז גערעדט ווערען בעזונדער. נייע טשארטקאוו איז איינענטליך ניט לאנג געבארען

געוואָרען. מיט אַ זעקס, זיבעצן יאָהר צוריק*). דער דאָזיגער סיפּ
שטאָדט שטעהט כמעט אין גאַנצען אויף אַ באַרג. צווישען איהם
און אַלט־טשאָרטקאָוו איז אַ גוואַלדיגער קאָנטראַסט. דאָרט אין
אַלט־טשאַרטקאָוו איז אַלץ אָרים, אָבגעלאָזען, אָן פגעדרענגט,
שמוציג. דאָ איז אָן עכטע ווילעס־שטעדטעל: פריי, גערוימיג
שעהן, געפּוצט, אויף יעדען שריט פיינע מייערלאַך — געבויט
ווי ווילעס. איהר קענט זיך ליכט אָנשטויסען, אַז דאָרטען, אין
אַלט־טשאַרטקאָוו, וואו עס ווימעלט און גריבעלט, ווי אין אַ
מוראַשקען־הויפען, לעבען די פּראָלעטאַריער. דאָ אויפ'ן באַרג־
אַרויף, אין די שעהנע הייזער פון מאָדערנער אַרכיטעקטור
וואוינט די טשאָרטקאָווער יודישע בורזשואַזיע. אַזוי מוזט איהר
מיינען, ווען איהר אורטיילט נאָכ'ן קוק. אַביסעל איז אייך נאָר
אַ וואונדער: פון וואַנען אייגענטליך נעהמען זיך אין טשאַרט־
קאָוו, אין אַט דעם גאַליצישען העק, וואָס האָט ניט קיין פאַברי־
קען, ניט קיין וואַלד־געשעפט, ניט קיין געטריידע־מסחר; וואָס
האָט איהר קאַרגע חיונה רייבענדיג זיך נאָר אַביסעל אַרום
רבינ'ס הויף, אַביסעל אַרום דעם אָרימען גאַליצישען פויער: פון
וואַנען נעהמען זיך גבירים, וואָס פאַרמאָגען אַזוינע שעהנע מויע־
ערן מיט אַזוינע פאַרפּוצטע הויפען?

און פרעגט איהר די קשיא ביי דעם ערשטען, בעסטען
טשאַרטקאָווער יודען, וואָס קומט אייך אַנטקעגען אין גאַס, דער־
וויסט איהר זיך, אַז אייערע אויגען האָבען אייך שרעקליך אָב־
גענאַרט. איהר דערוויסט זיך די טרויעריגע, זעהר טרויעריגע
וואַרהייט, אַז דאָרטען אויבען, אין די ריינע, גערוימע גאַסען,
אין די שענע מויערן און פאַרפּוצטע הויפען וואוינען ניט קיין
גבירים, וואוינען ניט אפילו קיין אָר מע לייט. עס וואוינט דאָרט
קיינער ניט! דאָס איז אַ לעבעדיגער, ריכטיגער, אַ פוסטער
בית עולם. גאַנץ ניי־טשאַרטקאָוו איז איין מצבה. אָהן אַן אויפ־
שריפט, דערציילט זי דייטליכער, ווי מיט ווערטער, וועגען דער
באַדענלאָזיגקייט פונ'ם גאַליצישען יודישען לעבען.

די מעשה איז אַ קורצע, אַ טרויעריגע. געלעבט האָט

*) געשריבען אין יאָהר 1913.

טשאַרטקאָוו, ווי אַנדערע גאַליציִשע יודישע שטעדטלאַך, איז אָרימקייט, אין בלאָטע, אין מאַרק־האָוועגעס, אין ווינט. אין מיטען קומט אָן אונגעריכט א בשורה: א י ן ט ש א ר ט ־ ק א ו ו ו ו ע ר ט א ק ר י י ז ־ ג ע ר י כ ט. דאָס הייסט עס וועלען צוקומען הונדערטער נייע פאַמיליעס — פון די בע־אַמטע; עס וועט ווערען א צופאַהר פון ארומיגע שטעדטלאַך. און טשאַרטקאָוו וועט א חוץ דעם רבינס הויף און דעם פּויער. געשעפט ווערען א נייער קוואַל, א רייכער קוואַל פון פּרנסה!

טשאַרטקאָווער יודען זענען צוטומעלט געוואָרען פון שמחה. מ'האָט געקויפט פּלעצער, געבויט הייזער, געלעגט נייע גאַסען פאַרלעגט גערטנער, געמויערט גרויסאַרטיגע האָטעלם מיט רעס־טאָראַנס, ווי אין סאַמע לעמבערג און וויען.

איהר פרעגט: וואו האָט מען גענומען געלד?

ביי פּראַצענטניקעס, אין די בענק. מ'האָט פערזעצט די לעצטע בעבעטים און פּלעצער געקויפט און הייזער געבויט. יעדער קבצן אין טשאַרטקאָוו איז בטוח געוואָרען! אזא מעלקעדיגע קוה! דער קרייז־געריכט! ער וועט שוין דערנאָך אויסצאָהלען אַלץ!

דער קרייז־געריכט איז געוואָרען פאַרטיג. צוגלייך מיט איהם א נייע שטאָדט־ניי־טשאַרטקאָוו. געקומען די בעאַמטע. א קוק געטאָן אויף די גרויסאַרטיגע מויערן, האָבען זיי זיך דער־שראָקען. דערהערט די פּרייזען פון די דירות זענען זיי ממש פאַרטרייסעלטע געוואָרען: עס וועט ניט קלעקען זייערע גאַנצע שכירות פאַר איין דירה־געלד.

זענען זיי אַלע אַוועק און געדונגען זיך שטיבלאַך ביי די פּויערן ארום און אויסגעמיידט די שטעדטעל. אז ס'איז געקומען צאָהלען די חובות פאַר די מויערן אין די בענק, איז געוואָרען א חורבן. די נייע נגידים זענען געוואָרען די נייעסטע ביטערע קבצנים. ווער עס האָט געקענט ראַטעווען, אָדער כאַפּען הונדערט רייניש, איז אַנטלאָפען אין אַמעריקא. די איבעריגע שטאַרבען פון הונגער. ניי־טשאַרטקאָוו שטעהט וויסט. איהרע גאַסען טרויערן.

און דאָ איז געקומען דער קריזיס פון דער מלחמה אויף די באַלקאַנעס.

טרויעריג איז דער יודישער לעבען אין גאליציען. נאר ער־ נעץ האב איך ניט געזעהן אזעלכע דערשלאגענע, פארצאגטע, פארצווייפעלטע יודישע פנים'ער ווי אין טשארטקאוו.

און דאך איז קיין שטעדטעל אין דער וועלט, ווי געזאגט, ניט אזוי רייך אין טיפען און בילדער און איבערלעבונגען, ווי טשארטקאוו. פון וואנען האט זיך עס גענומען? ווי קומט עס?

דאס איז א רעטענים, ווי א סך אנדערע רעטעניסען אין יודישען לעבען.

מעשה'לעך פון טשאַרטקאָווער פּנקס.

רבי הערשעלע און דער „בעל שם“

שוין איבער 160 יאהר ווי רבי הערשעלע, טשאַרטקאָווער רב, איז טויט. אין טשאַרטקאָווער שטאָדטישען פּנקס האָב איך געפונען פארשריבען, אז ער איז אָנגענומען געוואָרען פאַר א רב אין יאהר „תפו“ (1726) און איז נפטר געוואָרען און ארויפגעגאנגען אין דער „ישיבה של מעלה“, ד. ה. געשטאָרבען אין יאהר „תק־יוד“ (1750).

און דאָך לעבט זיין אָנדענקען ביי די פרומע יודען פון דער גאַנצער וועלט און בעזונדערס אין טשאַרטקאָוו, פּונקט אזוי ווי ער וואָלט ערשט נעכטען געשטאָרבען. און ניט בלויז זיין אָנדענקען, — זיין מאַכט און די מורא פאַר א הם הערשט איבער טשאַרטקאָווער יודען איצט, פּונקט ווי דאַן, בשעת ער האָט געלעבט.

דאָס איז נאַטירליך. ווארום ערשטענס איז די היסטאָריע פון טשאַרטקאָוו פעסט פערבונדען מיט ר' הערשעלעס נאָמען. כמעט ביז איהם איז טשאַרטקאָוו א לאַנגע צייט וויסט געווען. ניט געווען ניט קיין קהילה, ניט קיין רב. אין טשאַרטקאָוו איז גראָד זעהר אַן אַלטע יודישע שטעדטעל. וואָס זשע איז די מעשה? די מעשה איז וואָס אין דער צייט פון גזרת ת'ח, פון דער „כמעלניטשינע“ האָט טשאַרטקאָוו זעהר שטאַרק

געליטען. ווענען דעם איז פאראן אן עקסטרא בלאט אין טשארט־קאווער פנקס. „היות ווי אין דעם יאהר ת"ח — שטעהט פאר־שריבען אין „פנקס" אין דעם 50טען בלאט — צוליעב די גרוי־סע צרות און הריגות, וואס זענען פארגעקומען אין אוקראינא דורך „חמיל" ימח שמו, איז געווארען די גאנצע אומגעגענד פון פאדאל ען „חירום", (ד. ה. עס איז ארויסגערופען געווא־רען א באיקאט אויף די שטעדט, אז יודען טארען זיך דארטען ניט באזעצען) איז טשארטקאוו אויך אריין אין דעם צעטעל פון די דאזיגע שטעדט..." „דורך פאלשע בלבולים און בייזקייט פון די פריצים זענען אונשולדיג אומגעקומען דארט א סך מענ־שען. בכן האבען די רבנים, די גאונים פון די פיער לענדער*) גוזר געווען, אז קיין שום יוד זאל דא (אין טשארטקאוו) ניט וואוינען". ביז דעם יאהר תס'ה (1705), ווען דער היגער שר (וואיעוואדא, מין גובערנאטאר) האט געבעטען ביי יודען, אז זיי זאלען זיך דא ווידער בעזעצען, און ער וועט זיי געבען פרייהייט („חירות" — אין פנקס). דורך זיין השתדלות**) האבען די רבנים אראבגענומען דעם „חרם" און ערלויבט יודען צו וואוינען דא..." „דעריבער איז דא ניט געווען קיין שום רב און אב'ד (אב בית דין) ביז דעם יאהר ת'עז (1717)."

ר' הערשעל איז אלזא געווען דא כמעט דער ערשטער רב. נאך דעם האלבען יאהר - הונדערט (און מעהר) וואס

*) דער בעריהמטער „ועד ארבע הארצות" — דער רבנישער פארלאמענט, וואס האט געהערשט אין 15טען און 16טען יאהר־הונדערט, אין די פיער לענדער: פוילען, ליטא, וואהלין און רוי־סען (רוסלאנד) און האט געבילדעט א מין יודישע קולטורעלע רע־פובליק.

**) דער דאזיגער בלאט איז א העכסט וויכטיגער דאקומענט. ער ווייזט, אז יודען זענען ניט געקומען אין פוילען איינגעבעטע־נע. נאר פארקעהרט: די פריצים האבען זיי איינגעלאדען, אלס נוי־טיגען עלעמענט פאר דער עקאנאמישער ענטוויקלונג פון זייער לאנד, און האבען זיי דעריבער גאראנטירט שריפטליך פאלקאמענע פריוי־ליגיעס.

טשארטקאוו איז פוסט געווען אונטער דער ווירקונג פון דעם יודישען באיקאט. ער האט אויך, ווי עס שיינט, דער ער־שטער איינגעפיהרט דעם פנקס.

ר׳ הערשעל איז געווען אן אור־אור־אור־אייניקעל פון דעם בעריהמטען ר׳ ישעיה הלוי הורוויץ, אדער ווי ער האט געהייסען פארקירצט, נאך זיין ווערק — „שלה" (די אנפאנגס־בוכשטא־בען פון דעם ספר „שני לוחות הברית„), דער שטאמפאטער פון אלע הורוויצעס וואס זענען לויים. ר׳ הערשעלע האט שוין דאמאלס געטראפען די פאמיליע הורוויץ, אין דער צייט ווען פאמיליעס זענען נאך, כמעט, ניט איינגעפיהרט געווען ביי יו־דען. דאס ווייזט, אז די דאזיגע פאמיליע האט זיך גערעכענט, אלס איינע פון די גרעסטע יחוס־פאמיליעס ביי יודען, וואס האט אין א משך פון א גאנצע רייהע דורות ארויסגעגעבען א גאנצע קייט פון רבנים און גרויסע מענשען.

נאר ר׳ הערשעלעס גרויסקייט איז געווען געבויט דער עיקר אויף דעם גלו בען אין זיין פערזענליכער הייליגקייט, אין דעם גלויבען, אז ער בעזיצט די קראפט צו טאן מופתים. ווא־רום ר׳ הערשעלע איז געווען א „בעל קבלה". איבערהויפט האל־טען פון איהם די חסידים. ווארום ווי זיי ערקלערען אין זייערע ספרים, איז ער געווען איינער פון די ערשטע, פון די ווינצ גע, וואס זענען פון בעל שם׳ס פערפאלגער געווארען זיינע ווארימע אנהענגער. הערביי ווערט דערצעהלט א אינטערעסאנטע מעשה, ווי אזוי דאס איז געשעהן.

ר׳ הערשעלע איז געווען א טיפ פון די סאמע שטרענגע. פארהארטעוועטע מתנגדישע רבנים, ביי וועלכע א פאסקעלע, א פינטעלע פון אן אות אין דער תורה איז געווען טייערער פון א מענשענס לעבען. ער איז שטענדיג געווען א „מחמיר", ד. ה. געפסקענט וואס שטרענגער, און אויב ער האט אמאל עפעס מתיר געמאכט, האט איהם געליאקעט די הארץ, טאמער האט ער חלילה א טעות געהאט אין דין. נאך אזא פסק, אז „מ׳מעג", פלעגט ער ניט רוהען, ניט ראכטען, ביז ער פלעגט ניט אויס־זוכען ערגעץ א „הומרא," — א דין אז „מ׳טאר ניט". דאן פלעגט ער זיך ניט פוילען, כאטש נאך האלבע נאכט, געהן צו

דער יודענע, וואס ער האט איהר בייטאג געפסקענט „כשר“ און קלאפען איהר אין די לאדען: „טרייף! טרייף!“

אמאל, — דערצעהלען חסידים, איז צו רבי הערשעלען געקומען א ווייבעל מיט א „שאלת נשים“. ער האט איהר „מתיר“ געמאכט צו איהר מאן. אז זי איז אוועק, האט ער, ווי זיין שטייגער, גענומען צווייפלען, גריבלען זיך, און שרעקען זיך: טאמער האט ער א טעות געהאט, וועלען דאך איהרע קינדער זיין „ממזרים“. ער האט אזוי לאנג געזוכט און געזיפט אין די ספרים, ביז ער האט געפונען...

עס איז שוין געווען שפעט נאך האלבע נאכט. ער האט אויף גיך אנגעטאן די זופעצע, גענומען דעם שטעקען, אויפגעוועקט דעם שמש מיט דער לאמטערנע און אוועק צו דער יודענע, אין עק שטעדטעל, און געקלאפט איהר אין די לאדען:

— אסור!... אסור!...

אבער עס איז שוין געווען פארפאלען...

דעמאלט איז ר' הערשעלע אין „עצבות“ אריינגעפאלען. ער האט גענומען „מפשפש במעשיו“ זיין, זוכען אויף זיך חטאים: וואסערע זינד האבען גורם געווען, אז מ'ענטפלעקט איהם ניט פון הימעל באלד דעם אמת'ן דין, אז ער איז זיך נאכאנאנד טועה געווען און מאכט שטרויכלען יודישע קינדער...

איז ביי איהם געבליבען, אז „דאס“ איז געווען אן עונש דערפאר, וואס ער מאכט ניט אויף זיינע אויגען אויף דעם וואס ס'טוט זיך ארום איהם. און ארום א הם טוען זיך, „רחמנא לצלן“ גרויסע זינד.

אט, א שטייגער, עדר עם הארץ, דער פראסטאק, דער לעהם-פיהרער... ר' גרשון קיטעווער'ס שוואגער וואס האט זיך בעזעצט דא, ארום טלוסט, ניט ווייט פון טשארטקאוו, אין די קארפאטען-בערג אבגעזונדערט פון מענשען, האט זיך געקרוינט מיט'ן נאמען „בעל שם“, גיט זיך אויס פאר א „בעל מופת“, פארפיהרט אן עדה יודען, איז א חוטא ומחטיא את הרבים... און ער, דער רב, דער מנהג פון דער עדה, דער וועכטער פון יודישקייט, פון דער הייליגער תורה, קוקט און.. שווייגט.. איז ניט

מקיים דעם דין פון דער הייליגער תורה: ובערת הרע מקרבך*)

און ר׳ הערשעלע הייסט דינגען א פוהר, נוט זיך אן אין זיין זופּעצע און דעלע זעצט זיך אריין מיט זיין שטעקען און דעם שמש אין וואגען און לאזט זיך אויסראמען דאס בייז פון יודען, או פזוכען אין טלוכט, אין די בערג, דעם נייעם „ירבעם בן נבט“, דעם וואס פארפיהרט יודען צו דער „עבודה זרה“ — און איבערגעבען איהם צום מלכות...“

נעקומען אין טלוכט, אויפגעזוכט דעם „בעל שם׳ס“ שטיבעל, ערגעץ, העט, אונטער שטעדטעל צווישען בערג און טאלען, אריינגעקומען.

זעהט ער, רבי הערשעלע, ווי די שטיבעל איז ארומגערינגעלט מיט ווייבער, און ער אליין „דער עבודה־זרה׳ניק, דער „פארפיהרער“ איז ניטא. זעצט ער זיך צו אויף דער פריזבע לעבען שטיבעל אוןווארט.

זעהט ער, ווי עס ווייזט זיך פון דער ווייט א מענש, פון די בערג אראב, קומט נעהענטער, נעהענטער, אט איז ער שוין קענטיג אין גאנצען — א פראסטער ישובניק אין א קוצמע, אין א קורצען פעלץ, מיט א שטריק ארומגעבינדען. געהט צו צום שטיבעל, די אויגען אראבגערוקט צו דער ערד. די ווייבער רוקען זיך אב מיט גרויס פארכטיגקייט. אין זיין, אין ר׳ הערשעלעס זייט, קוקט ער גאר נ ט. דער גאך געהט ער פון שטיבעל ארויס, אלץ די אויגען צו דער ערד אראבגעלאזט. הויבט אים ווי צו זיך אליין: ביילע! דיין מאן איז דארטען! פאהר גלייך וועסטו איהם געפינען! ריישע! דיין בהמה איז אין יענעם דארף! הענע! דיין פערד איז ביי יענעם גוי! און אז. וו.

אבגעפטר׳ט די ווייבער, הויבט ער אויף די אויגען און זאגט: טשארטקאווער רבי, שלום! (ער האט איהם אויפ׳ן לעבען ניט געזעהן). האט קיין צער ניט! „תיכפות“ האלט מיט אייך! אין יענעם דף, אין יענער שורה, זאגט בפירוש דער דין, אז די אשה איז מותר...

ר׳ הערשעלע איז געשטאנען פאר׳ן „בעל שם“ שטוינענדיג.

---

*) זאלסט אויסראמען דאס בייז פון דיר.

איהם איז גאָר פון גערֹאַנק ארוים יענער „תוספות“, וואָס זאָגט טאקע בפירוש, אז די ווייבעל איז „כשר“... בכן האָט ער ריכ־טיג געפסקענט, ווי דער דין...

פון דאמאָלט אָן, — זאָגען די חסידים — איז רבי הערשעלע אַליין געוואָרען א פייערדיגער חסיד דעם בעל שם׳ס און ניט איין מאָל זענען זיי איינער צום אנדערן „קפיצת הדרך“ געגאנ־גען און גאנצע נעכט אין „נגלה“ און „נסתר“ פארבראכט...

אז „מ׳רופט״ — „געהט״ מען...

אויף ר׳ הערשעלעס קבר אין טשארטקאוו, אויפ׳ן אלטען בית עולם, שטעהט א מצבה, פיליכט די שענסטע, די קינסטע־לערישטע, פון אלע יודישע מצבות אין דער וועלט. 150 יאהר איז די מצבה אלט, און די צווייגען און טרויבען, די זיילען און לולבים, די פויגלאך און הירשען און בלומען, קוקען פון דער מצבה פריש, ווי לעבעדיגע, ארונטער.

טשארטקאווער פרומע יודען זאגען, אז דאס איז ניט פשוט, ניט פון דער נאטור אזוי. אז דער רוח הקודש, וואס האט אין רבי הערשעלען געלעבט, שוועבט ארום זיין שטיין און לאזט איהם ניט אלט ווערן.

ר׳ הערשעלעס שטיין איז ארומגערינגעלט מיט א קראנץ פון אויך זעהר קינסטלעריש געקריצטע שטיינער פון זיינע צוועלף תלמידים, גרויסע גאונים, וואס בילדען מיט זייערע קברים, ווי א מין עהרענוואך ארום זייער געליבטען רבין.

נאך שענער פון אלע שטיינער, כמעט אזוי שען, ווי ר׳ הערשעלע׳ס מצבה, איז דער שטיין, וואס שטעהט פעסט צוגע־טולעט צו זיין מצבה, רעכטס. דאס איז דער קבר פון זיין געליב־טעסטען איינגסטען זוהן, וואס איז געשטארבען אין דער בליר הונגס־צייט פון זיין יוגענד, 15 יאהר איז ער ערשט אלט געווען.

און שוין האט מיט איהם געקלונגען די וועלט. שוין איז ער געווען א בן־בית אין אלע פערבארגענסטע און פערפלאנטער־סטע וועגעלאך און שטעגעלאך פון דער „קבלה״, כמעט, ווי זיין טאטע.

צוויי זיהן האט ר' הערשעלע אויף דער וועלט געלאזען. וואס האבען אויף דער וועלט, ווי צוויי גרויסע, לייכטענדע שטערן געלויכטען: ר' שמעלקע פון ניקעלשבורג און ר' פנחס'ל „בעל הפלאה", — גאונים, וואס האבען א וועלט אנגעהערט. נאר ווען ער, ווען דער יונגסטער זוהן, וואלט לעבען מעהר, האט ער געהאט בכח, — אזוי זאגען חסידים — אראבצוברייננגען משיח'ן.

נאר דער דור האט ניט זוכה געווען, איז ער פריה צוגע־נומען געווארען פון דעם עולם. „אויבען" האט מען איהם גע־דארפט האבען...

אויף זיין קבר שטעהט אויסגעקריצט: „מת בנשיקה". ער איז געשטארבען דורך א געטליכען קוש, „ונתבקש בישיבה של מעלה" — און איז איינגעלאדען געווארען אין דער אויבער־שטער זיצונג...

און ארום דער דאזיגער רעטזעלהאפטער אויפשריפט האט זיך ביסלעכווייז ארומגעוועבט אזא לעגענדע:

פערטיעפענדיג זיך שטארק אין קבלה און עוסק'ענדיג זיך מיט „צירופים" (קאמבינאציעס) פון הייליגע שמות דורך גאנ־צע נעכט, האט ער פלוצלונג אנגעהויבען צו הערען ווי קולות. עפעס ווי אימיצער רופט איהם ביי זיין נאמען.*)

ער האט זיך נאך מעהר פערטיעפט אין קבלה און אין „שמות מצרף זיין", נאך מעהר געוואכט דורך גאנצע נעכט. נאר יעדע נאכט האבען זיך אלץ דייטליכער די קולות געלאזט הערען.

דאן האט ער דערצעהלט זיין טאטען, רבי הערשעלען, אז „מ'רופט איהם..."

---

*) אין א צושטאנד פון האלוצינאציעס, וואס קומט פון אי־איבעראנשטרענגען דעם מוח מיט גייסטיגער ארבייט, הערט דער מענש שטימען און זעהט בילדער, וואס זענען אין דער ווירקליכקייט ניטא. דערפון שטאמט דער אבערגלויבען, אז „מען רופט", דארף מען געהן." ד. ה. דער מענש דארף שטארבען.

ר' הערשעלע האט זיך פארטראכט.

וואס האט ער געטראכט? צו ווענגן דעם, אז דאס שטראפט איהם גאט, וואס ער האט צו פריה זיין זוהן ערלויבט צו לערנען קבלה, אט די שווערע, געהיימניספולע חכמה, וואס די גאונים האבען זי פערבאטען צו לערנען פאר 40 יאהר; צו דעריבער, אז דער דור איז ניט זוכה צו דער ליכטיגקייט פון אזא שטערן?... דאס איז ניט בעוואוסט.

— נו,—האט ער ווי אויפכאפענדיג זיך פון זיין מחשבה, געמעלדעט דעם זוהן, — אז מ'רופט, — געהט מען...

ר' הערשעלע האט געהייסען זיין זוהן צו גרייטען זיך, ווי געהעריג אין וועג אריין... ער האט געהייסען דער ווייב געבען איהם און דעם זוהן ריינע וועש, אנגרייטען זייף, א בעזים, און זיי זענען ביידע אוועק אין מרחץ. טאטע און זוהן — ביידע זיך גוט אויסגעוואשען, אין מקוה זיך טובל געוועזן, אהיים געקומען, האט ער געהייסען דעם זוהן זיך אין בעט לעגען, וידוי זאגען. דערנאך אריינגערופען דער מאמען, זיך זעגענען מיט איהר ק נד. דערנאך...

דערנאך האט מען דעמזעלביגען טאג — פרייטאג איז דאס געווען — דעם זוהן צו זיין אוביגער רוה געפיהרט, און דארט צוויי קברים אנגעצייכענט: איינעם האט מען פאר'ן זוהן געגראבען און דעם צווייטען, הארט נעבען דעם ערשטען, פאר'ן פאטער בעשטימט.

ר' הערשעלע איז אוועק פון זיין ליבען זוהנ'ס קבר רוהיג און געטרייסט. נאר אויף א קורצע צייט האט ער זיך מיט איהם, מיט'ן איינגסטען, מיט'ן ליבסטען זוהן געשיידט. באלד, באלד, די צייט איז ניט ווייט, ווען זיי וועלען צוזאמען זיין און זיך קיין מאל ניט שיידען...

הארט נעבען איינאנדער שטעהען ביידע שטיינער. דעם טאטענ'ס און דעם זוהנ'ס, ווי זיי וואלטען זיך טוליען איינע צו די אנדערע „הנאהבים והנעומים בחייהם ובמותם לא נפרדו". די וואס זענען אזוי טריי אין ליעב צוזאמען אין לעבען געווען, זענען אויך דורכ'ן טויט ניט געשיידט...

א רב, וואס מ'טאר זיין נאמען ניט דערמאהנען..

אין טשארטקאווער פנקס איז דא א ספעציעלע בלאט, וואו עס זענען פארשריבען די נעמען פון די רבנים, וואס זענען דארט געווען, ווען זיי זענען אנגעקומען און ווען זיי זענען נפטר געווארען.

אויפ'ן זעלבען בלאט, מיט איניגע שורות ווייטער פון דעם פלאץ, וואו עס שטעהט פארשריבען ר' הערשעלעס פט־רה איז דא אזא שורה:

„שנת תקכ"ז ותקכ"ח היה פה איזה איש אשר לא נתן להזכר שמו כאן."

דאס הייסט: אין די יאהרען 1767 און 1768 איז דא געווען „עפעס א מענש", וואס זיין נאמען איז ניט ערלויבט דא צו דערמאהנען.

עס איז דייטליך, אז דא האט עפעס פאסירט. אנשטאט דעם נאמען „רב" שטעהט „עפעס א מענש" און זיין נאמען איז פארבאטען צו דערמאהנען.

איך האב זיך גענומען נאכפרעגען אין שטעדטעל. און עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז אין טשארטקאוו געהט אום א־א לעגענדע וועגען יענעם רב, וואס איז אויף אזא שטויגער פערצייכענט אין פנקס.

אין פוילישען קאסצעל געפינט זיך, צווישען די איבריגע קריסטליכע קברים, א קבר, מיט א שענער מצבה דערויף, און אויף אט דער מצבה איז אן אויפשריפט מיט א יודישען נאמען.

דער נאמען בעלאנגט צו די געהויבענע אין שטעדטעל, צו א משפחה, פון וועלכער עס זענען אמאל ארויס רבנים און לומדים.

פון אט דער משפחה איז אמאל געווען א רב אין שטעדטעל, א יאהר 13—14 נאך ר' הערשעלע'ס טויט. דער רב האט זיך גע'שמד'ט. נאר ער דאס זיין גאנצען לעבען פערלעבט אין טשארטקאוו גופא. ער האט געמוזט זיין א גלח, אדער אן אנדער „כלי קודש" ביי דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דאס איז קענט ג דערפון, וואס מ'האט איהם בעגראבען אין קאס־צעל, וואו מען בעגראבט גלחים.

אן אנדער נוסח זאגט, אז דער רב, וואס איז בעצייכענט מיט די ווערטער „עפעס א מענש" האט זיך ניט גע'שמד'ט, נאר איז געווארען אן „אפיקורס". צו דער עלטער האט ער מורא געהאט, אז „חברה קדישא" זאל איהם ניט אנטאן קיין בזיונות נאך זיין טויט, האט ער זיך גע'שמד'ט און געבעטען מ'זאל איהם בעגראבען אין קלויסטער, כדי יודען זאלען צו זיין קבר ניט קענען צוקומען.

ביידע סברות זענען ניט ווייט פונ'ם אמת. מ'דארף ווי־סען, אז אין יענער צייט האט די בעשעפטיגונג מיט קבלה אנ־גענומען, צווישען לומדים, אן עפידעמישען כאראקטער. ווען פון איין זייט האט דאס גריבלען זיך א ן „שמות" געקענט צו־ברעכען די נשמה פון א 15 יעהריגען אינגעל, איהם זאל זיך דוכטען, אז מ'רופט איהם „אהין" אין דער ישיבה של מעלה... האט פון דער אנדערער זייט, געקענט אנדערע צובראכענע מוחות דיזעלבע קבלה פיהרען אין קלויסטער...

א רב, וואס מ'מאר זיין נאמען ניט דערמאנען

א רעוואלוציע פון טויטע און לעבעדיגע ווייבער נעגען קהל.

וואס טוט מען, אז עס שטארבט א שוואנגערע פרוי? היינט פאלמעסט מען זי און מען נעהמט ארויס דאס קינד. ביי אמאליגע יודען איז פאלמעסען געווען א גרויסער בזיון פאר דעם געשטארבענעם.

האט קהל געהאט אן אנדער מיטעל: מ'פלעגט שיקען צו דער געשטארבענער פון בית־דין א מנין יודען מיט א שופר אין האנד, אז זיי זאלען פאר איהר בלאזען און שטרענג איהר מתרה זיין, אז זי זאל האבען דאס קינד.

האט די טויטע געפאלגט?

איינע האט געפאלגט און צוויי נים.

אט, וואס וועגען דעם איז פארשריבען אין טשארטקאווער פנקס אויפ'ן בלאט נ"א (51):

זאלען דאס וויסען די קומענדיגע דורות. „נאך פסח" תקפ'א (1821) איז נפטר געווארען איין פרוי, א שוואנגערע, פרייטאג אין דער פריה, האבען מיר געשיקט אנזאגען איהר פון בית דין, מיט א מנין יודען, מיט א התראה און אן אזהרה, אז זי זאל האבען דאס קינד. און אין דעמזעלבען טאג האט זי געהאט דאס קינד.

נאך א מעשה נורא.

זונטאג, ערב שבועות, תקס'ה. (1805), אין דארף בילא־

פּאסיק, וואס איז נאהענט פון אונז, איז געגאנגען א ווייבעל טובל זיין זיך אין טייך און האט געבעטן אן אנדער ווייבעל, אויף א מעוברת'ע זי זאל געהן מיט איהר, [illegible], ווען זי וועט זיך טובל זיין, און אכטונג געבען צו די טבילה איז ווי דער דין הייסט... זענען זיי ביידע דערטרונקען געווארען אין טייך, און געשטארבען. האט מען [illegible] אין ראדלאוויץ מקבר צו זיין דארט, און די [illegible] גע- בראכט דעם ערשטען טאג שבועות אהער ([illegible]), צו ברייננגען אהער צו דער קבורה, פאר האלבען [illegible] האל- בען טאג האבען מיר אויפגעקליבען אן [illegible] מענ- שען און האבען צו איהר געשיקט, אנזאגען [illegible] נא- מען פון די צעהן, אז זי זאל האבען [illegible] זי ניט געהאט. האבען מיר דעם אנדער טאג שביעית, [illegible] טאג נאך איהר פּטירה, געשיקט צו איהר פון בית דין [illegible] מענטשען און כאטש דער דין איז אין שולחן ערוך, אורח חיים, [illegible] תקצ"ח (פּונקט 598), אז מ'טאר ניט טראגן קיין [illegible] טוב, האבען מיר פון דעסטוועגען מתיר געווען די צוויי מענטשען, אז זיי מעגען טראגן אהין די שופרות, כדי צו [illegible] אויף איהר א מורא. און דאס איז נויטיג געווען, [illegible] מען איהר שטרענג אנגעזאגט, אז זי מוז [illegible] קינד. פון דעסטוועגען האט זי ניט געהאלפען. איז ביי [illegible] געבליבען, אז מ'זאל איהר מקבר זיין אזוי אין ניט [illegible] בויך. אזוי ווי עס שטעהט אין די „שאלות ותשובות" [illegible] ספר „שמן רוקח", סימן י"ג אויך אין קיצור „[illegible]" [illegible] נאמען פונ'ם גאון ישעיה בערלין, אבד"ק [illegible].

נאך די ווייבער האבען גענומען [illegible], [illegible] איהר אזוי ניט בעגראבען מיט איהר קינד, נאר [illegible] זיי שי- קען נאך א רופא, ער זאל אויפשניידען דער [illegible]'ס בויך. האבען מיר ניט געוואלט מתיר מאכען זיי. [illegible] „[illegible]" אליין געשיקט נאך א רופא. ווי דער [illegible] ארין אין שטוב, וואו זי (די טויטע) איז געלעגען, [illegible] געלעגט דעם מעסער אז פ'ן טיש, האט זי [illegible] געהאט אליין פון זיך א אינגעל.

און דערנאך איז ביי אונז געווען א קלער: וואס זאל מען טאן? ווארום דער מנהג איז צו בעגראבען דאס קינד לעבען איהר. און אין שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תקכ"ו, סעיף יוד, שטעהט, אז ס'איז אסור מקבר צו זיין א אונצייטיג קינד אום יום טוב, נאך דארף מען איהם מל זיין, און אום יום טוב איז דאס אסור צו טאן, איז ביי אונז געבליבען, מקבר צו זיין די ווייבעל באלד, ווארום דאס איז דאך דער דריטער טאג נאך איהר פטירה. אבער ניט צו דעקען דעם קבר ביז נאכט. נאר צוויי מענשען זאלען בלייבען ביין קבר ביז נאכט. און ביי נאכט וועט מען מקבר זיין לעבען איהר דאס קינד נאך דעם, ווי ס'וועט זיין גע'מל'ט.

אזוי איז געבען געווארען היינט מוצאי יום טוב שבועות און די אשה איז געווען די ווייב פון מרדכי ברבי איציק קא־לאמבושניק.

צום כוף פון דער דאזיגער „מעשה נורא" שטעהט אין פנקס אזא אנמערקונג:

דורכגעלאזען צו פערשרייבען, אז דעם ערשטען מאל, ווען מיר האבען צו איהר געשיקט מענשען, האבען מיר געהייסען אריינשושקען איהר אין אויער א פאר מאל דעם פסוק: וירדו כל עבדיך אלי אלה והשתחוו לי לאמר צא אתה וכל העם אשר ברגליך, ואחרי כן אצא. מיט די שמות. וואס געהען ארויס פון דעם דאזיגען פסוק, אזוי ווי עס שטעהט געשריבען אין ספר „זבח פסח" פון דעם זשאלקאווער מגיד. פארשריבען געווארען דורך יצחק רייזין צוויג קרייז־רב אין טשארטקאוו.

פון דער דאזיגער מעשה איז צו זעהן, אז דער געזונטער, נאטירלעכער געפיהל פונ'ם פאלק איז אפילו דעמאלט, מיט 90 יאהר צוריק, געוועזן שטארקער פאר'ן טרוקענעם דין. די ווייבער [illegible], ווי עס שיינט, געמאכט א רעוואלוציע נעגען קהל און [illegible]. נעגען זייער ווילען און נעגען דין האבען די [illegible] א רופא און באשלאסען ארויס־צונעמען [illegible] דאס קינד, מורא האבענדיג טאמער בע־

גראָבען זיי א לעבעדיגען נפש. עס בלייבט נאָר א פראגע: צי האָט דאָ קהל ניט אָבגעטאָן א שפּיצעל מיט די ווייבער און די גאַנצע מעשה אז די טויטע האָט זיך דערשראָקען פאר'ן מעבער און געהאָט דאָס קינד „אליין" ניט אויסגעטראכט, כדאי איינ־צושטילען די „רעוואָלוציע" און עס זאָל זיעגען דער דין ?...

יודישע הלוואות ביי פריצים.

איצט האלטען יודישע וואכערניקעס געלד ביי פריצים. אמאל איז אין גאליציען געוועזן פארקעהרט: יודען האבען געלד אויף האנדעל און צאהלען שטייער וועניג געהאט. פלעגען זיי לייהען ביי פריצים, אויף צעהן פראצענט יעהרליך. אחוץ פראצענט האט מען נאך געדארפט געבען דעם פריץ א מתנה. אזוי איז געוועזן דער מנהג.

א פאר אזוינע הלוואות זענען פערשריבען „אין טשארט־קאווער פנקס. אויף דעם בלאט, קצ׳ז (197) צווייטע זייט.

„פון זייער יום טוב שימאנא־יודא, ת״קך (1760). — אזוי שטעהט פארשריבען אין פנקס — א ז די קהילה שולדיג דער פריצטע ווישניאווסקא סך פיער טויזענד גילדען אויף צעהן פראצענט, מיט דעם אויפ׳ן, אז ווען מען שיקט איהר אב דעם פראצענט 400 גילדען אין הויף אריין, ש קט מען אויך צוויי פוד פרישע חלב און אויך א הוט צוקער.

אין זעלבען פנקס, אונטער דער דאטע תק׳יב (1752) איז פארשריבען א צווייטע הלואה אויך פון א פריצטע, פאני אמא־טשינסקא פונ׳ם דארף אלושטשינסקי אויף 2300 רובל אויף אויף צעהן פראצענט מיט א צוגאב פון א יעהרליכער מתנה: 8· פונט פעפער, 2 פונט ראזינקעס, א לויט נעגעלאך, א לויט זאפרען, א לויט צימרינג, א פונט טאבאק און א פוד חלב.

דאָס יודישע אַרבייטער־לעבען אין גאַליציען מיט 150־200 יאָהר צוריק.

(לויט אַן אַלטען טשאָרטקאָווער פּנקס).

בשעת איך בין געווען אין גאַליציען, ערב דער מלחמה, איז מיר געראָטען צו בעקומען אַן אַלטען פּנקס [illegible] „בעלי מלאכות". דאָס איז פיליכט דער איינציגער אַרבייטער־פּנקס אין דער וועלט. ער האָט זיך דערהאַלטען [illegible] איז מיר שווער אָנגעקומען, אָבער איך האָב דאָך געהאַט די מעגליכ־קייט איהם דורכצוקוקען און פאַרצייכענען אַ [illegible] אינ־טערעסאַנטע זאַכען, וואָס שילדערען די [illegible] פון יודישען אַרבייטער־לעבען אין גאַליציען מיט [illegible] הונ־דערט יאָהר צוריק.

דער „פּנקס" ווייזט, אַז אין [illegible] ליך אויך אין אַנדערע שטעדט פון גאַליציען, [illegible] די בעלי מלאכות געווען אָרגאַניזירט שוין מיט אַ [illegible] יאָהר צוריק. די אָרגאַניזאַציע, ווי אויך די [illegible] האָ־בען אָבער געטראָגען מעהר אַ רעליגיעזען [illegible] א וויכטיגען טייל, האָט, פּונקט ווי אין די [illegible], פאַרנומען די „סעודה", וואָס יעדער [illegible] גע־מוזט מאַכען פאַר חברה־לייט, אַריינגעהענדיג [illegible], אָדער אַלס שטראַף, ווען ער האָט זיך געגען [illegible]. „סעודה" ווערט דערמאָהנט 20 מאָל אויף יעדען [illegible], ביי יע־דער געלעגענהייט.

מ׳דאַרף אָבער ניט קלערן, אַז אונזערע עלטער־זיידעס זענען חלילה געווען אַזעלכע זולל־וסובא׳ניקעס, דאָס זענען, גאָר פּשוט, געווען, צום גרעסטען טייל, פאַרהונגערטע נפשות, און א בעסערן ביסן האָט מען זיך געקענט ערלויבן נאָר פון יום טוב צו יום טוב, אָדער אויף א חברה׳שע שמחה. אין עיקר אָבער האָט די „חברה" געהאַט דעם צוועק צו בעפריעדיגען העכערע גייסטיגע און סאָציאַלע בעדערפעניסען. וואָס האָבען זיך, נאַטירליך, דערמאָלט געקענט אויסדריקען נאָר אין „עליות", „גבאית", לערנען א פּרשה חומש, זאָגען צוזאַמען תהלים, לערנען משניות א. ד. ג. און די סעודה גופא אפלו האָט בעפריעדיגט די בעדערפעניס אין א געזעלשאַפטליכער פאַרוויילונג.

נאָר ניט זעלטען אָבער האָט די „חברה" אויך געהאַט צו ענטפערן אויף עקאָנאָמישע פראַגען, פיהרען א קלאַסענקאַמפּף געגען די אויבערהערשאַפט פון די באַלעבאַטים און גבירים און אָפט אויך, צוזאַמען מיט זיי, מיט די אויבערשטע קלאַסען, העלפען שלעפען, מיט געמיינזאַמע קרעפטען, דעם שווערען יודישען וועגעל.

מיר עפענען דעם „פּנקס" און געפינען שוין אויף דעם ערשטען בלאַט פאַרצייכענט א וויכטיגע געשעהענים. דער בלאַט האָט א טיטעל, געשריבען מיט „כתיבעטע", געצאַצקעטע אותיות, אויף לשון קודש:

„למען ידעו דור אחרון ויספר לבניהם". (זאָל דאָס וויסען יעדער קומענדער דור און זאָל דערצעהלען זיינע קינדער).

„באמת ס׳איז געווען אַן אַלטער מנהג", — דערצעהלט דער פּנקס, — „אַז ווען א יודישער בעל מלאכה, א שניידער, צי א קירזשנער, האָט זיך געוואָלט בעזעצען אין דער קהילה, האָט ער ניט געטאָרט מאַכען קיין שום מלאכה, וואו ער איז ניט דורכגעקומען מיט׳ן מייסטער צעך. ד. ה. ער האָט פריהער פון אַלץ געמוזט געבען וויפיעל זיי האָבען פאַרלאַנגט (וואָס ג ע ב ע ן ? איז ניט קלאָר: די ווערטער זענען שווער איבערצולעזען) און דערצו א ליטער יי"ש (שנאַפּס) פון בעסטען סאָרט און א פעסעל ביר און מעד, וויפיעל זיי האָבען געהייסען, אויך וואַקס כמה פונט אין זייער קלויסטער. דערצו פלעגען זיי נויטען א יודען

שטעהן פאר זיי אהן א היטעל, ביז א יודען איז פשוט דער לע־
בען נמאס געווארען.

און דעריבער — שרייבט דער פנקס — האבען אונזערע אלופ׳ים הראשים, די פארשטעהער פון אונזער חברה „פועלי צדק“ „אנגעגורט זייערע לענדען“ און מיט דער הילף פון דעם אויבערשטען און דער הילף פון די „אלופים, עלטסטע, פיהרער, הארען און קצינים פון אונזער קהילה, האבען זיי „אויסגעגעבען עטליכע הונדערט גילדען“ און האבען „פארשפרייט אונזערע הענד מיט זיי פאר׳ן שר ירום הודו“ און האבען בטל געמאכט זייער (ד. ה. דעם גוי׳עשען צעך׳ס) בייזען מנהג, און האבען אויסגעפיהרט, אז דער יודישער בעל מלאכה זאל צאהלען דעם צעך ניט מעהר, ווי זעקס גילדען פאראויס און צוויי גילדען אלע יאהר.

א סך אינטערעסאנטער נאך איז די צווייטע בעשרייבונג אונ־טער דעם טיטעל: „ד׳ הפיר עצת גויים“ — (גאט האט פאר־שטערט די עצה פון די גויים).

„באשר נאך די אלע תחבולות — זאגט דער „פנקס“ — וואס מיר האבען אנגענומען צום נוצען פון אונזער חברה, הא־בען די ערלים פון צעך דאך געעפענט די מיילער און געזוכט מיט אלע מיטלען צו דריקען א יודען אזוי ווי פריהער. פלעגען, א שטייגער, דערהיטען די צייט ווען דער ארימער יודישער בעל מלאכה איז שטארק געענגט און מאטערט זיך קלערענדיג: וואו צו נעהמען א שטיקעל ברויט פאר זיך און זיין געזינד, בעזונדערס — פאר א שבת, א יום טוב. גראד אין אט דער צייט פלעגען זיך די ערלים אויפריידען און אריינרייסען זיך זאלבעפינפט, אדער זאלבעזעקסט צום יודען אין שטוב, נעהמען אויף אהם שרייען, גוואלדעווען, אז דער ארימאן פלעגט א פארציטערטער ווערען פון זייערע געשרייען און זיי פלעגען אוועקכאפען און צורויבען אלץ, וואס זיי האבען געפונען, באזונדערס — די געצייג, כדי ער זאל זיך ניט קענען מפרנס זיין. דערצו האבען מיר געזעהן, אז זיי קלייבען זיך פאהרען און אויסטארען זיך מבטל צו מאכען אונזער „כתב־חירות“ (פריווילעגיע, פרייהייטס־פאפיר)... האט זיך אונזער חברה דערוועקט, ניט געזוהמט און ניט געראכט...

אוועקגעוואָרפען אַלע זייערע געשעפטען און מלאכה אויף אַ האַלב יאָהר צייט און האָבען זיך געשטעלט פאַר דער שררה ירום הודו, טאָג און נאַכט ניט גערוהט, געלאָ.ט זיך קאָסטען אַ סך געלד פון זייער אייגענער קעשענע... ביז 200 גולדען; האָבען זיך מיט זיי גע׳משפט און איינגעשטעלט זייער לעבען אין געפאַהר... און דער אויבערשטער אַ ז געוועזען צוהילף — זיי די גויים, האָבען ניט געקענט אויספיהרען זייער פלאַן. און ניט בלויז זיי האָבען ניט געקענט בטל מאַכען אונזער „פרייהייט (ליסטע)" נאָר פאַרקעהרט: די פאַרשטעהער פון אונזער חברה האָבען אויסגעווירקט אַבצושאַפען אַפילו דעם פריהערדיגען אַבצאָהל, וואָס מ׳פלעגט דאַרפען זיי געבען אַלע פערטעל יאָהר אַ גילדען און זיי (די ערלים) פלעגען מאַכען מיט אַ כיוון פינף, אָדער זעקס פערטעל אין יאָהר און פלעגען אויסצאַפען מעהר, וויפיעל עס קומט. איצט דאַרף צאַהלען ניט יעדער איינצעלנער בעל מלאכה, נאָר די גאַנצע חברה אונזערע ניט מעהר, ווי דריי... (דער וואָרט ווייטער איז אונפערשטענדליך) אַ יאָהר. און נאָך זאַכען האָבען אונזערע פאַרשטעהער אויסגעפיהרט. דאָס אַלץ איז פאַרשריבען אויף אַ פאַפּיר מיט הער אונטערשריפט פון „קי״רה" (קייזער) אליין.

...איצט, אונזערע ליעבע חברה־לייט, — פיהרט אויס דער פנקס מיט גרויס בעגייסטערונג, — שטעלט זיך און קוקט אָן אָט דעם גרויסען וואונדער — אָט די פאַפּיר, וואָס איז פאַרשריבען פון ביידע זייטען, און זעהט דעם גרויסען נס, וואָס „השם יתברך" האָט מיט אונז געטאָן: ווי די האַנד פון די גוים איז אויף אונז געהויבען געוועזען און איצט האָט זיי דער אויבערשטער גענידערט אונטער אונזערע פיס... אַז ער, דער קייזער, האָט זיי ניט ערלויבט צו האָבען אַפילו אַ סטאַראָסטאַ פאַר זייער אייגענעם צעך אָהן אונזער צושטימונג און זיי מוזען אונז אָבגעבען רעכנונג ניט בלויז פון די געלד, וואָס זיי נעהמען ביי אונז, נאָר אַפילו פון די סומען, וואָס זיי קלייבען אויף פון זיך אליין. (פאַרשריבען: ערב ראש חודש תמוז, תקמ״א, ד. ה. 1781).

די „תקנות" פון בעלי־מלאכה׳שען פנקס האָבען, ווי גע־

זאַס, כמעט אלע א רעליגיעזען כאראקטער. „ראשית חכמה" — זאָגט דער פנקס — יראת ד׳, — „דער אָנהויב פון חכמה איז גאָטס־פאַרכטיגקייט". מיט די דאָזיגע ווערטער הויבט זיך טאקע אָן דער בעל מלאכה׳שער פנקס. די ערשטע איינפיהרונג איז צו דיענען גאָט ביראה ובגילה, וברעדה" (מיט פאַרכטיגקייט, מיט פרייד און מיט ציטערנים). נאָר ארייננקוקענדיג ט עפער אין די רעליגיעזע איינפיהרען זעהען מיר, אז זיי האָבען כמעט אלע א סאָציאלען און עקאָנאָמישען אונטערשלאג. אפילו די ריין־רעלי־גיעזע תקנות האָבען א שטרעבונג צו פארגלייכען זיך מיט די באַלעבאָטים, הויבען דעם גייסטיגען צושטאַנד פון די בעלי מלאכות.

איין פונקט, א שטויגער, פארבאָט יעדען בעל מלאכה צו טאָן אן ארבייט איידער ער האָט אָבגעדאַווענט אין שול, אָדער אין א מנין. אין ווערקשטאַט טאָר מען ניט אָנהויבען צו אר־בייטען ביז דער עולם געהט פון שול. דאָסגלייכען מוז מען אָוועקלעגען די ארבייט מנחה־צייט: „ווי נאָר עס הערט זיך דער קלאַפ פון׳ם שמש׳ האמער אויף די טירען, — זאָגט דער פנקס — „זענען מיר מחויב לאָזען די ארבייט און אוועקגעהן אין שול".

א צווייטער פונקט פארבאָט צו ארבייטען ראש־חודש ביז האלבען טאָג. א דריטער פארבאָט, אונטער א שטראָף פון זי־בען גילדען אין פון שול, צו ארבייטען חול המועד דעם גאַנצען טאָג, ערב שבת און ערב יום טוב נאָך האלבען טאָג. א גאַנצע רייהע פונקטען האָבען דעם צוועק צו פארטיידיגען די אינטע־רעסען פון דעם... בעל הבית קעגען דעם ארבייטער; און פון דעם הינגען בעל מלאכה קעגען דעם פרעמדען, ארייגעפאַהרענעם.

„א בחור, אן ארבייטער, טאָר ביז דער חתונה ניט ארביי־טען פאר זיך," — פארזאָגט ווייטער א תקנה פון פנקס. יונגע ארבייטער דארפען צאָהלען אין קאסע פון חברה 2 גראָשען פון יעדען גילדען, וואָס זיי פארדינען; דער וואָס פארדינגט זיך אויף א יאָהר צאָהלט מעהר ניט ווי א גראָשען פון גילדען, אויב זיי ארבייטען פון שטיק. יעדער ארבייטער וואָס געהט אוועק פון בעל הבית אין מיטען יאָהר, צוליעב א וועלכע עס איז „מרידה",

א בונט הייסט עס, איז א „חתיכא דאסורה“, ס׳הייסט א „שטיק אסור“ פאר יעדען מייסטער צו נעהמען אזא ארבייטער. און ווער עס וועט ניט פאלגען וועט באשטראפט ווערען, לויט ווי חברה וועט באשליסען. אין יעדען פאל מוז ער (דער וואס „בונטעוועט“ זיך) אומגעהן לעד״ג פיר וואכען. אז א היגער בעל הבית נעהמט צוריק אין שטוב אויף ארבייט א ניט היגען בעל מלאכה, דארף דער פרעמדער בעל מלאכה צאהלען דער חברה צוויי גראשען פון יעדען גולדען וואס ער פערדינט. אז ניט — טאר ער דא פאר קיין פאל ניט ארבייטען. פון די שבת׳דיגע עליות טאר מען „שלישי“, „ששי“, „אחרון“ און „מפטיר“ (ד. ה. די פעטערע עליות) ניט אבגעבען א פרעמדען, וואס בעלאנגט ניט צו חברה „פועלי צדק“.

„אז ס׳קומט א שניידער פון אן אנדער שטאדט“ — שטעהט אין דער 36טע תקנה פון פנקס, — און זאגט: „דא וויל איך בלייבען, ווארום מיר געפעלט דא און ער געפינט חן אין די אויגען פון רב און אין די אויגען פון די פיהרער פון דער קהילה, טאר דער דאזיגער שניידער ניט ארוים מיט זיין נאדעל צו טאן זיין מלאכה, ביז ער וועט באצאהלען אין דער קאסע פון אונזער חברה פינף (דער ווארט ניט לעזבאר), ניט וועניגער א פרוטה און איז מחויב צו זיין א שמש ביי חברה דריי יאהר נאכאנאנד און האט ניט קיין רעכט אונטערצושרייבען זיך אויף די החלטות (בעשלוסען) פון חברה ביז ער וועט ניט מאכען קיין סעודה פאר דער גאנצער חברה.

זעהר אינטערעסאנט און כאראקטעריסטיש איז די 37טע תקנה פון פנקס: אז ס׳וועט קומען פון אן אנדער שטאדט א שניידער און וועלען נעהמען זיך א ווייב פון אונזערע שטאדט־לייט, אויב ער האט אן ערלויבניס פון אונזער האר דעם קיסר ירום הודו, אז ער מעג חתונה האבען, איז דער דין אזוי: איז די כלה א טאכטער פון אונזערע חברה־לייט דארף ער מעהר ניט געבען, ווי 12 גילדען פאר חברה און זיין א שמש אין שול. אויב די כלה איז אבער ניט פון אונזערע בעלי מלאכות, מוז ער צאהלען 24 גילדען.

אין פאל פון א קריג צווישען בעלי מלאכות דארפען די ביידע צדדים קומען מיט זייערע טענות צו די גבאים פון חברת. נאר אין גרעסערע זאכען דארפען זיי זיך ווענדען צום רב.

פון די געבראכטע תקנות איז קענטיג, אז אויף חתונה האָבען האָט א יוד אין יענע „גוטע צייטען" געדארפט האָבען עקסטרא ערלויבנים פון קייזער. א חוץ דעם האָט נאָך א פרעמדער בעל מלאכה געהאט אויף זיך א ספעציעל יודישען שטייער פון 12 ביז 24 גילדען, און אז א ניי אנגעקומענער בעל מלאכה פון אן אנדער שטאָדט האָט געמוזט, א חוץ פארשיעדענע אָבצאָהלען און בעגרענצונגען אין זיין רעכט קענען היגע בעלי מלאכות, געהאט אויף זיך, אזוי צו זאָגען, נאָך א מין לייב־שטייער: ער האָט געמוזט זיין פון א יאָהר ביז דריי אומזיסט א שמש אין חברה'שער שול.

איבריגענס איז די חברה בעלי מלאכות געווען ניט אין גאנצען זעלבסטשטענדיג. אין דער פערוואלטונג, וואס איז בעשטאנען פון פינף פערזאָן, האָבען געמוזט אריין צוויי בעלי בתים...

די בעלי מלאכות האָבען בכלל געמוזט זיין אונטערטעניג צו די באַלעבאַטים. קיין אייגענע שול האָבען זיי ניט געקענט האָבען. קהל האָט זיי פארדונגען די ווינקעל־שולכעל אין פאָליש פון דער גרויסער שול, אמת פאר ניט נאר קיין טייערע געצאָהלט: סך הכל — פאר צוויי גילדען (פוילישע גילדען; דאָס איז א 15 סענט). אבער מיט דעם בעדינג, „די בעלי מלאכות זאָלען „ניט האָבען קיין גרויסע מיילער" קעגען די פיהרער פון דער קהילה און קעגען דעם רב. און טאמער עפענען זיי א מויל איז דער אָבמאך בטל און מבוטל. זיי דארפען זיך טראָגען ווייטער און ניט האָבען קיין שום טענות.

ווייטער געהט א גאנצע רייהע העכסט אינטערעסאנטע פארצייכנונגען, וועלכע איך גיב דאָ איבער אין קורצען.

א געוויסער בעל מלאכה — שטעהט פארשריבען אויפ'ן בלאט קכ"ג — האָט זיך גראָב איבערגעדריקט קעגען די גבאים פון חברה. דערפאר האָט מען איהם באשטראָפט. ער זאָל זיין א שמש זעקס יאהר אנשטאט דריי יאָהר, און אין צייט פון דריי

יאהר טאר ער ניט האלטען קיין ארבייטער, און אפילו, אז ער וועט וועלען איבערבעטען חברה, קען איינער פון חברה דאס ניט דערלאזען.

א שניידער טאר ניט האלטען מעהר פון 3 ארבייטער און א לערניונג, — שטעהט אויף אן אנדער בלאט. אן ארבייטער טאר ניט געהען נעהמען ארבייט ביי א בעל הבית. נאר דער מייסטער אליין מוז געהן. אויך טאר קיין שום שניידער ניט דינגען קיין ארבייטער פון טאג, פון וואך, אדער פון חודש. סיידען אויף א פערטעל יאהר. אויך טאר ער ניט דינגען קיין ארבייטער פון שטיק. אויך טאר קיין שניידער ניט אויסדינגען זיין חבר'ס ארבייט, ווען אפילו יענער האט נאר אנגעצייכענט מיט קרייד. אדער האט נאר געסטעמפעוועט די צייג. אויך טאר קיין שום שניידער ניט געהען בכלל צו א בעל הבית בעטען ארבייט. סיידען דער בעל הבית האט מיט איהם פריהער גערעדט. דער בעל מלאכה. וואס איז ניט געניט אין די דינים פון „שעטנז", דארף ער פרעגען אנדערע בעלי מלאכות.

דעם ערשטען יאהר נאך דער חתונה טאר א שניידער, אדער א קירזשנער ניט האלטען ניט קיין ארבייטער. ניט קיין לערניונג, דעם 2טען יאהר מעג ער האלטען א לערניונגעל; דעם 3טען יאהר אן ארבייטער.

מ'טאר ניט האלטען קיין שום ארבייטער אהן א געשריבענעם אבמאך ביים רב. א לערנ־יונגעל און אן ארבייטער מוז געבען פון יעדען גילדען איין גראשען אויף חברה. אז אן ארבייטער וויל אוועק פון א מייסטער איז ער מחויב צו ארבייטען איבריגע פיער וואכען.

דער שמש מוז פאלגען דעם גבאי אזיך אין שטוב (ביים גבאי). איז דער גבאי ניטא אין דער היים, דארף דער שמש פאלגען זיין פארטרעטער.

אז א שניידער פאהרט אוועק אין אן אנדער שטאדט, אויף א צייט. ניט מעהר ווי דריי יאהר. מעג ער דערנאך קומען צוריק און זיין א חברה־מאן ווי פריהער. קומט ער אבער שפעטער, מוז ער דורכקומען מ'ט חברה אויף דאס ניי ווי א פרעמדער.

אז א בעל מלאכה וויל ניט זיין אין חברה, מוז ער דאך

בעצאהלען אלע יאהר א גילדען. קיין בעל מלאכה טאר נים געהן אפריהער צו די „ערלים“: טאר נים זעצען זיך ארבייטען ביז ער קומט ניט דורך מ ט חברה. קיין שום בחור טאר פאר דער חתונה נים ארבייטען פאר זיך. אז א שניידער וויל ווערן א קיר־שנער, אדער פארקעהרט, מוז ער פריהער דורכקומען מים חברה.

ווען צוויי בעלי־מלאכות האבען צווישען זיך א שטריים דארפען זיי זיך פריהער ווענדען צום גבאי און נאמן. אויב איי־נער פארלאנגט, מוז דער גבאי־חודש צונויפרופען א פערזאמ־לונג פון גאנץ חברה. מיט זייער געשריבענעם פסק געהט דער מאהגער וואס געווינט. צום רב און פרנס־חודש פון שטאדט. און ווי זיי הייסען, אזוי דארף זיין.

ניט קוקענדיג דערויף, וואס די גבאים פון דער חברה האבען ניט געהאט קיין פאליציי און זשאנדארמען, איז דאך געווען זייער מאכט גרוים אויף די חברה־לייט. בע־שטראפען פלעגט מען מיט: ניט אויפרופען צו דער תורה, פארבאטען האלטען אן ארבייטער. פארלענגערן די צייט פון זיין א שמש. און — די שווערסטע שטראף איז געווען — אויס־שליסען פון חברה. דאס האט געהייסען אלץ איינס. ווי פער־משפט'ן צום הונגער־טויט. ווארום דער יעניגער בעל־מלאכה, וואס די חברה האט איהם ניט בעשיצט מיט איהר פליגעל האט שוין קיין ארבייט ניט געקענט בעקומען. דער בעשטראפטער האט אבער געקענט איבערבעטען חברה. און ווען ער האט נאך דערצו געמאכט א סעודה, אדער א האלבע סעודה (די אנדער העלפט האט געגעבען צו שטייער חברה אליין). איז איהם אלץ מוחל געווארען.

אט אזוי האבען זיך געפיהרט אונזערע עלטער־זיידעס — אידישע בעל־מלאכות אין גאליציען מיט א 150־200 יאהר צוריק.

„הלל הזקן" פון גאליציען.

אויסער רבי יצחק בער לעווינזאן, דעם פאטער פון דער השכלה, האט יענע מערקווירדיגע עפאכע פון דער יודישער גייסטיגער ערוואכונג אין אנהויב און אין מיטען פונ'ם פאריגען יאהרהונדערט, ניט געהאט קיין שענערע, קיין העכערע, קיין רייכערע פערזענליכקייט, ווי עס איז געוועזן דער טשארטקאווער רב רבי ישעיה מאיר שאפירא. דאס איז געוועזן ניט בלויז דער „הלל" פון גאליציען, דאס איז פילייכט געוועזן דער צווייטער „הלל", וואס דאס יודענטהום פערמאגט פאר דער גאנצער צייט פון אונזער געשיכטע. דער קומענדיגער יודישער היסטאריקער, וואס וועט זיין מעהר ווי א דאקטאר פילאזאף, וואס וועט האבען אן אנדער מאס צו מעסטען די גרויס פון א פאלקסהעלד, וועט אט די פארגעסענע העלדען אונזערע געבען דעם פלאץ, וואס זיי פערדינען, און ניט איין דור וועט זיך בעגייסטערן פון זייער שטילער לעבענסגעשיכטע פול מיט ליעבע און זעלבסט־אויפאפפערונג פאר דאס גליק פונ'ם פאלק.

ר' ישעיה מאיר שאפירא האט ניט געהאט אזא ברייטען ווירקונגס־קרייז, ווי ר' יצחק בער לעווינזאן, ווי א הערצל. דאס איז געוועזן א שטילע נאטור, וואס האט זיך בענוגענט מיט א קלענערען קרייז, מיט דעם קרייז בלויז פון זיין שטעדטעל. נאר אין אט דעם קרייז האט ער ארויסגעוויזען אזא טיעפקייט און רייכקייט פון נאטור, האט געלאזען אזעלכע טיעפע שפורען אין די נשמות, אין די הערצער פון מענשען, פון גאנצע דורות מענ־

טען, האט ענטוויקעלט אזא פיעלזייטיגע ערציהונגס־טעטיגקייט, אזא מעכטיגען איינפלוס אויף די פערשיידענסטע מענשען, אז איהר בלייבט שטעהן פערוואונדערט, ווי נאר איהר ווערט אבי־סעל בעקאנט מיט זיין לעבען און ווירקען.

ר' ישעיה מאיר שאפירא איז געקומען אין טשארטקאוו מיט א 70 יאהר צוריק, געקומען פון מעמעל, אין פרייסען, ביי דער רוסישער גרענעץ. ער איז געקומען מיט 2 יאהר פריהער, איידער ר' דוד משה'עניו, דער אלטער טשארטקאווער רבי האט זיך דארט בעזעצט. ער האט געהאט הסכמה פונ'ם לעמבערגער רב, ר' יוסף שאול נאטאנזאן. טשארטקאווער רבנות איז געווען איינע פון די גרעסטע אין גאליציען. ר' ישעיה מאיר שאפירא האט שטארק אויסגענומען און איז בעשטימט געווארען פאר קרייז־ראבינער.

נאר אין א קורצע צייט ארום האבען טשארטקאווער יודען גענומען קוקען קרום אויף זייער רב. עפעס האט ער זיך געהאלטען ווייט פון די נגידים און לומדים. אנשטאט דעם האט ער מקרב געווען יונגע לייט, האט זיך גע'עוסק'ט עפעס מיט דעם המון. אז א בעל מלאכה איז אריין צו איהם, פלעגט ער איהם אונטערטראגען א שטוהל און בעטען זיך זעצען — אזא זאך, וואס קיין רב האט עס נאך ניט געטאן.

אין גיכען האבען טשארטקאווער אידען זיך דערוואוסט נאך גרעסערע „חטאים" אויף זייער רב. ערשטענס איז ער „גאר ניט קיין כשר'ער רבי. ד. ה. ש"ס און „פוסקים" און נאך אלע רבנישע זאכען האט ער, אמת, געקענט ניט ערגער פאר'ן גרעסטען רב. נאר, א חוץ די ישיבות, האט ער געלערנט אין די אוניווערזיטעטען, אין בערלין און אין ברעסלאו; איז געווען א חבר מיט אזעלכע אפיקורסים, ווי דער היסטאריקער גרעץ, דער וויענער ראבינער דר. יעלינעק, און פראנקעל*). אמת, קיין „דאקטאר" איז ער ניט געווען אזוי ווי זיי, די אפיקורסים, די חברים

*) דר. לודוויג אויגוסט פראנקעל, בעריהמטער עסטרייכישער יודישער דיכטער און גרעסטער קעמפפער פאר דער עמאנסיפאציע פון די עסטרייכער יודען.

זיינע. מ׳האט איהם געוואלט געבען דעם טיטעל. האט ער ניט געוואלט נעהמען. פונקט ווי ער האט ניט געוואלט נעהמען דעם טיטעל „רב“, אזוי לאנג, ווי ער האט געהאט פון וואנען צו לע־בען אהן רבנות. ווארום פונקט ווי ער האט פריהער געלערנט תורה „לשמה“, ד. ה. פון דער תורה וועגען, אזוי האט ער שפעטער געשטודירט אין די אוניווערזיטעטען „לשמה“ פון דער חכמה וועגען.

די רבנות גופא האט ער נאר פארשטאנען אויף א מאדערנעם אופן. ניט זיצען טאג און נאכט נאר איבער דער גמרא: ניט פלפולען זיך איבער א פינטעל פון אן אות מיט די לומדים און שענע באלעבאטים, נאר זיין א לעהרער פאר׳ן פאלק, פאר׳ן ארימען, פשוט׳ען פאלק

אט אזוי צ. ב. האט ער אלע שבת געלערנט מיט בעלי מלאכות — זומער — פרק, אין ווינטער די סדרה און „רמבם“: האט געעפענט א נייעם סארט חדר, א ליכטיגען און א ריינעם, מיט בענק, ווי אין א שולע, וואו מ׳האט געלערנט די ארימע קינדער, איבערהויפט פון די בעלי מלאכות, אי יודישע, אי אל־געמיינע למודים. האט ארגאניזירט די האנדווערקער אין א פער־איין „יד חרוצים“ מיט א פאלקאם מאדערנער, אייראפעאישער, פון דער רעגירונג בעשטעטיגטער קאנסטיטוציע, לויט זעהר א ברייטער פראגראם פון זעלבסטהילף און זעלבסטבילדונג. דאס איז געווען די ערשטע יודישע ארבייטער־ארגאניזאציע אין דער וועלט, געבויט אויף קולטורעלע יסודות, אין גייסט פון דער נייער צייט. ער האט געגרינדעט א קאאפעראטיווען באנק פאר בעלי מלאכות — די ערשטע יודישע קרעדיט־געזעלשאפט פון פאלק און פאר׳ן פאלק. ער האט אין דער צייט פון וואהלען אין רייכסטאג און לאנדטאג אגיטירט פאר א פערבינדונג נ ט מיט די פוילישע פריצים, נאר מיט׳ן פאלק, מיט די רוטענישע פויערן. ער האט יודישע יונגע לייט, וואס האבען זיך גענומען צו השכלה, ניט בלויז ניט פעריאגט, נאר שטארק צוגעצויגען צו זיך, געגעבען זיי ביכלאך פון די נייע, פון די „אפיקורסישע“, אפילו נוי׳אישע ביכער זיי געליהען און געלערנט, און עצות גע־געבען זיי און קשיות זיי פארענטפערט סאי אין גמרא, אין

א תוספות, סאי אין „רמבם“, סאי אין א פראגע פון „קדמות העולם“, פון „בחירה און השגחה“, סאי אין א שווערער שטעלע אין „שילער“ און „געטע“. ער האט געשריבען אין די יודישע צייטונגען, אפילו אין „השחר“ צו די עלטערע יאהרען, האט אויסגעשריבען די צייטונגען און געגעבען זיי לעזען יודישע יונגע לייט. ביז איהם האט טשארטקאוו ניט געוואוסט וואס איז דאס א צייטונג.

איז דען יעדער איינער פון די דאזיגע „חטאים“ ניט גענוג צו פסלען אזא רבי צו פראקלאמירען איהם פאר אן אפיקורס, אריינלעגען איהם אין חרם?..

הײנט בפרט אַט די אַלע מורא'דיגע „עבירות“ צוזאמען!

האט טאקע זעהר וועניג צייט געדויערט די רוהיגקייט פון דעם רב שאפירא.

א דין איז געוועזן אין טשארטקאוו, דער ס א נ צ ע ר ד י ן האט ער געהייסען. האט ער אויפגערופען אן עולם אין שול, געעפענט דעם ארון קודש, אריינגעווארפען זיך מיט גוואל־דען: „ראטעוועט, יודען! די תורה, די אמונה איז אין סכנה!“...

און טשארטקאווער יודען האבען זיך געווארפען „ראַ־טעווען“.

מ'האט דעם רב שאפירא פון רבנות אראבגעווארפען און דעם סאנצער דין אויף זיין פלאץ געזעצט. מ'האט אין טליתים, קיטלען מיט שופר־בלאזען און שווארצע ליכט איהם אין חרם אריינגעלעגט, גע'אסר'ט שדוכים טאן, א מגע ומשא האבען מיט שאפירא'ן און זיינע אנהענגער; מ'האט איהם מיט מסירות פארפאלגט, בעשולדיגט איהם אין וואס איהר ווילט: אז ער מאכט פאלשע געלד; אז ער איז א פריי־מויערער, אז ער האט געמאכט א חברה קאמוניסטען. מ'האט געמאכט איהם און די זייניגע פאגראמען; וויבער האבען אויף איהם שטיינער געשליי־דערט; האבען איהם מיט בלאטע פארווארפען און געשריען ווי מ'שרייט אויף א משומד: „קוגעל!“ „קוגעל!“ בעצאהל פאר'ן „קוגעל!“

און אז דארזע באדנער, איינער פון זיינע טרייע אנהענגער, — א איד אויף איין אויג, אבער — א גבור, האט זיך אמאל

געוואלט א לאז טאן צו א גאסעניונג, וואס האט דעם רב מיט בלאטע פארוואָרפען, האט איהם שאפירא אבגעהאלטען: „נעהם זיך ניט אָן מיין קרי ווידע; גאט וועט משפט'ן".

רוהיג האט דער רב פארטראגען אלע פערפאלגונגען, אלע צרות, וואס זיינע פיינד האבען איהם אנגעטאן. ער האט קיין איין שלעכט ווארט געגען זיי ניט אויסגערעדט, קיין איין ביי־זען בליק אויף זיינע זידלער און בעליידיגער ניט געווארפען. גאר פעסט און זיכער איז ער געגאנגען זיין וועג; מוטיג און זיכער אין זיין אמת האט ער געטאן זיין גרויסע אויפקלערענדע ארבייט פאר'ן פאלק.

ארים האט ער געלעבט. איהם האט ניט געקימערט, וואס ער האט פארלארען די רבנות. ס'איז געווען טעג, וואכען, וואס ביי איהם אין שטוב איז קיין געקעכטס ניט געווען, וואס ער, ווייב און קינד זענען זשעדנע געווען א שטיקעל ברויט. און קיי־נער האט ניט געוואוסט, און ער האט זיך פאר קיינעם ניט גע־קלאגט. א מענש א געלעהרטער, סאי אין יודישע, סאי אין אל־געמיינע וויסענשאפטען; א מאן וואס האט גלענצענד געענדיגט 2 אוניווערזיטעטען; וואס האט נאר געדארפט איין פיפס טאן, וואלטען איהם זיינע חברים און פריינד אין וויען, אין בערלין געקראגען די פיינסטע שטעלע פון ראבינער, אדער אן אנדער בכבוד'יגען אמט, וואס וואלט איהם געבען פיינע חיונה, — האט ער ניט געוואלט פארלאזען די קליינע פינסטערע שטעדטעל, וואו ער האט זיך געפיהלט נויטיג, וואו ער האט געהאט אזוי פיעל פיינד און פערפאלגער, אבער אויך ניט ווניג תלמידים, אנהענ־גער, פריינד, וואס זענען יעדע מינוט גרייט געווען פאר איהם זייער לעבען אבצוגעבען.

זיין שטוב איז געווען אפען ביי טאג און ביי נאכט פאר אלעמען. ווער עס האט נאר געוואלט אריין צו איהם, ווער עס האט זיך גענויטיגט אין זיין טרייסטענד ג און בעלעהרענדיג ווארט. אמאל, — דערצעהלען מיר טשארטקאווער יודען — איז ער געזעסען ביי זיך אין חדר, און געגעסען וועטשערע. ס'איז געווען שפעט: עלף א זייגער אין אבענד. ביי איהם איז געזעסען א יונגער מאן, עקסטרא געקומען צו איהם פון קאלאמעא פרעגען

א קשיא — עפּעס א האַרבע שטעלע אין געמעס „פּאָוסט". זר פענדרינג זיינע שיטערע קרופּניק האָט ער דערווייל דעם יונגען מאַן ברייט פאַרנאַנדער געדעדט דעם גאַנצען ענין, וואָס האָט איהם געאַרט.

אין מיטען עפּענט זיך האַלב די טיר און איינער שטעקט אריין דעם קאָפּ, און שטעהט אונענטשלאָסען אויף יענער זייט טיר. דאָס איז געווען א טשאַרטקאָווער באַלעבאָס, ניט פון זיינע תלמידים, נאָר אויך ניט קיין געגנער. ער איז שוין לאַנג ביי איהם ניט געווען, פון עטליכע יאָהר.

שאַפּירא איז אביסעל פּערוואונדערט און אונרוהיג געוואָרען. וואָס קען דאָס זיין, וואָס אַט דער מענש איז צו איהם אזוי שפּעט געקומען?

ער בעט איהם אריין און פרעגט איהם, מעהר מיט די אויגען, ווי מיט'ן מויל, די סבה פון זיין שפּעטיגען וויזיט.

יענער איז ביסלעכווייז אריין ווייטער אין שטוב, ווי פערבליפט, ווי עפּעס זוכענדיג א וואָרט און ניט וויסענדיג, ווי אָנצוהויבען. האָט עפּעס געשטאַמעלט. נאָר סוף כל סוף איז קלאָר געוואָרען, וואָס האָט איהם געטריבען אזוי שפּעט צום רבי'ן.

ער האָט געלערנט דעם „חובת הלבבות": האָט זיך פערטיפט אין דעם ענין פון „קדמות העולם", „אייביגקייט פון דער וועלט", און פון „ענין יצירה" — בעשאַפונג פון דער וועלט, האָט זיך פאַרפּלאָנטערט און ניט געוואוסט, ווי אזוי ארויסצופּלאָנטערן זיך. איז ער געקומען צום רבי'ן.

דער רבי האָט אבגערוקט דעם טעלער מיט די קרופּניק, האָט אבגעווישט מיט זיין טיכעל די וואַנצעס און די באָרד און האָט איהם גענומען „מסביר" זיין, ס'הייסט געבען צו פערשטעהן — די „יצירה" (שאַפונג) אין דעם זין פון דער ענטוויקסלונגסטעאָריע, ווי די וויסענשאַפט פון אונזער צייט מאַלט און ערקלערט זי, אבער אזוי פאַרזיכטיג מיט פּשוטע ווערטער פונ'ם אַלטעגליכען לעבען און מיט'ן לשון פון די אַלטע ספרים, אז די וויסענשאַפט האָט אין טשאַרטקאָווער בעל־הבית געקראָגען א נייעם פריינד און דער אויטאָריטעט פון „חובת הלבבות" איז אויך ניט געשעדיגט געוואָרען.

אבגעפטרט אַט דעם יורען, האָט דער רב פּערענדיגט די „שאלות ותשובות" פון דעם צווייטען אין הלכות „פּאוסט", אויף אויפ'ן זעלבּיגען שטייגער. און צום סוף זיינעןביידע יורען אזוי בעגייסטערט געוואָרען, אז זיי האָבען זיך געוואָרפען מיט טרערען פון דאנקבארקייט צו דער ערד קושען די פיס פון דעם רבי'ן.

שאַפּירא האָט אַן אונגעהייערע ווירקונג געהאַט אויף זיינע אַנהענגער און תלמידים. אין רעכטען ברעג פונ'ם קאַמפּף, איז שוין אין טשאַרטקאָוו לאַנג געווען דער רבי, ר' דוד משה'ניו, דעם ריזשינער'ס זוהן. ער האָט געהאַט אַ מאכט אויף צעהנדליגע טויזענדער חסידים אין דער גאנצער וועלט. טשאַרטקאָוו גופא האָט זיך געבויגען פאַר זיין טראָן, און בלויז אַ ווינק זיינעם איז אַלץ אונטערטעניג געווען.

און דאָך האָט די הייפעל „שאַפּירניקעס", וואָס איז בעשטאַנען מיט קליינע אויסנאַמען, נאָר פון „בעלי מלאכות", ארויסגעוויזען אַ לייבען־מוט אין קאַמפּף פאַר דער השכלה און פאַר זייער רבין. זיי האָבען אַנגעפיהרט דעם קאַמפּף יאָהרענלאַנג און האָבען געזיגט. טשאַרקטאָוו איז צוטיילט געוואָרען אין צוויי מחנות: „חסידים" און „שאַפּירניקעס". די „שאַפּירניקעס" האָבען אויסגעקעמפּפט זייער פּאָזיציע, זייער געוויסענס־פרייהייט און עקסיסטענץ־רעכט. זיי זענען געוואָרען אַ גלייכע מאכט מיט די חסידים. קיין חסיד, אפילו דער רבי אליין, האָט ניט געוואָגט אַנצוריהרען אַ שאַפּירניק, זיי, די שאַפּירניקעס, האָבען געהאַט זייער אייגענע קלויז, אייגענע שולען, זייער אייגענעם שוחט. האָבען זיך געלעבט אין דער חסידישער שטעדטעל גאַנץ פריי, אויף זייער משכילישען שטייגער. די חסידים האָבען נעמוזט ענדליך שאַפּירא'ן אליין לאָזען צו רוה. עס זענען געווען פאַלען, ווען זיינע ביטערסטע פערפאָלגער, פול מיט חרטה, געבויגט פון זיין אונענדליכער מילדקייט און מאָראַלישער גרויסקייט, זענען געקומען צו איהם, געפאַלען צו זיינע פיס און געבעטען, ער זאָל זיי מוחל זיין.

זיינע אַנהענגער און תלמידים האָבען איהם געוואָלט און געקענט אויסהאַלטען, אַלס זייער רב, בכבוד, נאָר שאַפּירא

האט ניט געוואלט זיין קיין רב, ניט געוואלט לעבען, ווי א כלי קודש. ער האט געהאט זיינע קארגע לעבענסמיטעל פון דער שטעלע, וואס ער האט פארנומען אין דער קרעדיט־געזעלשאפט, וואס ער האט געגרינדעט פאר די בעלי מלאכות.

די ארימקייט און פערפאלגונגען האבען אבער אונטערגע־גראבען זיינע קרעפטען, און שאפירא איז געשטארבען, נאך ניט קיין אלטער מאן, א׳ן דעם עלטער פון 58 יאהר. (אין יאהר 1887). ער האט געלאזען א זוהן, וועלכער לעבט אין דווינסק, א בעריהמטער מיליטערישער דאקטאר, איינער פון די ווינציגע מיליטערישע דאקטוירים אין רוסלאנד. דעם דאקטאר׳ס טאכ־טער, שרה שאפירא, א העברעאישע דיכטערין איז בעריהמט געווארען אין דער ציוניסטישער וועלט מיט איהר ליעד „אל טל ואל מטר“, נאך דער „התקוה“, די צווייטע ציוניסטישע „מארסעליעזע“, וואס ווערט געזונגען פון אלע ציוניסטען, פון קליין ביז גרויס.

ביי זיין שטארבען האט שאפירא ארויסגעוויזען דעם זעל־בען אידעלמוט אין זעעלישע גרויסקייט, ווי פאר זיין לעבען. ער האט אריינגערופען זיינע נאהענטע מענשען, האט זיי געבע־טען, עס זאל זיין צווישען זיי שלום, זיי זאלען זיך האלטען רוהיג אין בעטרעף צו די געגנער; זאלען זיך ניט קימערן, אויב די שונאים וועלען נאך זיין טויט, זיך וועלען נוקם זיין אן א הם. זיי זאלען זיך ניט שטעלען אנטקעגען. אויב מ׳וועט איהם געבען אן ארט אפילו אונטער׳ן פארקאן. „גאט וועט כישפט׳ן“, — דאס איז געוועזן שטענדיג זייןווארט ביים לע־בען, און דאס זענען געוועזן זיינע לעצטע ווערטער ביים שטאר־בען. נאר האלטענדיג זיך רוהיג, — האט ער זיי פונדעסטוועגען געהייסען, — זאלען זיי ניט אבטרעטען פונ׳ם וועג, וואס יעד האט זיי געלערנט. **זאלען ניט געהן דארט וואו מ׳שעלט, און דארט וואו מ׳בענשט פאר געלד.**

און די „שאפירניקעס“ זענען געבליבען טריי דער צוואה פון זייער רבי׳ן. א סך פון זיי לעבען נאך איצט אין טשארט־קאוו. א סך פון זיי זענען א ן אמעריקא. מיט פיעל פון זיי האב

איך געדערט אין טשארטקאוו. דאס איז א מערקווירדיגער טיפּ בעלי מלאכות. איהר בעגעגענט זעהר וויניג אזעלכע אין אנ־דערע שטעדט. א מאדנע ערעלקייט און אינטעליגענץ ליגט אויף זייערע פּנים׳ער, אין זייער בענעהמונג, אין זייער ריידען. זיי זענען אויפריכטיג רעליגיעז און דאך זעהר ענטוויקעלט גייסטיג, אין זיי האט זיך ערהאלטען דאס שענסטע, דאס ערהאבענסטע פון דער השכלה־עפּאכע. זיי זענען צו מעהרסט ציוניסטען. לע־בען צווישען זיך ברידערליך. די ארגאניזאציע און אינסטיטו־ציעס, וואס שאפּירא האט ביי זיי בעשאפען, האט זיך פאלקאם ערהאלטען ביז איצט. אזא סאלידאריטעט, אזא גרייטקייט צו העלפען, צו שטיצען איינער דעם אנדערן אין א נויט, האב איך נים געפונען אין קיין יודישער חברה.

ביי יעדען שאפּירניק אין הויז הענגט אונטער א גלאז דאס בילד פון זייער רבי׳ן, לעהרער און וועג־ווייזער. זיי בעציהען זיך צו זיין אנדענקען מיט דעם טיעפסטען רעספּעקט און ריהרענדס־טער ליעבע. ביי יעדער געלעגענהייט, ווען „שאפּירניקעס" קליי־בען זיך צוזאמען, דערצעהלט מען אהן א סוף, מעשיות און לע־גענדען פון איהם, פון זיין לעבען און ווירקען, פון יענע קאמפּ־פען און פערפאלגונגען. יעדער שפּרוך זיינער איז ביי זיי א תורה, אזוי הייליג, ווי די תורה פון סיני, און דיזעלביגע ליעבע צום אנדענקען פון דעם רבי׳ן פלאנצען זיי איין אין זייערע קינ־דער און קינדס־קינדער.

צווישען די „שאפּירניקעס" זענען געווען אויך אינטעלי־גענטען. אי די ארבייטער, אי די אינטעליגענטען האבען ארויס־געגעבען פון זיך א גאנצע רייהע קעמפּפער, העלדען, אידעא־ליסטען, בכלל, זעהר אריגינעלע און מערקווירדיגע טיפּען. ניט ווייניגער אריגינעל און מערקווירדיג, ווי שאפּירא אליין. בעזונ־דער אינטערעסאנט איז די פּערזענליכקייט פון יעקב ביקל, מאיר פידלער, דר. שטאקעל, דער בלעכער מאיר העלערבאך און דער אויבען דערמאהנטער דאדיע בארגער. מיט זיי וועט דער לעזער בעקאנט ווערען ווייטער.

יאקאב ביקל.

די אויפקלערענדע ארבייט פון שאפירא און די „שאפיר־ניקעס" איז געווען פאלקאם ארגאניזירט און צוטיילט אין בע־זונדערע דעפארטעמענטען. אין יעדען דעפארטמענט האט שא־פירא געהאט א ספעציאליסט — א טוער, וואס איז געווען פונקט אזוי איבערגעגעבען דער אידעע פון „השכלה", ווי דער רבי אליין. דער שאפירניק יאקאב ביקל איז געווען א מין „מיניסטער פון אויפקלערונג". ער איז געווען דירעקטאר אי־בער דעם רעפארמירטען חדר און פיהרער פון די אווענד־קור־סען פאר בעלי מלאכות. דער לעזער דארף ניט פערגעסען, אז דאס איז געווען אונגעפעהר מיט א האלבען יאהרהונדערט צו־ריק און אין דער מלוכה פונ'ם טשארטקאווער רבין.

געארבייט האט ביקל טאג און נאכט, מיט'ן גוף און מיט דער נשמה, ניט נעהמענדיג פאר זיין ארבייט קיין קרייצער געלד. און געווען איז ער אן ארימאן, ווי מיטוס איז געווען א רשע, און האט געהאט א געזינד פון 10 קינדער. (4 האט ער גע־האט פון דער ערשטער ווייב; 2 האט איהם געבראכט די צווייטע פון איהר ערשטען מאן, און 4 האט ער געהאט מיט איהר, מיט דער צווייטער הייסט עס, בשותפות.)

און כאטש יאקאב ביקל האט ניט בעזוכט קיין אוניווערזי־טעטען, דאך איז ער געוועזן ניט ווייניגער געלעהרט פון שאפי־רא'ן אליין, און איז געווען א טיעפער, זעהר אריגינעלער דענ־קער. געשטאמט האט ער פון טיסמעניץ, א שטעדטעל אין מזרח־

גאליציען, וואס איז, נאך גאר פון אמאל, געווען בעריהמט פאר א נעסט פון השכלה. חתונה געהאט האט ער צו 13 יאהר. גע־ווען איז ער א פארברענטער מתנגד און נעגאנגען אין א שטריי־מעל. זיין שווער איז געווען א חסידישער מענש, נאר א מאדנער איד. פלעגט קיין מאל ניט געהן דאווענען אין קלויז, נאר — דאווענען ביי זיך אין דער היים, ביחידות. און ווייל אלע האבען געוואוסט, אז ער איז זעהר א פרומער, איז ארויס אין שטעדטעל א קלאנג, אז ער איז א „מקובל" און זצט א גאנצען טאג אין טלית. יענקעל ביקל האט זיך ניט געפוילט און איז דורכגעגאנ־גען גאנץ שטעדטעל, ניט פערפעהלט אבסאלוט קיין איין שטוב, און געפרעגט יעדען טשארטקאווער יודען, קליין און גרויס: „האסט געזעהן איהם (זיין שווער הייסט דאס) זיצענדיג אין א טלית? יעדער האט געענטפערט: ניין, ער האט געהערט פון יענעם.

דערמיט האט ביקל אנגעהויבען זיין ערשטען קאמפף געגען אבערגלויבען. און פונקט ווי איצט, אזוי האט ער איהם שטענדיג געפיהרט: ניט דורך היציגע דרשות, נאר דורך לאגישע בעווייזען, דורך פאקטישע איבערצייגונג.

פון דעסטוועגען איז ביקל אויך געווען א גלענצענדער רעד־נער און דוקא אין פראסט יודיש, כאטש ער האט געקענט א סך שפראכען. זיינע ליבלינגס־וויסענשאפטען זענען געווען אסט־ראנאמיע, אלגעברא און פיזיק. נאר בעזונדער שטארק איז ער געווען אין יוריספרודענץ (געזעץ־לעהרע). ער איז געווען קלאר, ווי אין דער אלטער יודישער (ביבלישער און תלמודישער) גע־זעצגעבונג, אזוי אויך אין רוימישער, מיטעלאלטערליכער און מאדערנער אייראפעאישער געזעצגעבונג. נאר זיין אידעאל איז געווען די געזעצגעבונג פון דעם יודישען סנהדרין. אין חדר פון די „שאפירניקעס", וואס איז געווען אונטער זיין אויפזיכט, האט ער איינגעפיהרט א מין קינדער־רעפובליק אין דעם גייסט פון דעם אלטען יודישען שטאאט, און א קינדער־געריכט נאכ'ן מוס־טער פון דעם יודישען סנהדרין.

געזעץ־לעהרע איז געווען זיין פאך, זיין פרנסה. ער פלעגט פיהרען די פערוויקעלטסטע פראצעסען און האט זעלטען פער־

שפילט. נאך זיין עצה פלעגען זיך ווענדען ניט בלויז יודען, נאר אויך קריסטען — פויערן און פריצים. אזוי ווי ער פלעגט זיך אבער קיין מאל ניט דינגען, האט ער געהאט א סך ארבייט און קארג חיונה.

דעם רבי'ס הויף אליין פלעגט זיך מוזען ניט זעלטען צו איהם ווענדען נאך אן עצה און דערמיט האט ער שטארקער געמאכט די פאזיציע פון די שאפירניקעס. ביין רבי'ן האט מען איהם געמוזט שטעלען א שטוהל און בעטען זיצען. ער איז געווען א גויטינגער מענש און מ'האט פאר איהם מורא געהאט.

ביקל האט פלייסיג געשטודירט דעם עוואנגעליום, גע־לערנט איהם מיט זיין טאכטער, געמאכט אויף איהם פירושים און — געווען דער פערביסענסטער געגנער פונ'ם עוואנגעליום מיט'ן קריסטענטום. ער האט אנגעשריבען א ווערק געגען יע־זוס'ן. האט געפיהרט אמאל א דיספוט מיט א מיסיאנער און יענער האט געמאכט פליטה, איידער דער דיספוט איז געווען צו ענד.

האט זיך ביקל פארטראכט אין אן ענין, אין א רעיון, וואס האט איהם שטארק גענומען, האט ער זיך דעמאלט אבגעשיידט פון דער וועלט, פארשלאסען זיך אין זיין קאמער און געקענט אבזיצען אכט טעג און אכט נעכט, ניט געגעסען, ניט געטרונ־קען, ביז דער רעיון איז ביי איהם ניט רעכט געווארען. ער איז אויך געווען א פארברענטער שאכמאטיסט און האט געקענט אבזיצען איבער'ן שאכברעטעל דריי מעת לעת נאכאנאנד.

האט ער געקראגען א נייעם בוך, איז ער שוין ניט ארויס פון שטוב, ניט געזעצט זיך, ניט געשטאנען, נאר אריינגעלעגט זיך אין בעט, און האלטענדיג אין איין האנד דעם בוך, אין דער צווייטער א ציגאר, און פון אויבען, אויפ'ן דאלאן פון דער זעלבער האנד, אנגעשאטען א בערגעל שמעק־טאבאק, האט ער איינגעגראבען די אויגען אין בוך און געדרויכערט און געשמעקט, געשמעקט און געדרויכערט און אויפגעשטאנען פון בעט נאר דאן, ווען דער בוך איז געווען געענדיגט. אזוי האט ער אויך, ליגענדיג אין בעט, געלערנט אלטע און נייע שפראכען.

ביקל איז געווען א גרויסער תלמודיסט. נאר דער גרעסטער

ליבלינגז זיינער פון די יודישע ספרים איז געווען דער „רמבם“. דאוונען פלעגט ער אלע טאָג און ליעב געהאט צו דאוונען מיט נגינה. גאנץ ימים נוראים פלעגט ער דאוונען אין קיטעל. שמונה־עשרה איז ער געשטאַנען צונויפגעלעגט די הענד אויף דער ברוסט, זיין ליבלינג־תפילה איז געווען „שיר היחוד“, דאָך איז ער געווען פרום ניט שטענדיג, נאָר מאָמענטענווייז. שבת צו נאכט האָט ער ליב געהאט אוועקצוזעצן זיך מיט מענדעל פידלער און, פּיפּקענדיג און שמעקענדיג טאַבאַק אין דער זעל־בער צייט, ארייננגעשמועסט מיט'ן חבר ביז'ן טאָג אריין, מעשיות פון אלע גוטע יודען, וואָס זענען ווען עס איז געווען אויף דער וועלט, געבענדיג די מעשיות, נאַטירליך, זיין בייסענ־דיגע סאַטירישע בעלייכטונג.

ביקל איז געווען א גרויסער פריינד פון דער נאַטור. האָט ליב געהאט אליין זיך צו פּערטראַכטען אויף גאָטס וועלט, אויף גאָטס גרויסע ברואים און קליינע ברואים'לאך, און געבען אויף אנדערע צו פערשטעהן די וואונדער פון דער נאַטור. אַט געהט, א שטוינער, פון פעלד א בהמה. ביקל רופט ארויס פון שטוב די ווייב, די קינדער, נעהמט ארומקוקען דער בהמה'ס הערנער, אויגען, שטערן, האלז און אנדערע אברים. טאַפּט ארום און האלט פאַר זיי א בעשיינפּערליכע נאַטור־וויסענשאַפטליכע לעק־ציע. חסידישע וויי־בער געהען פאַרביי און שפּייען אוים: זעהט נאָר יעקל דעם משוגענעם! האָט זיך שוין פאַרקוקט...

ביקל איז, ווי געזאָגט, געווען דער אויבער־אויפזעהער אויפ'ן חדר פון די שאַפּ־רניקעס. פונדעסטוועגען זענען געווען זאכען, וואָס ער האָט אליין ליעב געהאט צו לערנען מיט די קינדער. איינער פון זיינע ליבלינגס־למודים איז געווען געאָגראַ־פיע. דערביי האָט ער געהאט זיין אייגענעם מעטאָד, ווי אזוי צו ערקלערען די אינגלאך, זעהר פשוט, מיט היימישע מיטלען זאַ־כען, אויף וואָס די קינדער אין די שולען ברעכען זיך אָפּט די מוחות.

אָט איז א שטוינער א לעקציע אין געאָגראַפּיע: ווי אזוי די ערד דרעהט זיך, מענשען געהען אויף דער ערד אויבען און אונטען און פאַלען ניט אראָב.

חדושים!—ווי קען דאָס געמאָלט זיין?... פרעגן די קינדער.

ביקל גיט זיך א קער צו א אינגעל, כאַפּט ביי איהם מיט צוויי פינגער ארויס פון די האָר א „חיה׳לע", זעצט זי אוועק אויפ׳ן גלאָבוס. ער דרעהט דעם גלאָבוס און בשעת מעשה שפּאַצירט די חיה׳לע אויפ׳ן גלאָבוס, ווי ניט איהר מיינט מען...

דאַרף מען האָבן א מעהר בעשיינפּערליכען ביישפּיל?...

די קינדער האָבן ביקלען זעהר ליב געהאַט. ער פּלעגט, אויף אזא שטייגער, אָפּט מיט זיי פערברייינגען, ניט בלויז וועגען קליינע, נאָר אויך וועגען גרויסע חיות און בהמות, וועלכע ער פּלעגט ברייינגען צו די קינדער, אדער די קינדער צו זיי. פון דעסטוועגען איז ער געווען שטרענג. שלאָגען, שרייען — דאָס פּלעגט מען אין דעם חדר פון די שאַפּירניקעס קיין מאָל ניט. נאָר, צייטענווייז, ווען די קינדער האָבן זיך צוגעפּוילט איינהאָרכען זיך אין א ענין, וואָס ער האָט זיי דערקלערט, אדער האָבן הינטער זיינע פּלייצעס אונטערגעשטיפּט, פּלעגט ער פּלוצלונג ארויפשפּרינגען אויפ׳ן טיש און א קאָמאַנדעווע טאָן צו חברה: שרייט, קינדער, גלייך נאָך מיר:

— מיר זענען אלע גרויסע גויים!...

אז ניט גאָר דעליקאַטע „קאַפּולער אַנצוהערענעס" האָט דעם קליינעם עולם מעהר אַמוזירט, ווי בעליידיגט. אלע האָבן נאָכגעשריען מיט חשק דריי מאָל. אבער נאָך דעם איז שוין געגאַנגען ווי געשמירט...

ביקל איז געווען א סאָציאַליסט, נאָר, אַנשטאָט די מאַרקסיסטישע טעאָריעס, האָט ער זיינע אידעען וועגען סאָציאַלער גערעכטיגקייט געשעפּט פון דער תורה און דער גמרא. די הויפּט אויפמערקזאַמקייט אין חדר האָט ער אנגעווענדט אויף ערציהען אין די קינדער דעם געפיהל און בעגריף פון רעכט און יושר אין סאָציאַלען לעבען. געלעבט האָט ער נאָר אין דעם קרייז פון ארבייטער, פון פּשוטע מענשען. מיט דער ערשטער פרוי האָט ער געלעבט גוט. זי איז געווען א פּשוטע יודישע ווייבעל. די צווייטע ווייב, וואָס ער האָט גענומען נאָך דער ערשטער׳ס טויט, איז געווען פריהער א דאָקטאָר׳ס א ווייב, האָט געהאַט געלד, און אייגען הויז און ליעב געהאַט צו לעבען ברייט און פרעהליך, איז

מיט איהר געווארען זיין לעבען א טראגעדיע. ניט קוקענדיג אויף זיין ברייטער געלעהרזאמקייט, האט ער אזוי, ווי שאפירא אליין, ליעב געהאט צו לעבען פשוט און ארים. נאכ'ן אלטען יו־דישען שניט. פון 6 יאהר אן האט ער אויפגעהערט צו עסען פלייש, האט זיין גאנצען לעבען קיין אנדער שפייז ניט גע־ברויכט, ווי נאר גרינס. אז איהם האבען אנגעהויבען צו קלא־פען אין טיר די זיבעציג יאהר, האט ער זיך אנגעגרייט תכריכים און א פלאץ פאר זיין אייביגער רוה.

נאר יענקל ביקל לעבט נאך איצט א זקן פון עטליכע און אכציג יאהר, לעבט אין דרעזדען (זאקסען). ער ארבייט נאך אויף א שטעלע אלס בוכהאלטער אין א פריוואטען געשעפט. נאך יעצט האלט ער אין שטודירען דאס דייטשע רעכט. זיין פא־מיליען־דראמע האט איהם פארטריבען פון זיין ליבער גאליצי־שער שטעדטעלע, וואו ער האט אזוי פיעל געקעמפפט און געלי־טען, ווייט פון זיינע ליבע תלמידים און חברים, וואס זענען צום גליק, אזוי ווי ער, נאך, במעט, אלע ביים לעבען; וואס בענקען נאך זייער טייערן לעהרער און חבר און ער נאך זיי, און זיי קענען זיך ניט זעהן. ער טאר אין עסטרייך ניט קומען. מ'האט איהם געוואלט, — דערצעהלען מיר די טשארטקאווער „שאפירניקעס" און זייערע קינדער, — געבען אין דרעזדען א לייכטע שטעלע אין דרעזדענער יודישער געמיינדע מיט א גע־האלט פון עטליכע טויזענד מארק. נאר ער האט זיך אבגעזאגט דערפון, ערקלערענדיג, אז ער וויל ניט פארקויפען זיין זעלבסט־שטענדיגקייט פאר געלד. ער וויל בעסער זיין א „נהנה מיגיע כפו", לעבען פון אייגענער פראצע און ניט זיין קיין „כלי קודש".

מענדעל פידלער.

מענדיל פידלער איז געוועז, אויב מ'קען זיך אזוי אויסדריקען, דער „מיניסטער פון קונסט“ אין דער מלוכה פון די „שאַפּירניקעס“. כאַטש אין דער ווירקליכקייט איז ער געוועזן אין זייער חדר דער לעהרער פון דקדוק און „תנ"ך“. ניט גאַר צוגעפּאַסט צו איהם איז אויך געוועזן דער נאָמען „פידלער“. וואָרום מענדיל איז געוועזן א קינסטלער אויף אלע אינסטרומענטען. ד. ה. שפּילען האָט ער אייגענטליך ניט געקענט אפילו אויף איין אינסטרומענט. ווען ער האָט זיך גענומען צו דער מוזיק, זענען שוין די פינגער זיינע געווען צו גראָב און די באָרד צו ברייט געוואַקסען פאַר דער פידעל. דערפאַר איז ער געווען א גרויסער טעאָרעטיקער. זיין שענקעל (דערפון האָט ער די חיונה געצוינגען) איז געוועזן א מוזיקאַלישע אַקאַדעמיע פאַר הונדערטער יונגע לייט. פון דאָרט זענען זיי אין וויען, אין מינכען אוועק און שפּעטער בעריהמטע ארטיסטען און חזנים געוואָרען.

אין טשאַרטקאָוו אליין, וואָס האָט פריהער ניט געוואוסט, וואָס איז אזוינס נאָטען, און א פידעל האָבען זיי געזעהן, נאָר ווען א חתונה איז געוועזן אין שטעדטעל. טשאַרקטאָוו איז דורך איהם א מוזיקאַליש שטעדטעל געוואָרען. עס איז כמעט ניטאָ איצט קיין איין הויז, אין טשאַרטקאָוו, וואו מ'זאָל ניט שפּילען און זינגען. אין גאַנץ גאַליציען איז ניטאָ אזא מבינ'טע אויף חזנים, אויף נגינה, ווי טשאַרטקאָוו.

און דאָס האָט אלץ געמאַכט מענדעל פידלער.

זעהר אינטערעסאנט איז, ווי אזוי מענדעל פידלער אליין איז א פידלער געווארן. ווי געזאגט, איז דאס שוין געווען דער־מאלט, ווען ער איז געזען א טאטע פון קינדער. אמת, קיין שענ־קעל האט ער נאך ניט געהאט. ער איז נאך געזעסען אויף קעסט ביי זיין שווער, א פּרנסטער, נאר א רייכער בעל הבית. צו מסחר האט ער ניט געטויגט איז ער געזעסען טאג און נאכט און האט געלערנט גמרא. נאר אזוי ווי זיין חבר יענקל ביקל, האט ער אויך שטארק ליב געהאט דעם „רמבם". בעהאלטענערהייט האט ער אויך געלייענט השכלה־ביכער, געלערנט לאטיין און דייטש. א שטים האט ער אויך געהאט, אמת, ניט קיין שלעכטע. דער־פאר האט ער טאקע אויסגענומען ביי דעם שווער, א בחור זענענדיג, וואס ער האט מיט אזא זיסען נגון געזונגען „אמר אביי". אמאל פלעגט ער זיך פארטיפען אין א „שטויגער" ביין דאווענען. אז מ'קען די שטים ברויכען צו עפעס אנדערש, איז איהם קיין מאל ניט איינגעפאלען, ביז ער איז אמאל פארביינגע־גאנגען דעם פריץ'ס שלאס.

דארט איז ער א צוגעשמידטער געווארן. עפעס האבען זיך נעגאסען פון די פאקאיעס קולות, טענער, מאדנע, משונה'דיגע, כשוף'דיגע.

צי האט מען דארט געזונגען, צי געשפילט? צי ביידע זא־כען אין איינעם? צי א נקבה, צי א זכר? צי ביידע אין קאמפּא־ניע? צי איינער, צי צוויי, צי א סך?... דאס האט ער, בשעת מעשה, ניט געקענט אבגעבען זיך קיין רעכנונג. ווארים ער איז געווען צוגעשמידט צום ארט. פאר'כשופ'ט. און ערשט א צייט נאך דעם, ווי דארט, אין די פאקאיעס איז אלץ שוין לאנג שטיל געווען, האט ער זיך ארומגעזעהן, אז ס'איז שוין טיעף נאכט און ביי איהם אין דער נשמה שפילט נאך אלץ, און ער קען פון ארט ניט אוועקגעהן.

פון דעמאלט אן איז ער אלע טאג געגאנגען צום פריץ'ס שלאס, בסודי סודות. פריהער פלעגט ער שטעהן פון ווייטען, ווי דעם ערשטען מאל, אויף יענער זייט טויער. ביסלעכווייז האט עס איהם געצויגען אלץ נעהענטער, נעהענטער, אין הויף אריין, צו די סאמע פאקאיעס. דערנאך האט זיך ביי מענדלען א פידעל

נעיאַוועט. אמת, ניט ביי איהם אין שטוב, נאָר ביין פריץ איז זי בעהאַלטען געווען, און קיינער אויף דער וועלט האָט ניט גע־וואוסט פון דער פ דעל, א חוץ דעם קאפעלמייסטער אין פריץ'ס הויף, וועלכער האָט איהם בעהאַלטענערהייט שפּילען געלערנט.

נור א יודישער יונגער מאַן, בפרט, א לערנער, אַן עלוי, זאָל געהן אַלע טאָג צום פּריץ אין די פּאַקאָיעס, דאָס וואָלט פאַר שטעדטעל געווען א גרויסע רעטעניס, און ניט איין פּאָר אויגען וואָלטען איהם נאָכגעקוקט און ארויסגעגעבען זיין סוד. האָט ז ך מענדעל געקליגט און פלעגט נעהמען יעדעס מאָל מיט זיך א קריגעל. באשר אין הויף איז דאָ א קרעניצע, געהט ער, הייסט דאָס, נאָך קרעניצע־וואַסער.

„אבער הימעל און ערד האָבען געשוואָרען, אז קיין פאַרבאַר־גענע זאַך זאָל ניט זיין". מאַכט זיך אמאָל, אז א יוד, א קצב קומט אין הו ף אריין קויפען א קעלבעל. זעהט ער, ווי מענדעל געהט ארויס פון די פּאַקאָיעס.

פון דעמאָלט אָן האָט מענדעל מעהר ניט געקענט געהן אין הויף „נאָך קרעניצע־וואַסער". זיין פידעל איז אנטשוויגען גע־וואָרען. שטום האָט זי געמוזט ליגען אויפ'ן בוידעם, פערוווי־קעלט א ן שמאַטעס, פערלעגט מ ט העלצער, אלטע פלעשלאַך און שערבלאַך און וואַרטען אויף בעסערע צייטען.

נאָר זי האָט זיך ניט דערוואַרט. איהר באַלעבאָס איז שוין „נתגלה" געוואָרען פאַר אַן אפּיקורס. שטעדטעל האָט שוין אויף איהם געזוכט „חטאים", און דער שווער האָט איהם פון אויג ניט געלאָזען. א ן איין שענעם פריהמאָרגען האָט ער, דער שווער, אויפ'ן בוידעם די פידעל געפונען און האָט איהר אויף פיצ־פּיצלאַך צעשמעטערט...

לאַנג איז מענדעל אומגעגאַנגען, ווי א פאַרוואונדערטער, מיט א גיפטיגער פייל אין הארצען. ערשט דאַן, ווען זיין שווער איז געשטאָרבען, און ער האָט געמוזט אראָב פון קעסט און א שענקעל מאַכען, און דורכ'ן שענקעל זיין זעלבסטשטענדיגקייט בעקומען, האָט ער געוואַגט א צווייטע פידעל ז ך צו פאַרשאַ־פען, און אָפען, פאַר דער גאַנצער וועלט, אויף איהר מיט'ן סמיק צו פיהרען. שטעדטעל האָט א צייט גערודערט. דערנאָך — איהם

צו רוח געלאזען. אבער אויף אייביג האט זי איהם מיט'ן פאר־אכטליכען נאמען „מענדעל דער פידלער" געשטעמפעלט.

מענדעל האט דערגוייכט זיינס. ער האט זיך ווייניג געקי־מערט וואס שטעדטעל זאגט. פון דעם פעראכטונגס־מ־טעל האט ער געמאכט א היילינען בערוף, זיין גלאנץ און רוהם, די אויפ־גאבע פון זיין לעבען. אמת, די פינגער און די בארד האבען איהם געשטערט זיין טאלאנט אין די פינגער אריינצולעגען. א פידלער איז ער קיין מאל ניט געווען קיין גרויסער. דערפאר האט ער פאלקאם נעשטודירט די טעאריע פון מוז ק, געקענט שפילען און לערנען אויף אלע כלים, האט זיך ארומגעלעגט מיט די גרעסטע ווערק פון די בעסטע מוזיקער, האט קארעספאנדירט מיט בע־ריהמטע פראפעסארען, וועלכע האבען אנערקענט זיין טאלאנט; האט אפילו חעם דאווגען, די סדרה, די הפטורה, דעם גמרא־נגון נאך אלע דינים פון דער מוזיק צעלעגט; האט אליין קאמפא־זיציעס געשריבען, און — דער עיקר — אלעמען געלערנט אומ־זיסט.

פארפאלגט האט מען איהם ניט. נאר זיין שטוב איז ביי שטעדטעל אין חרם געווען. דאך האט עס ניט אבגעהאלטען יונגע לייט איהם אין געהיים צו באזוכען און ביי איהם „נגינה" צו לערנען. די פידעל איז געווען זיין איינציגע טרייסט אין לע־בען. די „שאפירניקעס" און זייערע קינדער פלעגען איהם אפט בעזוכען. אין זיין שענקעל איז געווען זייער קלוב. נאך שאפי־רא'ס טויט איז ער געווארען דער פאקטישער אנפיהרער פון דער חברה.

אזוי ווי ביקל איז ער אויך געווען א שטארקער צער־בעלי־חיים'ניק. האט אויך געהאט צוויי ווייבער. נאר אין געגענזאץ צו ביקלען, האט ער מיט זיין צווייטער ווייב בעסער געטראפען, ווי מיט דער ערשטער: זי איז געווען א אידעאלע שטיפמוטער און האט פארזיסט זיינע לעצטע יאהרען. די תלמידים האבען איהם שטארק געליבט. די לעצטע פאר יאהר פון זיין לעבען איז ער קראנק געווען. פלעגען זיי איהם אומפיהרען אויף א וועגעלע אין דרויסען פרישע לופט צו געניסען.

מענדעל פידלער האט געהאט ביי זיך א מנין, ער אליין

פלעגט ראוונען פאר'ן עמוד — מיט נאטען. „כל נדרי" אויף־מיט נאטען. זיין „כל נדרי" פלעגט גאנץ שטעדטעל געהן הערען. ער האט געוואלט דעם „כל נדרי" איבערגעבען בירושת איינעם פון זיינע תלמידים. נאר יענער האט ניט געקאנט איבערנעהמען. האט מענדעל געהאט פאר'ן טויט דערפון גרויס צער.

געשטארבען איז מענדעל פידלער אין יאהר 1905. ניט בלויז זיינע עלטערע חברים, וואס האבען איהם איבערגעלעבט, נאר אויך די יונגענד פון משארטקאוו בעציהט זיך צו זיין אנדענקען מיט דעם גרעסטען רעספעקט און ווארימסטע ליעבע.

א חוץ אט די צוויי וויכטיגסטע מיטקעמפפער האט שאפירא געהאט נאך א גרויסע שטיצע אין א דריטען משכיל־אינטעליגענט. דאס איז שוין געווען א דיפלאמירטער, א מעדיצין־דאקטאר. שטאקעל האט ער געהייסען. א זוהן פון א שניידער, איז ער געווען. א פראלעטאריער לויט זיין יחוס און א דעמאקראט מיט זיין גאנצען פ הלען און דענקען. אלס געמיינדראט און שטאדט־דאקטאר איז ער געווען אימער אויף דער זייט פונ'ם באלק. 30 יאהר איז ער געשטאנען אן דעם שפיץ פון די „יד־חרוצים" — די ארבייטער־שאפירניקעס, איז געווען פאר זיי אי א דאקטאר, אי א לעהרער.

נאר ניט בלויז פון דער אינטעליגענץ, צווישען די בעלי מלאכות גופא האבען די שאפירניקעס געהאט שטארקע אידעאליסטען און איבערצייגטע מוטיגע קעמפפער.

דער אריגינעלסטער איז געווען דאריע באדנער. דאס איז געווען, ווי די משארטקאווער יונגע לייט שטעלען איהם פאר, — א הויכער, א דעמבענער און ביינערדיגער יוד; געקוקט שארף, כאטש אויף איין אויג, געהאט א שיטער בערדעל, תמיד אומגעגאנגען בייז, ברוגז'דיג. צו 70 יאהר האט ער נאך געגעסען פאר זעקסען. פלעגט אויפעסען א גרויסע שיסעל צובראקטע אוגערקעס, א גאנצען רעטאך, א טאפ בארשטש — דאס אלץ פאר

איין מאל — און פארבייסען מיט א קולעשע — א מין קאשע פון קוקורוזע־מעהל.

זיין אויג האט ער פארלארען נאך גאר אין דער יוגענד, בשעת ער האט געדארפט געהן דינען. דינען האט ער ניט גע־וואלט. איז ער אוועק צו א יודינע, א ספעציאליסטקע אויף „לאזען אדער" און אויסקלאפען אויגען די יעניגע, וואס האבען ניט געוואלט דינען. אזעלכע פלעגען זיך געוועהנליך אנקלייבען ביי איהר גאנצע קאמפאניעס און די „ביזנעס" האט געגעבען א גוטע מטבע.

פאר דער „אפעראציע" פלעגט די „אויגענקלאפערקע", כדי צו מאכען זיך מעהר הארץ, אויפעסען א סלאיטשיק אייגגע־מאכץ און פארטרינקען מיט א גוטע ביסעל משקה. דאן פלעגט זי אויסרופען: „ווער וויל געהן פריהער? !" געגומען דעם „קלאפער", אדער „שפאנעריל" — א מין האמעריל מיט א שאר־פען שפיץ — א זעץ אין שווארצאפעל... די אויג איז אויסגערו־נען און.. דער בחור איז שוין געווען זיכער פון זעלנעריי...

אט אזוי האט אויך דאד׳ע באדנער מיט׳ן אייגענעם ווי־לען בעפרייט זיך פון... איין אויג. דאס האט איהם אבער ניט געשטערט אבצולעבען, א גבור א יוד, ביז א יאהר אכציג. געווען — דערצעהלען מיר טשארטקאווער יונגע לייט — אן עהרליכער, א קלוגער, איבערהויפט — אן אמת׳ער מענש, א ראַ־דיקאל! אב סעל געקענט אריינקוקען אין א ספר און אין א בי־כעל. ער איז געווען א מין לייבוואך שאפירא׳ס. פאר זיין ביי־זען בליק און אייזערנעם כח האט מען אין שטעדטעל געציטערט. אין א מלחמה פאר׳ן רבי׳ן האט ער „געלעגט" רעכטס און לינקס, האט אבער אליין אויך... א פאה פארלארען און אזוי, מיט איין פאה, געשטארבען אין 1910.

איינער פון די מערקווירד׳גסטע „שאפירניקעס" איז דער בלעכער משה העלערבאך. ער איז דער יונגסטער פון זיי. איז נאך איצט ניט איבער זעכציג. האט זיך דערהאלטען גאר נישט קשה, ניט קוקענדיג אויף זעהר שווערע לעבענס־אומ־שטענדען. דאס איז א ליעבער, טו־בענמילדער מענש, פול מיט תמימות און אמת. ער איז איצט דער פרעזעס פון „יד חרוצים".

איז ביי די בעלי מלאכות א גרויסער אויטאָריטעט. נאָר אויך גאַנץ שטעדטעל בעציהט זיך צו איהם מיט גרויס רעספעקט. א חוץ וואָס ער איז דער פיהרער פון די בעלי־מלאכות־שאַפּירני־קעס, איז ער א מיטגליעד אין געמיינדע־ראַט און אין דער קול־טוס־געמיינדע. שבת לערנט ער מיט די איבערי־גע בעלי מלאכות, „תנך", „אורח חיים". לעזט אוי־ך פאַר זיי א צייטונג. דאָס שטערט איהם ניט צו זיין א גוטער בעל־מלאכה. ער איז, ווי אלע שאַפּירניקעס, א הייסער ציוניסט. נאָך הערצעל'ס טויט — דער צעהלט מיר זיין זוהן — האָט ער אראָבגעריסען די עטרה פון זיין טלית, און א גאַנץ יאָהר געדאַווענט אָהן דער עטרה, געטרויערט נאָכ'ן טייערן פיהרער און העלד. דאָס אלץ איז געווען שטיל, שווייגענדיג, פאַר קיינעם ניט געלאָזט מערקען דעם וועה־טאָג פון זיין נשמה.

אין א גאליצישער קאראַאימען־שטעדטעל.

איינזאם פער׳יתום׳ט, פערוואָרפען צווישען דריי פרעמדע פיינדליכע פעלקער ליגען דאָ אין א פערשלאָגענעם גאליצישען ווינקעל די 200 קאראַאימישע נפשות. פון וואנען זענען זיי אהער געקומען? ווער האָט זיי דאָ פערפלאָנצט? דאָס איז בעדעקט מיט א נעבעל פון לעגענדען. זיי אליין געדענקען עס קוים. קיין שום פערבינדונגען האָבען זיי ניט, ניט מיט דער ארומיגער וועלט, ניט מיט זייערע ווייטע ברידער אין דער ליטאַ, אין קרים, אין פאַלעסטינא. ביז מיט 200 יאָהר צוריק, זענען זיי געווען פערגרעבט, פערפויערט, האָבען קוים דאַוונען געקענט.

איז געקומען צו זיי אמאָל א רייזענדער קאראַאים פון ארץ ישראל. דוד ירושלמי האָט ער געהייסען. האָט רחמנות געקראָגען אויף זיינע אָבגעריסענע, פערוואָגעלטע ברידער. איז געקומען קיין לוצק, דאמאָלט א בעריהמטע קאראַאימישע־שטאָדט, און וואָהלין, געמאַכט א רעש: „סטייטש! ווי דערוויי־טערט מען זיך אזוי פון ברידער!“ זיינע ווערטער האָבען גע־ווירקט. צוויי לוצקער קאראַאימען־לומדים, יונגע לייט, האָבען זיך אוועקגעלאָזט אין האַליטש — אזוי הייסט די גאליצישע קאראַאימען־שטעדטעל — לערנען זייערע ברידער. איינער מיט׳ן נאָמען יוסף משביר איז ביי זיי „חכם“ געוואָרען. דער ראַזינער „חכם“ מיט זיין ברודער האָבען א סך געאַרבייט צו הויבען דעם קולטורעלען צושטאַנד פון די האַליטשער קאראַאי־

פען. האבען אויך געהאט אן ערפאלג. נאך איצט איז אין האר־ליטש חכם אן אור־אור־אור־איינ־קעל פון יענעם יוסף משביר. נאר די לעצטע צעהן, פופצעהן יאהר זענען די האלימשער קאראאימען צוריק פערגרעבט געווארען. דער גרעסטער טייל פון זיי, ווי אומעטום, האלט זיך נאהענט צו דער ערד. אנדערע זענען בעלי מלאכות, איבערהויפט בוימייסטערס ד. ה. טשעסלארעס. א ביסעל זענען שענקער. קרעמער זענען צווישן זיי גאר ניטא. פאראן צווישען זיי עטליכע געשטודירטע: א צוויי דריי אדוואקאטען — אסימיליאטארען, איינער א לעהרער — א געשמדטער. איינער א ריכטער — אויך געשמדט. בכלל: די יוגענד, וואס נעהט זיך צו שטודירען געהט אוועק פון קאראאימערטום. פון איין זייט דעריבער, וואס די קאראאימישע תורה, די קאראאימישע ערציהונג האט גאר נישט געלאזען אין זייערע נשמות, וואס זאל זיי שטארק צוציהען און מאכען פעהיג אויף אפפער. פון דער אנדער זייט צווינגט זיי דערצו דאס געזעלשאפטליכע, פאליטישע און עקאנאמישע לעבען. אין עסטרייך האבען די קאראאימען ניט קיין בעזונדערע רעכט געגען יודען, ווי, א שטייגער, אין רוסלאנד. פארקעהרט: דער פו ער, וואס זעהט אומעטום ארום זיך יודען, פארשטעהט ניט די קאראאימען און זאגט: "קאראאים הירשע זשידא", ד. ה. א קאראאים איז ערגער פון א יודען. ביין פריץ, ביי דער רעגירונג זענען זיי אויך ניט קיין יחסנים, צו נישטיג איז זייער צאהל. אז מ'זאל זיך מיט זיי רעכענען. דער עיקר אבער טרייבט זיי צום שמד די מורא צו פערזעסען זיך. אזוי ווי אין טראק, אין לוצק, אין פאנעוויעזש, איז דא אויך פאראן א סך אלטע מוידען און בחורים. איבערהויפט די מוידען ווערען פערזעסען ווייל די קאראאימישע פרויען זיינען מאוסע, פון מאטערישען טיפ.

די בעציהונגען צווישען די קאראאימען און יודען זענען ניט גוט, ניט שלעכט. כאטש יודען וואוינען אפמי אין קאראאימשע הייזער, אבער ווייטער פון „גוט מארגען" — „גוט יאהר" געהט עס ניט. פון דעסטוועגען, ווייל די שטעדטעל איז א קלייגע און יעדער קאראאימער מוז אנקומען צום יודישען קרעמער, זענען דאך די קאראאימער נעהענטער מיט יודען, ווי מיט קריס־

סען. אלע קענען זיי רעדען יודיש. קליינערהיים שפּילען זיך די קינדער צוזאמען. פריהער מיט א יאהר 30 — דערצעהלט מיר א האליטשער יודישער יונגער מאן, וואס איז גוט בעקאנט מיט'ן אינערליכען לעבען פון די קאראאימען, זענען זיי געווען נעהענטער צו יודען. פלעגען אפט אריינגעהן צום יודישען רב. אפילו איין „חכם“ זייערער האט געוואלט אליין ווערען א יוד: האט אבגעהיט א סך מצוות פון יודישקייט. געווען ביי זיי א קאראאים, א גרויסער בעל צדקה, פלעגט ער געבען צדקה נאר יודען.

צווישען זיך לעבען די האליטשער קאראאימען, אזוי ווי זייערע ברידער אומעטום, — זעהר אויפגעבונדען. זייער פאמי־ליען־טרייהייט איז א מוסטערהאפטע. פון דעסטוועגען מאכט די אסימיליאציע און שמד — האסטיג חרוב די קאראאימישע פאמיליע, צוליעב סבות, וואס זענען שוין דערמאהנט. דער איצ־טיגער „חכם“ זייערער שלום נעוואכאוויטש (כמעט אלע פאמי־ליען־נעמען פון די קאראאימען ענדיגען זיך תמיד אויף „וויטש“) איז צו דערזעלבער צייט א גרויס ג ו ט ס ב ע ז י צ ע ר און א אקסענהענדלער.

דער אויבענדערמאהנטער יונגער מאן, וואס האט מיר גע־געבען די ידיעות וועגען די קאראאימען, האט אנגעשריבען א ביכעל סקיצען פונ'ם קאראאימישען לעבען. די בילדער זענען געשילדערט מיט טאלאנט און וויזען, אז דער פערפאסער קען גרינדליך דעם אינערליכען לעבען פון אט די אבגעריסענע פערטריקענטע צווייגען פונ'ם יודישען שטאם. דער ביכעל סקי־צען מאכט זעהר א שטארקען איינדרוק. א חוץ זיין ליטעראַרי־שען ווערט האבען זיי אהן א שום ספק, אויך א וויסענשאפט־ליכען, א קולטור־היסטארישען ווערט. דאס איז די ערשטע און איינציגע פראבע צו געבען אונז א פארשטעלונג וועגען דער אינערליכער דראמע פונ'ם קאראאימישען לעבען, אמאליגען און איצט׳גען. וועגען די קאראאימען, אט די איינציגע יודישע סעקטע, האבען מ'ר דאך איבערהויפּט אזא קנאפּען בעגריף: די וואס האבען געשריבען וועגען זיי זענען „בוך־מענשען“, קאבינעט־שרייבער, וואס זענען ניט גאר פעהיג אבצורייסען זיך

פון אנגענומענע טעאריעס. די ידיעות זייערע שעפּן זיי פון ביי־כער וואָס זענען צונויפגעשטעלט אויף דעם גרונד פון פריהער־דיגע ביכער און ווייטער ביכער — טרוקענע בלעטער, וואָס האָ־בען ווענ ג צו טאָן מיט הארץ און נשמה. דער פּערפאַסער פון דעם דערמאָהנטען ביכעל, וואָס האָט פערלעבט זיין קינדהייט און יונענד אין דער קאַראַאימישער סביבה און האָט אַ צאַרט פיהלענדע נשמה האָט געקענט אריינדרינגען אין דער נשמה־וועלט פון זיינע שכנים און האָט אונז דער ערשטער געשילדערט מיט לעבעדיגע פארבען די טראַגעדיע פון די ראַזיגע אונזערע ברידער.

איך נעהם פון דער דאָזיגער קאַראַאימישער בילדער־פּאַ־נאָראַמע עטליכע, מעהר כאַראַקטעריסטישע, טיפּען און גיב זיי איבער אין קורצע שטריכען פאַר׳ן לעזער.

א פריהער די איינלייטונג. אַנשטאָט טרוקענע היסטאָריע ווערט אייך פאַרגעשטעלט אַ בילד: אַ פרעמדער מענש פאַלט אריין אין שטעדטעל, איז נייגעריג צו זעהן, צו קענען לערנען אָט די אָבגעריסענע גליעדער פונ׳ם יודישען פאָלק. בעגעגענט אַן אַלטען יורען. פרעגט זיך נאָך: וואו זענען ז י י? וואו זעהט מען ז י י?

דער אַלטער אַטעסטירט ז י י גלייך אויף זיין שטייגער. עט! פאַראַן אויף וועמען צו פרעגען! אַ משונה׳דיגע אמונה! ניט קיין וואָלף, ניט קיין הונד! אַלץ איז ביי זיי קאַפּויר. האַל־טען פון דער תורה און היטען ניט אַלע מצוות פון דער תורה. אַ סדור אויף לשון קודש און די תפילות עפּעס ווילדע, צונויפ־געשטופּעוועטע פסוקים. „קריאת־שמע“ איז דאָ, קיין „שמונה עשרה“ — ניטאָ! אַ מזוזה צוגעשלאָגען צום טיר און קיין תפילין לעגען זיי ניט. און „ארבע כנפות“ טראָגען זיי, קיין טלית ניט. חזיר איז טרייף און פלייש מיט מילך כשר. ראש השנה האַלט מען, קיין שופר בלאָזט מען ניט. אַ סוכה בויט מען, קיין לולב און אתרוג בענשט מען ניט. פּורים — יע, חנוכה — ניט. שבת און יום טוב קלייבט מען זיך צונויף אין שול. מ׳צולעגט זיך או ף דער ערד, מ׳קניט זיך און בוקט זיך און קיין ווארים־קייט, קיין אַבת׳ע פרומקייט ניטאָ! קיין מנין צו תפילה ראַרף

מען ניט. אנדערוואכען קומען אין שול ניט מעהר, ווי א צוויי, דריי די אלטע זענען נאך פרום געווען אמאל. די יונגע־עכטע נויים, קומען קיין מאל ניט דאווגען.

דער פרעמדער ווערט נייגעריגער. געהט אריין אין קאראַ־אימישער געסיל. איהם לויפען אנטקעגען קליינע קאראַאימע־לאך, שפילען זיך אין פילקעס. ווארפען און צעהלען: ביר, איק, איץ... אויף זייער לשון. קאראַאימיש־טאטאריש איז דאס: איינס, צוויי, דריי...

ער בעגעגענט עטליכע קאראַאימישע פרויען — גרויסע מאוסקייטען, און געהט ווייטער. קומט צום שול. ניט קיין גרויסער מויער, אבער העכער פון אנדערע קאראַאימישע שטיב־לאך. איבער'ן דאך הענגען דריי מגן־דוד'ס. אויף דער פאדער־שטער וואנד פון שול, דרויסען פארשיידענע לשון קודש'דיגע פסוקים, ניט פון תנ'ך, נאר פון איינענער קאמפאזיציע. געהט אריין אינווענינ. די ווענד אלע פארשריבען מיט פערשיידענע תפילות. אין א ווינקעל שטעהט א מענש איינגעוויקעלט אין א מין־ניט טלית, ניט ארבע־ כנפות, קניעט, פאלט אויפ'ן פנים און קלאפט זיך מיט'ן פויסט אין הארצען, פון דער זייט שטע־הען נאך דריי קאראַאימען גרויסע און צוויי קינדער פון 8-7 יאהר. אנגעשפארט אויף עפעס הויכע טישלאך און דאווגען. א בענקעל זעהט מען נאר אין איין ווינקעל. פאר אן אלטען און שוואכען קאראַאים וואס קען שוין ניט שטעהן.

דעם פרעמדען, אייראפעאיש געקליידעטען, נעהמט מען דא אן פאר א קריסט, און מ'בעציהט זיך צו איהם מיט דרך ארץ, אפילו א ביסעל מיט חניפה, איין קאראַאים, א געראזיר־טער געהט אריין מיט איהם אין א געשפרעך.

ער בעריהמט זיך: זיי זענען די אמת'ע „ישראלים" — ניט קיין יודען — ביי זיי איז דערהאלטען די ריינע לשון קודש, ניט פארגרייזט און לעכערליך, ווי ביי די יודען. זיי זענען די אמת'ע יורשים פון תורת משה, די ריינע תורה. זי איז נעהענ־טער מעהר צום קריסטענטום, ווי צום פערקריפעלטען תלמודי־שען יודענטום.

דער פרעמדער ווארט ביז נאכ'ן דאווגען. ער קוקט זיך איין

אין א סדור. כמעט אלע תפילות הויבען זיך אן מיט די ווערטער „יהי רצון". דער דאוונען ווערט פערענדיגט מיט עטליכע קאַפּ טלאָך תהילים, און די עטליכע קאַראַאימען צוגעהען זיך. נאָר דער „חכם" ,בלייבט.

דער אורח געהט אונטער צו איהם און בעט — אין יודיש — ענטשולדיגונג, וואָס ער שטערט איהם. ער איז פון ווייט. איז זעהר פעראינטערעסירט צו זעהן מיט די אויגען קינדער פון נאָר אמאָליגע יודען.

דער „חכם" גיט איהם „שלום עליכם", לאָדט איהם — אין יודיש — אביסעל חניפה׳דיג, צו בעטראַכטען, קוקען, וויפיעל די הארץ געלוסט. ביי אונז איז ניטאָ קיין פאַרבאַרגענעס. פאַר א יודען איז דאָ אויך קיין נייעס ניטאָ. מיר האָבען דאָך איין תורה..." נאָך א לענגערען געשפּרעך דריקט אוים דער פרעמדער זיין פערוואונדערונג, וואָס נאָך ביז היינטיגען טאָג איז די שנאה צווישען די יודען און קאַראַאימער אזוי פריש, ווי מיט הונדערטער יאָהרען צוריק.

— איז פאַראַן א האָפנונג, — פרעגט ער דעם „חכם", — אז די פיינדליכע לאַגערן זאָלען זיך אמאָל פעראייניגען?

— אז משיח וועט קומען, — ענטפערט דער „חכם". דאַן וועלען פערענטפערט ווערען אלע רעגיליעזע קשיות... און ישראל וועט ווערן איין פאָלק. און פון דעם חכם׳ס אויגען בלישטשעט א געדאַנק: דעמאָלט וועט נאָר די קאַראַאימישע אמונה געוועלטיגען...

מיעף ריהרענד איז די סקיצע „דער אלטער פרומער קאַראַאים". דאָס איז דער לעצטער קאַראַאים. אט איז זיין וואָכעדיגער טאָג: שטעהט אויף אין דער פריה, וואַשט דעם פּנים, מאַכט הויך א ברכה: ברוך אתה... אשר ברא יסוד מים לטהרה— וואָס האָט בעשאַפען דעם וואַסער־עלעמענט אויף צו רייניגען. א. אז. וו. (אנשטאָט דעם יודישען „מודה אני") זעצט זיך ביים טיש ביי א סדור, אנגעפּראָפּט מיט פערשיידענע סליחות. ווי־קעלט ארום דעם האלז א קליין טלית קטן. ער האָט קיין צייט ניט צו געהן אין שול: נויטיגע ארבייט אין פעלד.

זיין אלטע, שוואַכע מאַסי (מלכה) שטעהט אויף, הוסט

זיך אוים, דערלאנגט איהם א שטיקעל ברויט מיט א ציבעלע אויף ווארעמעס איז ניטא וואס צו עסען. קיין עוף איז ניטא. זי איז קראנק. קיין כוח ניט צו געהן ארום עופות. אפשר קויפען א שטיקעל פלייש אין יאטקע, ביי דעם „ראבאן" (יוד) מרדכי?

שלומאוויטש ווערט זייער בייז: דעם ראבאנס שחיטה איז טרייף, ווי א גוי'ס... אנדערע קאראאימען קויפען?... אט דאס איז טאקע די צרה... מ'מאכט זיך לייכט... געפאלען די אמונה...

אין פעלד, אליין מיט זיך, קלערט ער ווי די קאראאימישע אמונה פאלט. ענן (דער גרינדער פון דער סעקטע) האט פערבאטען אנצינדען ליכט אום שבת. זענען געקומען אנדערע און מתיר געמאכט. א געשטארבענער —נאכ'ן בוכשטאב פון דער תורה— איז געווען „טמא". א קאראאים האט זיך ניט געטארט עוסק זיין ארום א מת. איז געקומען א „חכם", וואס האט ניט געקענט צוזעהן, ווי די „ראבאנישע" (יודישע) קברות־לייט בערייסען פאר קבורה־געלד און האט געפונען א היתר, די קאראאימען זאלען אליין בעגראבען זייערע טויטע. אין שחיטה מאכט מען זיך לייכט: מ'עסט פון די ראבאנישע... בעזונדערס פלאצט איהם דאס הארץ קוקענדיג אויפ'ן יונגען דור. ניט קיין בארד, ניט קיין תורה... מצוות מאכט מען אוועק אונטער האנד... מ'איז מחלל שבת... ס'איז שוין געקומען צו שמד...

גוואלד, וואס וועט זיין מיט דער קאראאימישער אמונה?!.. ניטא קיין אנדער וועג... משיח מוז קומען...

געקומען אין אבענד פון פעלד. זעצט זיך לוי שלומאוויטש פאר א ספר. לערנט א פרשה חומש, א קאפיטעל „פסוק" (תנך) אביסעל „עקדה" (אזא רעליגיעז־פילאזאפישער יודישער ספר). שטענדיג האט ער פון לערנען גרויס הנאה — אדער ער ארבייט, אדער לערנט — היינט איז ער זעהר צוטראגען, פערקלעמט, אלץ דיזעלבע זאך...

ערב שבת שטעקט די אלטע מאסי אריין צוויי ליכט אין צוויי ליימענע לייכטערלאך. דער אלטער קומט פון שול אין זיין אלטער און ברייטער משונה'דיגער זופעצע, א ירושה פון זיין טאטען: און א פוטערנע קוצמע, זומער און ווינטער.

— שבת שלום, — זאגט ער אריינקומענדיג.

— עליכם שלום, — ענטפערט די אלטע. ער מאכט קידוש אויף בראנפען (דער איז דער איינציגער וואס מאכט קידוש אויף א כוס), גיט א זופ, דערלאנגט דער ווייב פערזוכען, מאכט המוציא אויף חלות (ער איז א פערכיגענדער, דעריבער באקט מען ביי איהם אויף שבת חלה).

מאסי דערלאנגט איהם זופ פון גערשטענע גרויפען — א שבת'דיגער מאכל ביי די קאראאיכען — און א שטיקעל עוף, פון קאראא־מישער שחיטה, וואס ער פערזוכט נאר פון שבת צו שבת.

נאך דער סעודה — זמירות, בעזונדערע, קאראאימישע, ביז שפעט אין דער נאכט. דאן בענטשען. שבת אין דער פריה. באלד נאכ'ן וואשען זיך — שבת'דיגע סליחות. ניין א זייגער — אין שול. דאווענט געצויגען, מיט כונה, שטעהענדיג אויף די קניע, ווי יודען אמאל אין בית המקדש. דער „חכם" רופט איהם אויף דעם ערשטען צו דער תורה. ער לייענט אליין די פרשה מיט אן אלטען טרויעריגען נגון. נאך איהם רופט מען אויף אן אנדערן. יענער לייענט שוין ניט אליין. קען נ ט. נאר הומזעט אונטער נאכ'ן „חכם".

אזוי דער צווייטער, דער דריטער... אלע. קיינער קען ניט לייענען אליין די פרשה. אוים מיט דער תורה! ביי דעם אלטען שטארבט אב די הארץ. ער איז דער איינציגער, דער לעצטער קאראאים... נאר אין מיטען דאווענען פערשטיקט ער זיין צארן. ארויסגעהענדיג פון שול קען ער זיך מעהר ניט צוריקהאלטען. „גויים! — שרייט ער צו זיינע ברידער — בורים! א סוף צו אונזער קאראאימישער אמונה... און וויינט ווי א קינד.

אין דער היים גיסט ער אוים דעם גאנצען כעס פאר דער ווייב. אוים! ער שווערט: מעהר געהט ער ניט אין שול דאווע־נען מיט די „ערלים"... ער וועט אנטלויפען פון זיי, אוועק אין ירושלים... אנטקעגען משיח'ן...

די אלטע מאסי בערוהיגט איהם. דערלאנגט איהם א כוס אויף קדוש. פועלט קוים ביי איהם, ער זאל עסען. גיט איהם ווידער א פולע שיסעל מיט גערשטען־גרויפען־זופ־טישצאלענט פון נעכטען געהייצטען, פערחתמעטען אויווען; דערנאך דער־

לאנגט זי איהם דעם „קיבינטשיק“, — א מין קוגעל אנגעפילט מיט שטיקלאך פלייש, קעז, ציבעלעס, שמאלץ. לוי האט ליעב דעם דאזיגען מאכל. נאכ'ן עסען נעהמט ער זיך צו די זמירות. מורמעלט קוקענדיג אין סדור. נאר דער קאפ איז צוטראגען, די הארץ קען זיך ניט בערוהיגען. ער מאכט אויף גיך די „ברכה אחרונה“.

— געה ארויס אביסעל אין הויף, — בעט זיך די אלטע, וועסט זיך בערוהיגען אין דער פרייער לופט.

— אויפ'ן הויף! דו אויך, מאסי, רעדסט מיך אן... חוה האט אויך אנגערעדט אדם'ן צו זינד... ניין, איך וועל ניט ארויס!... היינט איז שבת. „אל יצא איש ממקומו“ (א מענש טאר ניט אוועק פון זיין ארט) שטעהט אין דער תורה... און זיי געהען, שפאצירען אום שבת... א הארבע עברה... אט איז דער הייליגער ספר „אדרת אליהו“. דא זענען אויפגעקליבען אלע קאראאימישע דינים. דא שטעהט, אז מ'טאר ניט מבטל זיין איין רגע אום הייליגען שבת. מ'דארף זיצען אין שול, צי אין שטוב און לערנען גאט'ס ווארט דעם גאנצען טאג...

די אלטע שווייגט. הוסט זיך אוים אביסעל און זוכט זיך אוים א ווינקעל אוועקצוזעצען זיך דארט און דרעמלען דעם גאנצען טאג. לוי זעצט זיך אוועק איבערגעבויגען דעם גאנצען קערפער איבערן ספר, נעהמט ארויס באלד א צווייטען ספר, א דריטען. נאר ער קען זיך ניט בערוהיגען. די אותיות ווערען צעשוואומען,, די געדאנקען צעריסען...

אזוי געהען אוועק אייניגע שעה, די אלטע כאפט זיך אויף פון דרעמיל. בעמערקט, איהם זיצענדיג ביי די שבת'דיגע „מנחה־זמירות“. די באקען בלאס און ערטערווייז פיבער־רויט, די אויגען בלאנדזען צעשראקענע... זי פארשטעהט, אז ער איז קראנק. נעהמט איהם מיט גוואלד צו פון סדור, לעגט אהם איין אין בעט. ער פראטעסטירט ניט, לאזט זיך — געהארזאם ווי א קינד.

אויפ'ן בעט ליגט ער ווי א שטיק גליהענדער אייזען. דער פיבער ווארפט איהם. די ציינער קלאפען זיך. פון זיי ווארפען זיך צייטענווייז אבגעריסענע ווערטער: בורים!... הינד... אויס מיט דער קאראאימישער אמונה... איך וועל ניט געהן מיט זיי דאווענען... משיח... משיח מוז קומען...

אין דער היים פון „בעריל בראָדער" און „וועלוויל זבאַרזשער".

— פאַר וואָס האָט בראָד, אָט די בעריהמטע יודישע שטאָדט אזא מאוס'ן נאָמען?

— ווייל דאָרט איז א סך בלאָטע. „בראָד" הייסט זומפּ, בלאָטע.

— פאַר וואָס איז אָבער גראָד דאָ אזוי פּ־על בלאָטע? — וועגען דעם געהט אום אזא לעגענדע טאַקע ביי די בראָדער יודען גופא:

נאָכדעם ווי גאָט האָט אדם הראשונ'ען געוויזען אלע חיות, האָט ער איהם בעוויזען אלע שטעדט וואָס וועלען זיין אויף דער וועלט. מסתמא האָט ער איהם אויך געוויזען בראָד.

אדם הראשון האָט א קוק געטאָן אויף בראָד.

— אָט דאָס איז — זאָגט ער — א שטאָדט?!

און האָט א שפּיי געטאָן.

פון אדם הראשונ'ס שפּיי איז געוואָרען די בלאָטע און ביז היינטיגען טאָג.

א חסיד בעגעגענט דעם אנדערן און פרעגט איהם: פון וואַנען ביזטו? וואו וויינסטו? וואָס טוסטו?

ענטפערט דער אנדערער: ס'איז דאָ אויף דער וועלט פיער וועלט־טיילען. דער ארימסטער פון זיי איז — אייראָפּאָ. די ארימסטע לאַנד פון אייראָפּאָ איז עסטרייך. די ארימסטע

לאַנד פון עסטרייך איז גאַליציען. די אָרימסטע שטאָדט פון גאַליציען איז בראָד. די אָרימסטע גאַס, איז די שול גאַס. די אָרימסטע שול אויף דער שול־גאַס איז – מאַטשעווער קלייזעל. דאָרטען אונטער אויווען זיץ איך.

— וואָס זשע טוסטו דו? — פרעגט איהם דער ערשטער.

— איך קראַץ מיך, — ענטפערט דער חסיד.

אַזוי שילדערט פאַר מיר בראָדער יודישען לעבען טאַקע אַ בראָדער יוד גופא, פערעלמאַן, אַ קלוגער יוד, וואָס קען אויס־געצייכענט זיין שטאָדט, איהר היסטאָריע, איהר יחוס׳דיגען אַמאָל און טרויעריגען איצט.

דער או סדרוק „איך קראַץ מיך“, דאַרף מען אַננעהמען כמעט בוכשטאַבליך. העלפט בראָדער יודען קראַצען זיך טאַקי. דאָס קומט דערפון, וואָס זיי קראַצען פערדען. דאָס איז די הויפט־פּרנסה פון בראָדער יודען.

צו די פערדען און „פענדלאָך“ קראַצט מען אויך אַביסעל חזיר־האָר, אַ ביסעל פערד־האָר. אַט דאָס איז איבערגעבליבען פון דער אַמאָליגער בעריהמטער שטאָדט בראָד פון איהר גרויס־סער שפע, פון איהרע גוואַלדיגע עשירות.

וואו זענען אַמאָליגע יאָהרען, בשעת בראָד איז געווען אַ פרייע שטאָדט, אַזוי ווי איצט טריעסט. בשעת פון רוסלאַנד האָט מען געמעגט אַהער פראַנק און פריי אַלץ אריינפיהרען; בשעת דורך דאַנען איז געגאַנגען דער גרעסטער מסחר מיט בהמות, מיט געטריידע, מיט פעל, מיט חזיר־האָר, מיט אַלער־ליי רויהע פּראָדוקטען, וואָס רוסלאַנד פערמאָגט און פיהרט אַרויס קיין אויסלאַנד. געגאַנגען איז דאָס אַלץ דורך יודישע הענד. יודען האָבען געלעבט בהרחבה. און דערצו איז אַלץ גע־זוען אַזוי ביליג. אז אַ יונגער מאַן האָט פערדינט 75 קאָפּיקעס (נאָך היינט געהט דאָ דער חשבון אויף רוסיש געלד) אַ וואָך האָט מען געזאָגט: מענסט שוין חתונה האָבען. אז נאָט האָט געהאָלפען ארויפאַרבייטען זיך אויף דריי קאַרבען אַ וואָך האָט מען געלעבט, ווי אַ גראַף: מיט זילבערנע כלים, מיט צוויי בעקעשעס (לאַנגע קאַפּאָטעס) — אַ וואָכעדיגע און אַ שבת׳די־גע; מיט אייגענע ק ה און אַ שטאָדט אין מזרח־וואַנד.

און וואו עשירות דאָרטען איז חכמה, דאָרטען איז תורה. מיט די „חכמי הקלויז“, אַט די בעריהמטע בראָדער מתנגדים, וואָס האָבען דעם „בעל שם טוב“ אין חרם אריינגעלעגט און פאר זיי האָבען די גוטע יודען מיט זייערע חסידים אהרענלאָנג־נעציטערט, האָט די וועלט געקלונגען. אז א בערדיטשעווער גביר האָט געוואָלט אן עלוי אן איידעם בעקומען, איז ער גע־פאָהרען „קויפען אן אינגעל“ אין בראָד. בראָד האָט געהאַט א רב ר׳ שלמה קלוגער — איינער פון די וואונדערליכסטע אין אנהויב פון פאָריגען יאָרהונדערט. דער דאָזיגער רב האָט גע־פסק׳עט שאלות ניט קוקענדיג אין שלחן ערוך. „וועמעס ביז־טו?“ פלעגט ער פרעגען די ווייבעל, צי די מיידעל, וואָס איז געקומען מיט אן עוף, אָדער אן אנדער שאלה פון טאָפּ־טעלער־לעפעל.

— „ר׳ הושיע־בער׳ס, דעם סוחר׳ס, — ענטפערט די שאלה־פרעגערין.

— טרייף! — פסק׳ענט ר׳ שלמה קלוגער.

— „וועמעס ביזטו? — פרעגט ער א צווייטער, וואָס א׳ז אויך געקומען מיט א עהנליכע שאלה.

— זעליג דעם בעל עגלה׳ס...

— כשר!

ר׳ יואל העלפערדיג האָט געהאַט א זעקעל־קערבלאָך און — א משוגענע ווייב. ער איז געוועזן ביי צעהנדליגע רבנים, מ׳זאָל איהם מתיר מאַכען א גט, ביי קיינעם האָט ער ניט גע־פועלט. ר׳ שלמה קלוגער האָט גענומען די שאלה, אויפגעשריי־בען זיך מיט נאָך אנדערע גרויסע רבנים, און געפונען א היתר. ר׳ יואלע מ׳ט׳ן זעקעל קערבלאָך האָט דורך א טרייען מענשען אין א פערמאַכטען קאָנווערט דעם רב א „דאַנק“ געשיקט. ר׳ שלמה קלוגער עפענט דעם קאָנווערט: א הונדערטער...

האָט ער אויף זיך דעם קאַפּטאַן צוריסען.

— וואָס? — האָט ער א געשריי געטאָן, — די תורה פער־קויפען?! — מ׳טאָר ניט גט׳ן! אסור!...

און ר׳ יאָעלע, וואָס האָט זיך ערלויבט דעם רב כאָטש אחר המעשה — כאָבאָר צו געבען, איז א געבונדענער זיין

גאַנץ לעבען געבליבען.

אין ר' שלמה קלוגער'ס צייט איז אין בראָד חלירע געווען. א סך קרבנות האָט זי צוגענומען. חברה קדישא האָט קיין הענד ניט געהאַט. האָט די שטאָדט־רעגירונג צוליעב סאַניטאַרישע צוועקען, א וואַגען איינגעפיהרט. די משכילים זענען דערפון צופרידען געווען. האָט רבי שלמה קלוגער ארויסגעשיקט 30 קצבים און זיי האָבען דעם וואַגען צוהאַקט. דערמיט האָבען זיך אָנגעפאַנגען און געענדיגט די „רעפאָרמעס" אין בראָד. ניט קוקענדיג אויף דעם איז אָבער בראָד געווען די וויגעלע פון דער השכלה אין גאַליציען. דאָ האָט געלעבט דער גרעסטער סאַטי־ריקער פון יענער עפּאָכע — ר' יצחק ערטער. פון דאַנען האָט דער מענדעלסאָן פון די רוסישע יודען — ר' יצחק בער לעווינסאָן, ארויסגעפיהרט די השכלה אין רוסישען געטאָ.

בראָד איז אויך געווען די וויגעלע פון יודישען טעאַטער. ניט אַלע ווייסען, אַז בעריל בראָדער, אָט דער בעריהמטער גאַליצישער בדחן, איז געווען אַזוי צו זאָגען, דער ערשטער יו־דישער אַקטיאָר. ער האָט זיינע ליעדער ניט בלויז געזונגען, נאָר צו דערזעלבער צייט אויך פאַרגעשטעלט סצענעס. האָט ער געזונגען א ליעדעל פון א בעקער, האָט ער דערביי שטענדיג געהאַלטען א לאָפּעטע אין האַנד, א פאַרטוך אויף די לענדען אָנגעטשעפּעט, און די אַרבעל ביז ארויף פערקאַטשעט. נאָר דער איזוועז, אין וועלכען ער האָט מיט דער לאָפּעטע געשאַרט, איז געווען ניט קיין אמת'ער, נאָר אַן איינגעבילדעטער. אַזוי האָט ער אויך א בעל עגלה געזונגען, האַלטענדיג א בייטש אין האַנד, און ד. ג. פאַר בעריל בראָדער האָט מען אין רוסלאַנד און גאַליציען געוואוסט נאָר פון „פּורים־שפּיעל". נאָר זעלטען פלעגט א „מאַרשאַליק" אויף א חתונה א „פאַרשטעל" מאַכען. בעריל בראָדער אָבער פלעגט אויף חתונות ניט געהן. ער פלעגט זיינע „פאַרשטעלען" מאַכען גלאַט אין קאָמפּאַניע, צווישען לוסטיגע חברה.

אַלס טאַלאַנט איז בעריל בראָדער ניט קיין אי־אי. נאָר ניט אין אַן ערך העכער און טיעפער פון איהם איז געווען וועל־וועל זבאַרזשעווסקי. וואָס האָט אויך דאָ, אין בראָד זיין קאַריערע

---

4 „בעריל בראָדער" און „וועלוועל זבאַרזשער"

אנגעהויבען. ווענינ לעזער פון יודיש איז באקאנט אט דער נאמען. און דאס איז א שאד. וועלוועל זבארזשער איז דער גרעסטער גאליצישער פאלקס־זינגער. אין שטארקייט פון טאלאנט אין רייכקייט פון טעמעס קען זיך גלייכען מיט איהם נאר אליקום צענזור. כאטש זבארזשער איז גאר פון א בעזונגער טיפ. אט די צוויי גרויסע פאלקס דיכטער (אין אמת'ן, אין ריינעם זין פון אונגעקינסטעלטער פאלקס דיכטונג) האבען געשלאסען מיט זיך די לאנגע עפאכע פון יודישע פאלקס־פאעזיע. געשלאסען גלענצענד. פאר דער גאנצער צייט וואס דאס יודישע פאלקס־ליעד עקזיסטירט, האט די אונמיטעלבארע, אונגעקינסטעלטע יודעשע פאלקס־פאעזיע ניט געוואוסט פון אזעלכע טאלאנטען. ניט דא איז דער פלאץ אבצושטעלען זיך לענגער אויף דער אבשאצונג פון וועלוויל זבארזשער, אלס יודישען פאלקס־דיכטער. נאר ווען מ'רעדט וועגען בראד מוז אט דער נאמען דערמאהנט ווערען. געבארען אין זבאראזש, א קליינשטעדטעל אין מזרח־גאליציען, ביי דער סאמער רוסישער גרעניץ, און דארט ערצויגען האט דאך עהרענקראנץ (די פאמיליע פון וועלוועל זבארזשער) געקענט ווערען א פאלקס־זינגער נאר רא, אין בראד. אין יענער צייט פונ'ם פרעהליכען, זארגלאזען בראדער לעבען. מ'דארף אויך דערמאהנען, אז וועלוועל זבארזשער איז געווען דער טאטע פון דער יודישער אפערעטע, פון דעם יודישען קאבארעט און מוזיק־האל. אזוי ווי בעריל בראדער האט ער אויף חתונות קיין מאל ניט געזונגען, נאר אין וויינהייזער, אין א לוסטיגער קאמפאניע, ביי א גלאז וויין. פריהער אליין, דערנאך מיט א פאר העלפער, פון וועלכע עס האבען זיך שפעטער ענטוויקעלט די בעריהמטע בראדער־זינגער. מיט זעהר גרויס מיה האט זיך מיר איינגעגעבען צו ראטעווען פון פערגאנגענהייט זבארזשערס שענסטע נגונים. 15 פון זיי האב איך אויף נאטען אויפגענומען. כאטש וועלוועל זבארזשער איז געווען א ווילדע דיכטערישע נאטור, א וואולקאנישער טעמפעראמענט, האט שטענדיג געזונגען אין וויינ־הייזער גיסענדיג אין זיך גלעזער וויין; האט געזונגען שטענדיג אין לוסטיגע קאמפאניעס, זענען דאך זיינע בעסטע ליעדער, דורכגע־

דרונגען מיט א טיעפער בענקענים און שמערץ. זבארזשער האט זעלטען געזונגען או‌ף יודישע נאציאנאלע און סאציאלע מע־מעס, ווי צונזער א שטייגער. זיינע טעמעס זענען אינערליכע נשמה־איבערלעבונגען, זענען אלמענשליכע, טעמעס פונ׳ם אייביגען וועלט־שמערץ.

וועלוועל זבארזשער איז געווען א געניאלע נאטור, איינער פון די רייכסטע און מערקווירדיגסטע טיפען, וואס גאליציען האט ארויסגעבראכט. כאטש יאהרען זענען אוועק ווי ער איז טויט, לעבט דאך זיין אנדענקען אין גאנץ מזרח־גאליציען און בעזונדערס אין בראד, ווי ער וואלט ערשט נעכטען געשטאר־בען. זיין נאמען איז ארומגערינגעלט מיט א קראנץ פון לעגענ־דען, וואס ווייזען אלע אויף דער אונגעוועהנליכער רייכער בע־גאבטקייט פון זיין פערזענליכקייט.

פון דיכטער צום דענקער. אין בראד איז געבארען געווא־רען און זיין יוגענד דא פארבראכט דער בעריהמטער פילא־זאף און דענקער — קראכמאל, וואס האט געשפילט אין אנהויב פון 19טען יאהרהונדערט דיזעלבע ראלע, וואס דער „רמבם“ אין זיין צייט. ווי דער „רמבם“ האט געוואלט פארבינדען דאס יודענטום מיט אריסטאטעלעס פילאזאפיע, אזוי האט אויך קראכמאל געשטרעבט צו פעראייניגען די יודישע תורה מיט דער העגעליאנישער פילאזאפיע. דער נאמען פון זיין גרויסען ווערק „מורה נבוכי הזמן“ איז אויך ענליך צום נאמען פון דעם רמבם׳ס בעריהמטען „מורה נבוכים“. פונקט ווי דער „מורה נבוכים“ מיט 800 יאהר צוריק, האט אויך דער „מורה נבוכי הזמן“ ארייגעבראכט זעהר פיעל ליכט אין די מוחות פון דער יודישער יוגענד, און קראכמאל ווערט נאך איצט גע־שעצט, ווי איינער פון די גרעסטע יודישע דענקער פון אלע צייטען.

צו ענדיגען מיט׳ן אלטען בראד — א פאר בראדער לע־גענדעס: לעבען דער היגער אלטער שול איז דא א לעדיגער פלאץ. קיינער ווייס ניט וועמען דער פלאץ געהערט, נאר קיינער וואגט ניט דערויף צו בויען. אויף אט דעם פלאץ, זאגען אלטע יודען, איז אמאל א הויז געשטאנען און אין שטוב דארטען האט

מען אמאָל אַ חתונה געשפּילט. אין מיטען שפּילען און טאַנצען איז דאָס הויז מיט די חתונה־לייט, מיט די קלעזמער, מיט אַלץ מיט אַן אַנדער אין דער ערד איינגעזונקען געוואָרען. פון וועלכע צייטען די לעגענדע שטאַמט, איז ניט קלאָר. דער פּלאַץ צייכענט זיך מיט גאָר נ שט אויס פון אַנדערע פּלעצער. נאָר בויען דערויף האָט מען מורא.

בראָד, ווי אַנדערע יודישע שטעדט, ברענט ניט זעלטען. נאָר איין גאס זאָגען בראָדער יודען, ברענט קיינמאָל ניט. ס'הייסט אַ פּאָר מאָל האָט דאָרט יאָ געברענט — אָבער קיין יודיש הויז קיין מאָל ניט.

מ ט וואָס זשע האָט די גאס זוכה געווען? איז די מעשה, אַז דאָרטען האָט האָט אַמאָל געוואוינט אַ שמש און דער שמש האָט באַדינט אַן אַלטען רב. אַז ס'איז געקומען די צייט דער רב זאָל נפטר ווערען, האָט דער שמש, פאר זיין לאַנגען טרייען דיענסט, געבעטען ביים רב אַ ברכה. דער רב האָט דעם שמש געבענשט, אַז זיין גאס זאָל קיין מאָל ניט ברענען. און די ברכה, זאָגען בראָדער יודען, ווערט מקוים ביז היינטיגען טאָג. אַפּאָר מאָל האָט זיך דאָרטען אָנגעכאַפּט, אָבער אין אַ יודישער הויז קיין מאָל ניט.

אַזעלכע לעגענדעס האָט איהר גאַנץ אָפט אין דער יודע־שער שטאָדט און שטעדטעל. דערפון איז קענטיג, אַז אַ שרפה איז געווען ביי יודען די גרעסטע צרה און אַ פייער־פערזיכע־רונגס פאַלים אין דער געשטאַלט פונ'ם רבי'ס ברכה איז געווען די בעסטע מתנה.

די לעצטע פעסטונג.

נאך טשארטקאוו איז בוטשאטש די מערקווירדיגסטע שטעדטעל אין גאליציען. שוין די געאגראפישע לאגע פון דער שטעדטעל איז ניט קיין געוועהנליכע. דאס איז א שטיק שווייץ, וואס איז ארייינגעפאלען צו גאליציאנער יודען אין די הענד. א פערברודיגטע שענהייט. אבער אפילו אין די שמוץ און — אין ווינטערצייט בעצוויבערט אייך די שענהייט פון די בערג און טאלען, הויכע בערג און טיעפע טאלען, פון וועלכע די שטעדטעל בעשטעהט. לאזט איהר די געאגראפיע און נעהמט די היסטאריע פון שטעדטעל — ווערט איהר אויך איבעראשט. אין היסטארישען יחוס קען זיך בוטשאטש מעסטען מיט טשארטקאוו. איז טשארטקאוו די וויגעלע פון גוטע יודען, שמ'ט בוטשטאטש גראד אלס נעסט פון זייערע ביטערסטע פיינד — מתנגדים, ביי וועמען א חסיד און דער רב איז געווען טרייף ווי חזיר און יאגען א חסיד און דעם רבי'ן ביז אין טויט אריין איז געווען די גרעסטע מצוה. דער קאמפף פון בוטשאטשער מתנגדים מיט די ארומיגע גאליצישע חסידים און גוטע יודען איז געווען א לאנגער — א הונדערט־יאהריגער, האט זיין היס־טאריע, א מערקווירדיגע היסטאריע. בשעת גאליציען איז אין גאנצען איינגענומען געווארען פון די גוטע יודען, איז געווען פארפלייצט מיט חסידים, איז בוטשאטש אין גאנצען לאנד, געווען די איינציגע פעסטונג פון די מתנגדים, מתנגדים פרינ־ציפיעלע, פארביסענע, אונברחמנות'דיגע. א רב האט ניט גע־

וואנט צו נעכטיגען אין שטעדטעל. איינער, א גוטער יוד, האט זיך געקליבען קומען אהער, האט מען איהם אנגעזאגט, אז ס'וועט איהם איבערברעכען די פיס. טאקע מיט אט די פשוטע ווערטער. דעם „בעשט" („בעל שם טוב") פלעגען זיי רופען „בעסטיע".

די בוטשאטשער מתנגדים זענען געווען גאר עפעס מאדנע, נים ווי אומעטום, אין דער וועלט. צווישען זיי זענען נאך מיט זעכציג, זיבציג יאהר צוריק געווען משכילים, שארפע „בעלי תנך" און „בעלי לשון". נאך איצט האט מען אין גאליציען שטארק דרך ארץ פאר א „בוטשאטשער". צו דערזועלבער צייט זענען זיי געווען לומדים און מורא'דיג פרום. די פרומקייט איז געלעגען דערהויפט אין לערנען און דאווענען. דעם בוטשאטשער מתנגד'ס טאג און נאכט זענען געווען געמאסטען אויף א האר. צוויי אזייגער פאר טאג האט מען אנגעהויבען אין די שולען צו דאווענען „ותיקין". צו שחרית, צו מנחה, צו מעריב, צו קבלת־שבת האט קיינער נים געטארט פארשפעטיגען אויף א רגע. דאסזעלבע איז געווען מיט'ן לערנען, מיט אלע ד נים און מנהגים. א מוסטער פון טרוקענער, געמאסטענער, פערברענטער מתנגדות איז ר' דוד וואלף וועקסלער, וועלכער איז געשטארבען שוין עטליכע צעהנדליג יאהר, נאר בוטשאטשער יודען געדענ־קען נאך איהם זעהר גוט און יעדער האט צו דערצעהלען פון איהם פעק מיט מעשיות.

עס איז נויטיג צו בעמערקען, אז ווי טרייף א חסיד איז נים געווען אין בוטשאטש, האט זיך דאך נאך פון אמאל, מיט א סך יאהרען צוריק, אריינגעגנב'עט אין שטעדטעל חסידות, אלס קאנטראבאנדע דורך שדוכים, וואס בוטשאטש האט גע־שלאסען מיט אנדערע שטעדטלאך. ווייל ארום איז דאך אלץ געווען חסידיש, האט מען נים געקענט אויסמיידען, אז ס'זאל זיך נים אריינכאפען אין שטעדטעל א חסיד אין דער געשטאלט פון אן איידעם. אמאל איז אפילו געווען אין בוטשאטש א רב — א גוטער יוד, א צדיק. ווי אזוי דאס איז געשעהן, קען קיינער ביז היינטיגען טאג נים ערקלערן. ס'פארשטעהט זיך: דער „צדיק" איז געווען א באהאלטענער. ראווענען אין שול חסידישען

נוסח האָט ער ניט געטאָרט. האַלטען א טיש, זאָגען תורה, צו־נעהמען חסידים — חס וחלילה! אז אָט דער צדיק איז גע־שטאָרבען האָבען זיינע בוטשאַטשער באַהאַלטענע חסידים אויפגעמויערט אַן „אוהל“, א שטיבעל הייסט דאָס, ביי נאַכט. איבער איין נאַכט א ז זי געוואָרען פאַרטיג. קיינער אין שטעד־טעל האָט ניט געוואוסט וואָס, ווען, ווער. וואָלטען זיי געמוי־ערט די שטיבעל ביי טאָג, וואָלט מען זיי מיט די ציגעל צופּלעט די מוחות. וואָלט מען אין שטעדטעל געוואוסט — ווער, וואָלט מען זיי אַרויסגעיאָגט פון בוטשאַטש דעמזעלבינען טאָג.

פונדעסטוועגען האָט זיך ביסלעכווייז געיאָוועט אין בוטשאַטש א הייפעלע חסידים, וואָס האָבען זיך שוין מיט דער צייט דערוועגט ווייזען זיך שבת אין גאַס אין א שטריימעל און האָבען אַן איינענע שטיבעל. שטעדטעל האָט די ערשטע חסידים גערופען „לצ ם“ און זייער שטיבעל רופט זיך נאָך היינט, „לצים־שטיבעל“. אָבער אפילו די חסידים, די בוטשאַ־טשער, זענען אויך געווען גאָר ניט קיין געוועהנליכע. זיי האָבען ז ך צוטיילט אין צוויי מינים. איין סאָרט חסידים האָט גערא־ווענט „נוסח ספרד“ און צום רבי'ן ניט געפאָהרען. א צווייטער האָט געהאַלטען פון רבי'ן אויך. דער ערשטער מין חסידים זע־נען געווען פּשוטע אפיקורסים. וועגען איינעם פון זיי, בערוש האַפּמאַן, דערצעהלען בוטשאַטשער יודען, אז ער איז אַמאָל גע־קומען יום כפור א ן חסידישער שטיבעל אין זיין שטריימעל. א שכן איז צוגעגאַנגען צו איהם און זאָגט: ר' בערוש, עפּעס שמעקט פון אייך אזוי ווי רויך. ר' בערוש האָט איהם דערויף געענטפערט: אז איך עס אָב, מוז איך פאַרויכערן. פון א צוויי־טען, זישע מאַנדעל, דערצעהלען די בוטשאַטשער, אז ביי איהם איז שוין געווען אזא מנהג; שבת פאַררויכערן די ליולקע, אָנ־טאָן די שטריימעל און זעצען זיך אין פענסטער פאַרריכטען די הויזען.

ביי אַלעם דעם האָט א בוטשאַטשער יוד ביז מיט א יאָהר 20 צוריק מורא געהאַט צושיקען די קינדער אין דער שולע. דער ערשטער איז געווען א קצב, וואָס האָט זיך דערוועגט זיינע זיהן אָבצוגעבען אין דער שולע. היינט זענען זיי, — דעם קצב'ס

זיהן, — גרויסע דאקטוירים.

דאס מערקווירדיגסטע איז, אז גראד היי יאהר*) איז גע־פאלען די מתנגדישע פעסטונג. בוטשאטש, וואס האט העכער ווי הונדערט יאהר אויסגעהאלטען דעם קאמפף געגען דעם דראנג פון חסידות, איז געפאלען א קרבן, איינגענומען געוואָ־רען פון די חסידים. היינט איז אין בוטשאטש א רב א חסידי־שער ד ע ר קאנדידאט, וועמען דער טשארטקאווער רבי האט דיקט׳רט. אמת דאס האט געקאסט 2000 גולדען „לאפקע" דעם מתנגדישען קולטוס־פארשטעהער, אבער פון היי יאהר אן האט שוין בוטשאטש פארלארען איהר היסטארישע גרויסקייט. בוטשאטש איז, ווי אלע שטעדטלאך אין גאליציען, געווארען א נעסט פון חסידות, א שפייז־קאמער פאר גוטע יודען.

בוטשאטש צייכענט זיך אויס מיט נאך א שטריך, וואס מיר בעמערקען אומעטום אין גאליצישע שטעדטלאך, אבער ערגעץ טרעט דאס ניט ארויס אזוי בולט פאר׳ן אויג ווי דא.

דאס איז די מ ש פ ח ה ־ ק ר ע נ ק.

פון פיער שטראפען ליידט גאליציען מעהר ווי אלע לענ־דער אין אייראפא: פון הונגער, פון טיפוס, פון אזיאטישע כא־לערא און פון — משפחה־קרענק. אין יעדער שטעדטעל הערשט א משפחה — א יחסנ׳טע. אין מאנאסטרוטש זענען דאס די סאפרינס; אין סטאניסלאוו — די האלפערינס; אין בוי־טשוטש — די ש ט ע ר נ ס. ווער איז אין ביטשוטש בירגער־מייסטער (סיטי מעיאר) — א שטערן! ווער איז קולטוס־פאר־שטעהער? — א שטערן! גבאי אין שול? ווייטער א שטערן! רב אין שטעדטעל — ווידער א שטערן! דאקטאר, סעקרע־טאר פון דער געמיינדע, פראפינאטאר, (דער וואס האט דאס איינציגע רעכט צו פערקויפען בראנפען) — אלץ א שטערן, א שטערן, א שטערן... די הערשאפט פון די שטערנס דויערט שוין דא פון דור דורות, העכער ווי הונדערט יאהר. די שטערנס זענען פארשפרייט איבער דער גאנצער וועלט. נאר דא, אין בו־טשאטש, איז זייער נעסט. די שטערנס האבען זייער זיטס א־

*) געשריבען אין 1913.

ריע, זייערע לעגענדעס אפילו. זייער שטאמפאטער האט גע־הייסען יענקיל שטערן. לויט ווי דער היסטאריקער פון שטעד־טעל — נאט רליך, אויך א שטערן — האט מיר ערקלערט, איז זיין עלטער־עלטער־זיידע געקומען אהער פון פויזען. איהם האט אראבגעבראכט דער דוכס (דוקעס) דער גראף פאטאצקי, צו וועמען דאס שטעדטעל האט בעלאנגט. יענקעל שטערן איז געווען ביין גראף פערוואלטער פון זיינע פינאנצען. ער איז געווען פון די ערשטע יודען, אויב ניט דער ערשטער יוד אין שטעדטעל. שפעטער, אז אין בוטשאטש איז געווארען א היבשע יודישע גע־מיינדע, איז יענקל שטערן, אלץ פינאנץ־מיניסטער פונ׳ם דוכס, געווען פיהרער און, — ווייל ער איז געווען א גרויסער בעל דעה ביין פריץ — פאקטיש דער הערשער איבער דער יודישער גע־מיינדע. נאט האט געבענשט די שטערנס מיט רייכקייט און גרויס פרוכטפערקייט. כאטש בוטשאטש האט פארזייט מיט שטערנס די גאנצע וועלט, איז פונדעסטוועגען אין בוטשאטש גופא אויך געבליבען פון זיי א סך. שטעדטעל איז שוין לאנג ארויס פון די פאטאצקעס הערשאפט. אבער ניט פון די שטערנס. צו זיי בעלאנגען העלפט מויערן, די רייכסטע געשעפטען, די שענסטע „שטעדט“ אין אלע מזרח־ווענד פון אלע שולען. זיי האט אויך צו פערדאנקען בוטשאטש דערמיט, וואס זי איז הונדערט יאהר נאכאנאנד געווען א פעסטונג פון מתנגדות. ווייל, ווי מעכ־טיג די חסידים זענען ניט געווען אין גאליציען, האבען זיי ניט געקענט איינברעכען די הונדערט־יעהריגע אייזערנע מאכט פון די שטערנס. און די פעסטונג וואלט נאך איצט אפשר ניט גע־פאלען, ווען ניט דער פערראט פון דיזעלבע שטערנס. ווארום, ווי דער לעזער ווייס, האט דער פרעזעס פון דער קולטוס־גע־מיינדע — א שטערן — געגומען ביי די חסידים „לאפקע“ צוויי טויזענד גולדען. דער דאזיגער שטערן, אגב גערעדט, זיצט שוין אויף זיין פרעזעס־שטוהל ניט מעהר און ניט וועניגער ווי 35 יאהר! נעוועהלט ווערט ער אלע דריי יאהר „איינשטימיג“ ד. ה. פאקטיש, בלויז מיט זיין איין שטימע און דערמיט, וואס קיינער אין שטעדטעל וואגט ניט צו געהן נעגען דער „משפחה“.

די „משפחה“ איז שטארק, ווי געזאגט, מיט זייער רייכ־

קיין און זייער אחדות. וואו א שטערן זאָל ניט זיין: אין אמעריקאַ, אין פראַנקרייך, אין דייטשלאַנד, אין רומעניען, אין עגיפּטען, — פון אומעטום איז ער פערבונדען מיט'ן צענטער — מיט בוטשאַטש. דעם פאַריגען יאָהר האָבען אַלע שטערנס פון דער גאַנצער וועלט זיך אָרגאַניזירט אין איין משפחה — פעראיין. יעדער פון די שטערנס-מיטגליעדער צאָהלט ניט וועני־גער פון 1 קראָנע מאָנאַטליך. פאַר'ן פאַריגען יאָהר 1913 האָבען זיי, לויט ווי איין היסטאָריקער דערצעהלט, 4100 קראָנען גע־זאַמעלט. דאָס געלד געהט אויף צו שטיצען אָרימע פאַמיליאַנ־טען. היי יאָהר רעכענען זיי אויפצורופען אין בוטשאַטש א שטערן־קאָנפערענץ.

די מאָראַלישע פיזיאָנאָמיע פון די שטערנס איז ניט קיין אי־אי. דער אויבען דערמאָהנטער בירגער־מייסטער — בערוש שטערן, וואָס זיצט אויף זיין בירגער־מייסטער־שטוהל 35 יאָהר נאָכאַנאַנד און איז צו דערזעלבער צייט אויך אָבגעאָרדענטער אין רייכסאַטג, רייסט פון לעבעדיגע און פון טויטע, רואינירט די שטעדטעל. זיין קאַנדידאַטור ווערט שטענדיג אונטערשטיצט פון דער פּוילישער שלאַכטע, ווייל ער איז איהר געהאָרזאַמער דינער. אַזוינע יודישע אָבגעאָרדענטע און בירגער־מייסטערס — בלינדע געוועהר אין די הענד פון די פּריצים — בעמערקען מיר אָפט אין גאַליציען. נאָר בוטשאַטש צייכענט זיך דערמיט וויע־דער אוים געגען אַנדערע שטעדטלאַך. ערגעץ האָט די טרויעריגע ערשיינונג ניט אָנגענומען אַזאַ העסליכען פּנים, ווי דאָ.

ניט קוקענדיג אויף איהר יחוס'דיגער פערגאַנגענהייט בעלאַנגט בוטשאַטש צו די אָרימסטע און קולטורעל־נידעריגסטע שטעדטלאַך אין גאַליציען. עס עקזיסטירט דאָ א ציוניסטישער און א סאָציאַליסטישער פעראיין, נאָר ביידע זענען ווייניג אין שטאַנד צו מאַכען אַביסעל ליכטיגער אין שטעדטעל. די אַרביי־טער־בעוועגונג האָט דאָ דורכגעמאַכט א שווערען קאַמפּף. א דאַנק איהר איז דער אַרבייטס לוין געשטיגען פון 4-6 ריניש א וואָך אַמאָל אויף 10-11 ריניש (גולדען) איצט. און די אַרבייטס־צייט פערקירצט פון אַמאָליגען „עבודת פרך" ווען מ'האָט געאַר־בייט פון א בליאַסק אויף טאָג ביז 11 אזייגער אין דער נאַכט,

ד. ה. 16־18 שעה אין מעת לעת אויף צעהן א האלב שעה. דאס העלפט אבער גארנישט. ס'איז ניטא וואס צו טאן. זעלנער, מעק־לעריי, קליינהאנדעל, גוי'אישער וואכער — דאס זענען היגע יי־דעשע פרנסות. אלץ, וואס איז ענערגישער, טיכטיגער אין דער יוגענד צו־־פט זיך, עמיגרירט. א אינטערעסאנטע ערשיינונג איז דא, וואס איז ערגעץ ניט צו בעמערקען אין קיין יודישע שטעדטעל: קיין יודישע שוסטער זענען לחלוטין ניטא. דער גאנ־צער שוסטער־פאך ליגט ביי גויים אין די הענד. די קריסטליכע שוסטער האבען דערהאלטען זייער צעך א־ן דער פארם, ווי עס געווען מיט הונדערטער יאהרען צוריק. שוסטעריי איז ניט בלויז ביי זיי א פריוויליגיע נאר א גרויסער יחוס. די שוסטער זענען די יחסנים פון שטעדטעל. זיי זענען די גבאים אין די קלויסטערס, די בעלי דעה'ם אין שטאדטיגע. אז א קר סט א בעל הבית אר־בייט זיך ארויף און וויל האבען כבוד קויפט ער זיך איין פאר אן עהרענמיטגליעד אין שוסטערשען צעך.

א „מערקווירדיגקייט" פונ'ם 20טען יאהרהונדערט איז אויך די בוט'שאטשער יודישע באד. א טיפ פון א מרחץ אין א פארוואָרפען יודיש שטעדטעל מיט א פאר הונדערט יאהר צוריק. אין עטליכע יאהר ארום וועט דער מרחץ געוויס חרוב ווערען. איך וויל א הם ראטעווען פון פערגעסענהייט און געבען פון איהם כאטש א קורצען בילד. שטעלט זיך פאר א גרויסע פינ־סטערע שטוב, די ווענד שווארץ פון שימעל און פון פארע. אין איין זייט א רייהע לאנגע טרעפ — דער פאל; אין דער אנדער זייט — א קעסעל מיט הייסע וואסער. היינט איז דאנערשטאג, ערב שבת — האט מען געהייצט די באד. אויף קאלטע וואסער איז ניטא קיין ברונען, קיין קעסעל, קיין קראן. די באד שטעהט ווי אלע הייזער, אויף א בארג־ארויף. צווישען די בערג לויפען ערטער ווייז שטראמען און בילדען שענע וואסער־פאלען. האט די באד אריינגעפאקט מיט פארשיידענע אלטפרענקישע טריקס, א שטוינער, ווי א הילצערנער רינשטאק, אזא שטראם, און צאפט פון איהם קאלטע וואסער. פשוט און לייכט. ווייל מ'הייצט היינט די באד אויף מארגען, איז דא היינט וַוארים. און אזוי ווי ביי דער בעדערקע אין קאמער (טאקע דא דערביי) איז קאלט,

האַט זי זיך מיט דער גאַנצער געזינד אריינגעקליבען אין באָד. שמעלט זיך פאַר אייך פאַר אזא מ׳ן קארטינע: דאָרטען, אויף די שוויץ־טרעפּ זיצט זיך געמיטליך דער מרחץ־גוי, רויכערט זיין לולקע און פּייפט פון גרויס הנאה, אנטקעגען אונטען ליגט זיך בהרחבה׳דיג זיין הונד און גיט פון צייט צו צייט אַ קוויטש, מיט וואָס ער אקאָמפּאנירט זיין באַלעבאָס פּייפען. ווייטער אבי־סעל, נעהענטער צום הייסען קעסעל ז צען דער בעדערקעס צוויי מיידלאך, פאַרטיפט אין אַ פּוילישען ביכעל. זיי זענען היינט־וועלטינע. ביי דער אנטקעגענדיגער וואַנד, אויף אַ ברעט, וואָס איז איבער געוואָרפען אויף צוויי שעפלאך, זיצט די בעדערקע מיט נאָך אַ ווייבעל, אַ שכנה אַ פּנים, שטריקען אַ זאָק, שמועס׳ן געמיטליך צווישען זיך און האָבען אַ פּנים, שטאַרק הנאה פון דער פאַרע און דער וואַרימקייט. הינטער די ווייבער, וואַשט זיך אַ מאַנספּערשוין אין אַ „וואַנע“, ד. ה. אין אַ לאַנגען צובער, קוים פאַרשטעלט מיט אַ פּאָר נידעריגע, שוואַרצע האַלבע ווענט־לאך. דער מרחץ־גוי האָט אריינגעגאָסען דאָ, אין צובער אַ שע־פעל (אַ מין הויכען עמער, אונטען ברייט און אויבען שמאָל) קאַלטע און אַ שעפעל הייסע וואַסער, אוועקגעשטעלט לעבען צובער נאָך צוויי שעפלאך מיט קאַלטע און וואַרימע וואַסער, אוועקגעלעגט דערביי אויף אַ צעבראָכען בענקעל, אַן אויפגע־טרענטען זאַק, וואָס דאַרף דיענען פאַר אַ ליילאך און — די „וואַנע“ איז פאַרטיג.

די באָד הייצט מען צוויי מאָל אַ וואָך. דינסטאָג פאַר ווייבער און דאָנערשטאָג אויף פרייטאָג — פאַר מאַנסביל. דער צו־בער אין ווינקעל — דאָס איז די איינציגע „וואַנע“ אין שטעד־טעל.

ווי אזוי ראטשילד איז אן עושר געווארען?

(א לעגענדע פונ'ם טשארטקאווער פנקס)

דער טשארטקאווער פנקס איז איינער פון די אינטערעסאנטעסטע פנקס'ן, וואס זענען נאך, צום גליק, ביי אונז איבערגעבליבען. איך האב דעם פנקס געהאלטען אין האנד. צו בעקומען איהם איז מיר שווער אנגעקומען. ער געפינט זיך ביין איצטיגען טשארטקאווער רבי'ן. א ך האב געברויכט א סך השתדלות, ביז איך האב גע'פועלט דורך שטארקע פראטעקציע, טאקי פונ'ם רבי'ס טאכטער חוה'לע אליין, אז דער רבי, איהר טאטע, זאל מיר ערלויבען ארײנקוקען אין פנקס.

א סך אינטערעסאנטע זאכען האב איך דארט געפונען. נאר, צום בעדויערן, זענען פונ'ם פנקס ניט װעניג וויכטיגע בלעטער אויסגעריסען געווארען.

צווישען די אויסגעריסענע בלעטער איז אויך געוועזען די מעשה: מיט וואס האט ראטשילד זוכה געוועזען צו זיין אזא נ'עושר? דערפאר אבער לעבט די לעגענדע אין מויל פון טויזענדער טשארטקאווער חסידים, וואס דערציילען איהר אינ'ם נאמען פונ'ם אלטען טשארטקאווער, זכרונו לברכה, ווי אויך פון זיין זוהן דעם איצטיגען טשארטקאווער רבי, ר' ישראלניו, זאל לעבען. זיי ווידער — אי דער אלטער פארשטארבענער רבי אי זיין זוהן, דער איצטיגער, האבען עס דערצעהלט אינ'ם נאמען פונ'ם פנקס. אז די מעשה איז ווירקליך אין פנקס געשטאנען האבען מיר קיין שום גרונד זיי ניט צו גלויבען. ווארום דער

פנקס איז ראך ביי זיי אין האנד געווען און געפינט זיך נאך איצט אינ'ם רבי'ס ביבליאטעק. און דער רבי האלט איהם טייער, ווי די אויג. די אויסגעריסענע בלעטער זענען, מסתמא, אריין אלס מאטעריאל אין ז״ ספרים, וואס חסידישע מעשיות־זאמלער האבען נעדרוקט וועגען דעם בעריהמטען טשארטקאווער רב, רבי הערשעלע און זיין סאן מעהר בעריהמטען זוהן ר' שמעלקע, אונטער דעם נאמען „שמי דטוב". איך האב טאקע אין דעם דאזיגען ספר געטראפען עטליכע זאכען פונ'ם טשארטקאווער פנקס ארויסגענומען. די זאכען האב איך אין סאמע פנקס ניט געפונען. איז ביי מיר קיין ספק ניט, אז די בלעטער וואס פעהלען אין פנקס, זענען אויסגעריסען געווארען פון ד י, וואס האבען דעם דערמאהנטען ספר פארפאסט. אין דעם דאזיגען ספר האב איך אויך די לעגענדע פון ראטשילד'ס עשירות געפונען. נאר דארט איז זי געבראכט פארביינעהענדיג און פארקירצט. איך גיב דא איבער די לעגענדע אויף דעם גרונד פוןביידע קוועלען: די געשריבענע און די מינדליכע, ווי עס האבען מיר איבערגעגעבען אין טשארטקאוו בעגלייבטע מענשען אין דעם נאמען פון ביידע טשארטקאווער רביי'אים.

אט וואס די לעגענדע דערצעהלט:

ר' מאיר אנשיל, דער שטאמפאטער פון דער פאמיליע ראטשילד, איז געווען א טשארטקאווער יוד. אין די יונגע יאהרען האט ער געהייסען פשוט: מאיר אנשיל און איז געווען א משרת ביי ר' הערשעלען, דעם טשארטקאווער רב. ער איז דאמאלס נאך געווען א בחור.

דערנאך האט מאיר אנשיל חתונה געהאט פון א קליין שטעדטעל סניאטין, ביי טשארטקאוו. צי איז איהם מאוס געווארען די שטעל פון א כלי קודש, אדער ער האט בעקומען עטליכע רייניש (גולדען) נדן און גלאט חשק געהאט צו מסחר — קורץ ער איז אוועק פונ'ם רבי'ן און געמאכט א קרעמיל אין סניאטין.

מאיר אנשיל האט א פנים צו האנדעל מעהר געטויגט, ווי צו דעם אמט פון א שמש ביין רב. ווארום אין א קורצע צייט האט זיך אין טשארטקאוו פארשפרייט קלאנגען, אז דעם רבי'ס

משרת מאכט פון זיין קרעמיל גאנץ גוט.

אין דער צווישען־צייט האט געטראפען ביים רבי׳ן ר׳ הער־שעלע אזא סבה: ערב פסח איז דער רב אומגעגאנגען מיט דער הילצערנער לעפעל און מיט די פאר פעדערן, ווי דער דין און דער מנהג איז, אויסראמען דעם חמץ פון אלע ווינקעלאך. נאכדעם, ווי ער איז פארטיג געווארען מיט אלע אפענע און באהאלטענע ווינקלאך, שפאלטען און לעכער, האט ער אויך אריינגעקוקט, ווי אלע ערב פסח, צו „בדיקת חמץ", אין דעם טישקעסטעל פון זיין טיש, ביי וועלכען ער איז געזעסען און געלערנט. צו זיין גרוי־סער פרייד האט דער רב דארט געפונען אלץ כשר און ריין — קיין איין ברעקעל חמץ האט זיך ניט פארוואלגערט. אבער צו רב הערשעלעס נאך גרעסערען שטוינען און פארדראס האט זיך אין דעם טיש־קעסטעל ניט געפונען מעהר די בייטעלע מיט די 500 דוקאטען (רענדלאך), וואס ער האט דארט געהאלטען.

וואלט די בייטעלע מיט די 500 דוקאטען געווען זיינע, רבי הערשעלעס, וואלט דער רב אפשר קיין פיעל צער ניט געהאט. ווארום רבי הערשעלע האט באלאנגט צו יענע רבנים, וואס הא־בען בטבע נ ט ליב קיין געלד. דאס געלד איז אבער פרעמדס, שלישית־געלדען, אבשפארענעסען פון ארימע לייט, נדן׳ס פון יתומים און יתומות, ביי וועמען נאך פון גאר אמאל אן, דעם רב׳ס טישקעסטעל, איז די זיכערסטע אייזערנע קאסע. אט די אלע געלדען די טרייסט און האפנונגען פון צעהנדליגע און אפשר הונדערטער ארימע לייט זענען איצט פארשוואונדען גע־ווארען פון זיין קעסטעל. וואס וועט זיין איצט מיט אלע טשארט־קאווער ארימע לייט? וואס וועט ער זאגען די אלע, וואס האבען איהם, זייער רב, פארטרויט זייער האב און גוטס?

אט פאר וואס רבי הערשעלע האט זיך שטארק מצער געווען, ווען ער האט א קוק געטאן, אז דאס טישקעסטעל איז פוסט.

ביים רבי׳ן אין שטוב איז געווארען א רעש. מ׳האט גענומען קלערען: ווער האט עס געקענט טאן? וועמען קען מען חושד זיין?

נאך א סך קלערען האט מען זיך דערמאהנט אן מאיר אנש־לען, וועלכער איז מיט א האלב יאהר צוריק אוועק. פון אן

אַרימען משרת איז ער געוואָרען אַ קרעמער און לייט זאָגען, אַז ער מאַכט גוט, האָט געלד.

בשעת מאיר אַנשיל איז געווען אַ משרת ביין רב, האָט מען, בכלל, וועגען איהם ווייניג געקלערט. וואָס קען מען קלערן וועגען אַ משרת? אַז ער איז אוועק האָט מען גענומען אַן אַנ־דער משרת. קנאַפּ אַרימע בחורים איז דאַ אין אַ יודיש שטעדטעל? אַ רב איז נאָך חלילה קיין מאָל ניט געבליבען אָהן אַ משרת. איז מאיר אַנשיל געווען אַן עהרליכער מאַן, צי ניט? די פראַגע איז כלל קיין פראַגע ניט געווען. וואָרום וועלכער משרת וועט זיך דאָס ערלויבען צו גנב'ענען עפּעס ביי אַ רב? בפרט ביי רבי הערשעלען, וואָס איז געווען אַזאַ צדיק און געווען בעריהמט ניט בלויז אין טשאַרטקאָוו, נאָר ווייט אַרום, פאַר אַ בעל מופת און אַ הייליגען מאַן. אַגב: וואָס האָט מען געקענט נעהמען ביין רב אַ חוץ זיין אַלטען קאַפּטען, די הילצערנע לעפעל און צינערנע טעלער?

קורץ: עס איז ביז איצט קיין שום גרונד ניט געווען צו קלערן וועגען מאיר אַנשיל, ניט צום גוטען, ניט צום שלעכטען. האָט דער רבי און די רעבעצן דערהערט, אַז זייער געוועזענעם משרת האָט גאָט מצליח געווען און ער האָט פּרנסה — מהיכא תיתא! האָט זיי הנאה געטאָן. וואָרום, אַז דער אויבערשטער וויל קען ער אַלעמען געבען, און וועמען ער גיט — יענער מסתמא איז ווערט.

איצט איז אַבער פּלוצלונג געוואָרען אַ קשיא? פון וואַנען קומט צו מאיר אַנשלען אַזוי גיך געלד און הצלחה? דער רב האָט זיך דערמאָהנט, אַז פון פאַר מאיר אַנשיל'ס אוועקגעהן ביז'ן „בדיקת חמץ" האָט ער אין קעסטעל ניט אַריינגעקוקט. קיינער האָט קיין געלד ניט געבראַכט פאַר דער צייט.

און דער חשד איז אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער געוואָרען אויף מאיר אַנשלען. וועה געטאָן האָט רבי הערשעלען זעהר די הארץ חושד צו זיין אַ יודען. אַבער קיין אַנדערער, אַ חוץ דעם משרת, האָט דאָך ביי'ן רבי'ן אין חדר קיין איינגאַנג ניט גע־האָט. קיין שום מענש א'ז ניט געווען, אויף וועמען מ'האָט געקענט קלערען. וואָלט דאָס געווען זיין אייגען געלד, וואָלט ער

געווים א יורען ניט חושד געווען. „ר׳ נתן ור׳ לקח״ — נאָט האָט געגעבען און גאָט האָט גענומען. אבער: ווי וועט ער קענען צוזעהן די טרערען און יאָמערן פון ארימע יודען, פון יתומים און אלמנות?...

און מיט זעהר א שווער הארץ לאָזט זיך רבי הערשעלע אין סניאַטין, אין דער דערבייאיגער שטערטעל, וואו מאיר אנשיל האָט געוואוינט. ער האָט קיינעם אין שטאָרט קיין מעשה ניט דערצעהלט. איידער ער וועט זיך אליין דערוויסען און איבער־צייגען טאָר מען דאָך חלילה ניט מוציא שם זיין צום שלעכטען אויף א יודען.

מאיר אנשיל איז געוואָרען מאָדנע איבערראשט, ווען ער האָט דערזעהן ביי זיך זיין רבי׳ן. ער האָט זיינע אויגען ניט געגלויבט: ווי קומט צו איהם אזא זכיה, אז דער רבי זאָל קומען צו איהם! ער האָט גאָר ניט געוואוסט, וואָס צו טאָן איבער׳ן רבי׳ן.

אין ניכען איז אבער זיין שמחה פערשטערט געוואָרען, ווען ער האָט בעמערקט אויף דעם רבינס פנים און אין זיין ריידען א גרויסע אונרוהיגקייט. ביסלעכווייז, ביסלעכווייז איז איהם קלאָר געוואָרען: וואָס האָט געבראַכט דעם רבי׳ן צו איהם, צו מאיר אנשעל דעם משרת...

מאיר אנשעל איז בלאַס געוואָרען אויף אן אויגענבליק און האָט אין פלוג גאָר נישט געענטפערט. ער האָט געבעטען דעם רב׳ן זיצען א ווייל. ער וועט באַלד אריינקומען. דער רבי זאָל גאָר קיין צער ניט האָבען. ער וועט דאָס געלד אָבגעבען...

א פּאָר שעה האָט רבי הערשעלע געמוזט וואַרטען. ענדליך איז מאיר אנשעל געקומען.

— רבי — זאָגט ער — נאָט אייך דערווייל צוויי הונדערט דוקאַטען. די איבריגע וועל איך אייך אָבשיקען ביסלעכווייז. אבער זייט רוהיג. איהר וועט בעקומען דאָס געלד אין גאַנצען.

רבי הערשעלע איז אוועק מיט א פיעל דערלייכטערטען געמיט. א יוד בלייבט א יוד... א בייזע שעה געווען... א נאַרישקייט געטאָן... אבער אין דעם אָרט וואו בעלי תשובות שטעהען קען קיין צדיק גאָר ניט שטעהן... ער וועט געווים אָבגעבען דאָס איבער־

רינגע. נאר בעזונדער האט איהם געפרעהט דאס הארץ פאר די יתומים און אלמנות.

מא״ר אנשעל האט געהאלטען ווארט: ער האט אבגעשיקט ביסלעכוויי די איבריגע דריי הונדערט דוקאטען.

עס זענען אוועק א יאהר, אדער צוויי. די גאנצע מעשה איז כמעט שוין פארגעסען געווארען. פלוצלונג, אין א שענעם, אדער געוועהנליכען פריהמארגען קומט צום רב רבי הערשעלען א רייטער פונ׳ם „וואיעוואדא“ און פערלאנגט, אז דער רב זאל מיט איהם שוין פאהרען צום פר׳ץ. ער דארף איהם עקסטרא נויטיג.

דער רב האט זיך דערשראקען. גאנץ שטעדטעל איז אויך שטארק אונרוהיג געווארען. מסתמא שמעקט שוין מיט א גזרה, מיט א בלבול. מ׳האט אבער גאר נישט געקאנט העלפען. אז דער פריץ רופט, מוז מען פאלגען. קהל האט געדונגען דעם רב א פוהר און בעגלייט איהם מיט ברכות, אז דער אויבערשטער זאל אבהיטען איהם און כלל ישראל פון שלעכטס.

רב הערשעלע איז אוועקגעפאהרען צום „וואיעוואדא“ אין בעגלייטונג פון רייטער, און אידען האבען זיך געזעצט אין די שולען זאגען תהילים.

געגען רב הערשעלעס ערווארטונג האט דער פריץ איהם פריינדליך אויפגענומען. נאר זיין שרעק איז געווארען נאך גרעסער, ווען דער וואיעוואדא האט א׳הם געפרעגט: צי האט מען ביי איהם מיט א צייט צוריק ניט געגנב׳עט פינף הונדערט דוקאטען? און פון וואנען קומט צו איהם, צו אן ארימען רב, אזוי פיעל געלד?

דער רב האט דערצעהלט דעם פריץ די מעשה, אבער ניט אין גאנצען. דאס געלד איז געוועזן שטעדטעלדיגע — פון של־שות׳ען, פון אבשפארענסען. און נאך אזוינע איינלעגעניסען. צו געגנב׳עט האט מען עס טאקע, אבער ווער ווייס קיינער ניט.

ער האט ניט געוואלט ארויסגעבען מאיר אנשלען דעם פריץ. למאי מאכען א אידען א שלעכטען שם? בפרט, אז ער האט אבצאהלט ביז א פרוטה.

דער פריץ איז ארויס, און אין א ווײלע ארום — אריין צוריק, טראגענדיג א בייטעל מ׳ט גאלדענע דוקאטען אין האנד און

אויסגעשאטען די דוקאטען אויפ׳ן טיש פאר רבי הערשעלען אין די אויגען.

דער רב איז אַן ערשטױנטער געבליבען. דאס איז זיין בייטעלע מיט די דוקאטען... וואס איז דאס אזוינס?... ווי קומט דאס בייטעלע צום פּריץ?... און די דוקאטען?... און מאיר אנשעל?...

— דאס איז דיין ביטעל, פאני ראבין? — האט דער וואַיעוואָדא געזאגט, — דערקענסט?... נאַ, נעהם דיין געלד... די גנבה האט זיך אבגעזוכט... נאָר דריי דוקאטען האט דער גנב צייט נעהאט אויסצוגעבען. די איבערינע 497 גאָלדענע מטבעות זענען גאַנץ. נעהם דאס געלד און פאָהר אהיים.

רבי הערשעלע האט פון שטוינונג גאָר ניט געוואוסט וואס צו זאגען. דאס געלד איז געבליבען ליגען אויפ׳ן טיש. ער האט זיך דערצו ניט צוגעריהרט. אין עטליכע מינוט ארום, אַז ער איז געקומען צו זיך, האט ער, שטאַמלענדיג, געפרעגט ביים פּריץ: וואס איז דאס פאר א רעטעניש?

דער פריץ האט געהייסען אריינפיהרען אין זאַל א פויער און א פויערטע. ווי די פויערטע האט דערזעהן דעם רב, איז זי איהם געפאַלען צו די פיס מיט א געוויין, ער זאָל איהר מוחל זיין. דער פויער האט געטאַן דאס זעלבע.

די מעשה האט זיך באלד דערקלערט.

די פויערטע איז געווען די גוי׳ע וואס האט אויפגעראַמט ביים רב אין שטוב יענעם ערב פסח, ווען דאס געלד איז פאַרפאַלען געוואָרען. רייניגענדיג ביים רב אין חדר, האט זי געפונען די טיש־קעסטעל אפען און א ן טישקעסטעל דאס בייטעלע מיט די דוקאטען. זי האט געוואוינט אין א דערבייאיגען דאָרף. האט זי אוועקגעטראָגען דאס געלד צום מאַן. יענער האט עס בעהאַלטען א לענגערע צייט. ענדליך האט ער נים אויסגעהאַלטען: אוועקגעטראַגען איין דוקאט צום קרעטשמער פון דאָרף און פאַרשכורט. ער האט געזאגט, אז ער האט איהם געפונען. אין א פאָר טעג ארום — א צווייטען. ווען ער האט עטליכע טעג שפּעטער געבראַכט אין קרעטשמע א דריטען דוקאט, איז שוין די זאַך געוואָרען פערדעכטיג. מ׳האט איהם פארנומען און געבראַכט צום

פריץ. בעקומענדיג א פארציע שמיץ האט ער זיך מודה געווען און געוויזען, וואו דאס בייטעלע מיט די דוקאטען ליגען.

די מעשה איז באלד בעוואוסט געווארען אין גאנץ שטעדטעל. איצט האט רב הערשעלע ניט געהאלטען פאר נויטיג צו פארבארגען עפעס. ער איז באלד ווידער אוועק אין סניאטין צו מאיר אנשלען, האט איהם אבגעגעבען די פינף הונדערט דוקאטען, און געפרעגט: פאר וואס האט ער אויף זיך גענומען די שולד און וואו האט ער גענומען דאס געלד צו באצאהלען די גנבה, וואס אן אנדערער האט געגנב'עט?

— איך האב געזעהן — האט מאיר אנשעל געענטפערט, אז דער רבי איז זיך שטארק מצער און האב רחמנות געהאט אויף די ארימע לייט... האב איך פארקויפט און פאר'משכונט מיינע גאנצע בעל־הבתישקייט און געליהען ביי וועמען איך האב געקענט אין שטעדטעל, ביז איך האב געקראגען די סומע צוויי הונדערט דוקאטען. דערנאך האב איך מקצר געווען מיין הוצאה, און דער אויבערשטער האט מיר געהאלפען — איך האב געקענט אייך אויסצאהלען דאס איבריגע...

— מאיר אנשעל! — האט רבי הערשעל געזאגט, זעגנענדיג זיך מיט זיין אמאליגען משרת הארציג און התלהבות'דיג, — מאיר אנשעל! ביזט א יקר א יוד!... זיי געזונד! דער אויבערשטער זאל דיר געבען ברכה און הצלחה אין אלץ, וואס דו וועסט טאן... דיר און דיינע קינדער און קינדס־קינדער...

און רבי הערשעלע'ס ברכה איז מקוים געווארען...

דער לעצטער „דבוק".

נאך קיינמאל, קיין מאל האט לאשקאוויץ*) ניט איבער־געלעבט דאס, וואס זי האט איבערגעלעבט יענעם יום כפור.

אין שול האט מען געהאלטען ביים ענדיגען מוסף. נאר דער עולם איז זיך שוין לאנג צולאפען און אין שול זענען איבערגע־בליבען נאר די אלטע, די פרומע יודען. אין איין ווינקעל ביים ארון קודש איז געשטאנען אין טלית און קיטעל דער לאשקעווי־צער רבי, דער לעצטער צווייג פון ר' מאיר פרימישליאנער'ס גזע. ער האט מיט גרויסע דבקות מתפלל געווען צו גאט, גערופען דעם זכות פון זיין הייליגען זיידען, דעם צדיק רבי מאיר'ל פרי־מישליאנער, ער זאל איהם ביישטעהן.

אין דרויסען, אויפ'ן גרויסען פלאץ הינטער בית המדרש האט שוין לאנג געברויזט, ווי פון כוואליעם אין ים. הונדערטע מענשען, צונויפגעפאהרענע פון טשארטקאוו, בוטשאטש, אטעני, פון פראשעווע, אפילו פון סאמע טארנאפאל זענען געקומען מענשען, גרויס און קליין זענען געקומען, צוקוקען דעם קאמפף, דעם ריזיגען צוויי־קאמפף צווישען דעם הייליגען רבי'ן, דעם אור־איינקעל פון ר' מאיר'ל פרימישליאנער, און דעם „אפיקורוס" דעם „שאפירניק" מעכעלע וואלאך פון טשארטקאוו, וואס האט היינט ארויסגערופען דעם רבי'ן אויף א וועט־קאמפף.

„היינט דארף ענטפלעקט ווערען פאר דער גאנצער וועלט,

---

*) א דערפעל נעבען טשארטקאוו.

וועמעס כח איז שטאַרקער: צי דער כח פון די צדיקים, פון דער הייליגער אמונה, צי דער כח פון שטן, פון אפיקורסים, „רחמנא לצלן", — אַזוי האָבען געטראַכט און גערעדט די פרומע ווייבער, די אַלטע יודען, די אַנהענגער פון דער הייליגער גזע, פון דעם צדיק ר' אוריה ליב לאַשקאָוויצער.

„היינט דאַרף ענטפּלעקט ווערען פאַר דער גאַנצער וועלט— וועמעס מאַכט איז גרעסער: צי די מאַכט פון פינסטערנעס, פון אַבערגלויבען, צו די מאַכט פון ליכט און אויפקלערונג" — אַזוי האָבען געקלערט די אַנהענגער פון השכלה, די בעוואונדערער פון דעם העלדענמוט, מיט וועלכען דער „שאַפּירניק" „מעכעלע וואַלאַך" האָט געוואַגט אַרויסצורופען אויף דעם וואונדערליכען „דועל" דעם לאַשקאָוויצער רבי.

די צאָהל פון די און יענע איז אָבער געווען ווי אַ טראָפּען פון ים נעגען דער גרויסער מעננע פשוט נייגעריגע מענשען, וואָס זענען געקומען זעהן דעם גרויסען וואונדער, ווי אַזוי דער צדיק וועט, בפני כל עם ועדה, פאַר דער גאַנצער וועלט מענשען, אויף דעם פרייען פּלאַץ, אונטער'ן פרייען הימעל, צווישען מוסף און נעילה, אין דער ביי זיין פון פּאָליציי און זשאַנדאַרמען — אַרויסטרייבען דעם „דבוק" פון אַ ווייבעל און אַריינטרייבען אַ'הם אין מויל פון אַפּיקורס, דעם „שאַפּירניק" — מעכעלע וואַלאַך.

אַט איז שוין דער חזן אויסגעגאַנגען מוסף. אין שול איז שוין קיין נפש ניט געבליבען. אַחוץ דעם רבי'ן, רבי אורילע און נאָך אַפּאָר אַלטע מזרח־וואַנד־יודען, וואָס האָבען אַ הם ניט געוואָלט פאַרלאָזען. עס הערט זיך פון זיין ווינקעל מורא'דיגע דבקות און בכיות. זיי קלינגען אָב אין קרעכצען פון עטליכע אַלטע ווייבער, וואָס זענען געבליבען אין ווייבערשער שול.

און דאָרטען, אויפ'ן פּלאַץ, שטעהט דער טויזענד־קעפּ גנער עולם און וואַרט אין שפּאַנענדער אונגעדולד. די מעננע וואַקסט און וואַקסט. אַ קינד אין ווישג איז ניט געבליבען. עס ציהען זיך גויים און גוייעס, שקצים און שיקסעס פון שטעדטעל פון די אַרומיגע דערפער. אין מיטען שטעהט דרייסט און מוטיג מע־

בעלע וואלאך: א קליין מענשעלע, מיט א געל־גראהליך בערדיל, תמיד מיט א שפּאַטיש שמייכעל אויף די ליפּען. דער שמייכעל האט איצט אנגענומען אן אונגעשוועהנליכען אויסדרוק. אין זיינע פראהע קליינע אויגען האט געברענט א פייער פון א גבור, וואס איז גרייט צו ווארפען זיך אין ערביטערטען קאמפף מיט'ן שונא, נאר איז זיכער אין זיין זיעג: און אז זיין זיעג איז דער זיעג פון ליכט, פון אמת איבער שקר און פינסטערנים.

מעכעלע וואלאך איז געווען א פּשוטער יוד, א קרעמער. מיט עטליכע יאהר צוריק איז ער נאך געווען א חסיד. פון דעם ר' שאפּירא און די „שאפּירניקעס" האט ער חוזק געמאכט. נאר פּלוצלונג, מ'ווייס ניט ווי אזוי, איז ער געקומען צום רב, האט ביי איהם אנגעהויבען ביכלאך צו נעהמען, דעם „המגיד" סוקען, און געווארען איינער פון זיינע טרייעסטע אנהענגער, וואס איז גרייט געווען צו געהן פאר'ן רבי'ן און פאר דער „השכלה" אין וואסער און פייער.

אז מעכעל האט געלעזען אין „המגיד" א קארעספּאנדענץ, ווי אזוי דער לאשקאווצער „צדיק" שיקט פארנאנדער איבער דער וועלט געדרוקטע בריעף, אז ער היילט אלע חולאת'ן: אז זיין בעזונדערע ספּעציאליטעט איז ארויסצוטרייבען דבוק'ן; אז הונדערטער און הונדערטער „דבוקים" האט ער שוין ארויס־געטריבען, און הונדערטער ווייבער און מיידלאך זענען דורכ'ן צדיק גענעזען געווארען, האט ער, מעכעל, זיך גענומען שטארק צוהארכען און פארנאנדערפרעגען: וואס טוט זיך אין לאשקאוויץ. ער האט דארטען גראד געהאט קרובים. זיי האבען ניט שטארק נעגלויבט און ניט געוואגט אבצולייקענען. איין זאך איז קלאר געווען: אז דער רבי האט קיין הענד ניט; אז לאשקאוויץ איז פול מיט „דבוקים"; אז די „דבוקים" האבען אנגענומען אן עפּידעמישען כאראקטער. פון אלע שטעדט און שטעדטלאך האבען זיך געצויגען קיין לאשקאוויץ אלטע און יונגע, איבערהויפּט ווייבער און מיידלאך, געכאפּטע פון א „דבוק"... די לופט איז פול געווען מיט „דבוק". וואו מ'איז געגאנ־גען און וואו מ'איז געשטאנען האט מען געהערט פון „דבוקים" און פון דעם לאשקאוויצער'ס גרויסע וואונדער.

דאן איז ארויסגעטראָטען מעכעל. ער איז געקומען צום רב שאַפּירא און דערצעהלט איהם זיין פּלאן: ער וועט ארויסרופען דעם לאַשקאָוויצער „צדיק“ אויף א צוויי־קאַמפּף. ער וועט „מקדש השם“ זיין דער השכלה. ער וועט אויפווייזען דער וועלט דעם לאַשקאָוויצער׳ס בעטרוג און שווינדעל.

דער רב שאַפּירא האָט איהם אבגעשלאָגען פון דעם פּלאן: דער אמת קעמפּפט ניט מיט שטורם און מיט געפּילדער. שטיל און בעשיידען איז זיין וועג. דער שקר וועט סיי ווי ניט דויערן לאַנג. די פינסטערנים מוז אנטלויפען פאר דעם שטראַלען שיין פון ליכט.

נאָר מעכעל האָט ניט געפאָלגט. ער נעהמט אויף דעם קאַמפּף אויף זיין אייגענע אחריות. דער רב האָט אויך ניט געוואָלט איהם אבצוהאַלטען.

מעכעל האָט געבעטען זיינע קרובים איבערגעבען דעם לאַשקאָווצער זיינע ווערטער: ער, מעכעל, דער „שאַפּירניק“, דער משכיל, לאַכט פון זיינע „דבוקים“. ער זאָגט, אז דאָס איז א שווינדעל, א מיטעל צו פערפינסטערן דעם פּראָסטען המון און אויסנארען געלד. און אויב דער רבי שטעהט פעסט דערויף, אז די מעשיות מיט די „דבוקים“ זענען ניט קיין קונצען נאָר אמת, טו זאָל ער אפען פאר דער וועלט דאָס בעווייזען. אויב ער קען ארויסטרייבען א „דבוק“ פון איינעם, דאַרף ער איהם אויך קענען אריינטרייבען אין אן אנדערן. ער, מעכעל, איז גרייט אריינצונעהמען א ן זיך דעם „דבוק“. אויב דער רבי וועט ווייזען פאר אלעמען, אז ער קען באמת אי ארויסטרייבען א „דבוק“ אי אריינטרייבען זאָל ער בעשטימען א טאָג ווען דאָס זאָל געשעהן.

מעכעל׳ס קרובים האָבען איבערגעגעבען זיין פאָרשלאָג. דערווייל האָט אנגעהויבען קלינגען מיט דער נעשיכטע טשאַרט־קאָוו און לאַשקאָוויץ און אלע שטעדט און שטעדטלאך ארום. מ׳זאָגט, אז דער טשאַרטקאָווער „הויף“ האָט שטילערהייט אונטערגעגעבען מעכלען קוראזש. צי דערפאַר, וואָס לאַשקאָ־וויצער „צדיק“ איז גרויס געוואָרען, האָט אנגעהויבען פיהרען א הויף מיט גרויס פּאָמפּ, מיט פּדיונות און גבאים, און האָט

נעקענט ווערן א קאנקורענט; צי דעריבער, ווייל דער טשארט־קאווער הויף איז געווען צו אריסטאקראטיש פאר אזעלכע האַמענטע מופתים, ווי ארויסטרייבן „דבוקים“ און האט געקוקט קרום אויפ'ן לאשקאוויצער, — דאס ווייס מען ניט אקוראט. נאר דאס איז אלענפאלס ריכטיג, אז פונ'ם טשארטקאווער הויף האט מען געווארנט דעם לאשקאוויצער, ער זאל זיך ניט אריינלאזען אין א וכוח מיט די אפיקורסים, ווארום דער כח פון דער „סטרא אחרא“, פון שטן הייסט דאס, איז שטארק און א קטרוג קען מאכען, אז זי, די „סטרא אחרא“ זאל גובר זיין. דעמאלט וועט זיין א חלול השם...

נאר פאר דעם לאשקאוויצער איז שוין געווען צושפעט אבצוזאגען זיך פונ'ן קאמפף. ער האט געמוזט אויפנעהמען דעם וועט. דערפאר האט ער איהם, דעם וועט־קאמפף, ארומגעשטעלט מיט גרו'ס פייערליכקייט און מורא'דיגקייט, כדי אבצושרעקען דעם שונא, ער האט געפרעגט ביי אן אדוואקאט אן עצה, צי וועט מען איהם ניט מאכען קיין פראצעס, ווען דער רשע וועט פון „דבוק“ געטויט ווערן. האט דער אדוואקאט איהם געענטפערט, אז ווענען אזא מין מארד, וואס איז געשעהן דורך א ווארט איז אין געזעצבוך קיין שטראף ניטא. דאן האט ער דורך מענשען און בעזונדערס דורך מעכעל'ס קרובים געזוכט אבצוהאלטען איהם פון זיין עזות, ווארנען איהם פאר'ן ביטערן סוף. אבער מעכעל האט זיך געהאלטען איינס. ער האט פאר קיין זאך קיין מורא ניט, און ער איז גרייט אויף אלץ.

דאן האט דער לאשקאוויצער מיט א כוון בעשטימט דעם טאג פון דעם וועט־קאמפף אויף יום כפור, און דוקא פאר נעילה, ווען יעדער יוד איז אנגעשראקען פאר'ן יום הדין, פאר דער „חתימה“. אבער דאס האט מעכעלען אויך ניט אבגעשראקען. זיינע פריינד אין טשארטקאוו האבען מורא געהאט פאר זיין לעבען און האבען געבעטען פאר א הם שוץ ביי דער ארטיגער רעגירונג, וועלכע האט זיך אויך פעראינטערעסירט אין אט דעם מערקווירדיגען צוויי־קאמפף און האט געשיקט אויפ'ן פלאץ אין לאשקאוויץ פאליציי.

דער „דבוק“ איז אויך געווען אויפ'ן פלאץ. דאס איז געווען

א יודענע, וואס האט געמאכט אוואיעס, זיך געקרימט, געוואר־פען מיט די הענד, מיט'ן קאפ. האט געשליידערט גיפטיגע בליקען אויף מעכלען. מיט אויסגעקריצע ציינער און אויסגעשפרייטע הענד, האט זי זיך געווארפען אויף איהם און געוואלט זיך איינעסען אין איהם מיט איהרע ציין און נעגעל. נאר מעכעל איז געשטאנען פעסט אויף זיין ארט און נאר געדראהט איהר מיט'ן פויסט: האלט הענד! דו שפלה, שווינדלערקע!...

ענדליך איז ארויס פון שול דער רבי אין ווייסען קיטעל, אין טלית, די אויגען פארגלאצט. מיט לאנגזאמע פייערליכע טריט, ווארפענדיג בייזע בליקען אין מעכעל'ס זייט, געהט ער צו צום רונדען פלאץ. אין עולם ווערט א בעוועגונג. איבער אלע־מענס לייבער געהט דורך א ציטער. די שטימונג ווערט געשפאנטער מיט יעדען אויגענבליק. אלעס צערוקט זיך פאר דעם רבי'ן. אין שטילער פארכטיגקייט. קיינער וואגט ניט אווארט צו רייךען, אן אטעם צו טאן. די גאנצע מענשען־כוואליע איז ווי פאר־גליווערט געווארען.

דער רבי שטעלט זיך אב. זוכט מיט זיין שטרענגען דורכ־דרינגענדען בליק זיין בלוטיגען פיינד, מעכלען, הויבט אויף איהם אויף זיינע געדיכטע פינסטערע ברעמען, ווי א שטורם־וואלקען, און ווענדט זיך צו איהם. צו מעכעלען, מיט א דראהענדען, אבער עטוואס ווייכען נגון.

„מיר האבען ניט לאנג געזאגט אין דעם נאמען פון'ם רבונו של עולם: שובו. שובו מדרכיכם הרעים. — קעהרט זיך אום. קעהרט זיך אום פון אייערע שלעכטע וועגען... יעזוב רשע דרכו ואיש מחשבותיו און". זאל דער רשע פארלאזען זיין וועג. און דער זינדינער מענש זיינע בייזע געדאנקען... היינט איז א טאג פון תשובה, פון סליחה ומחילה... בכן בין איך דיר מתרה, דו רשע, דו אפיקורוס מעכעל, שוב יום אחד, שעה אחת לפני מיתתך, — טו תשובה איין טאג, איין שעה פאר דיין טויט... דער אויבערשטער איז אן אל רחום וחנון און איך וועל דיר אויך מוחל זיין...

נאר מעכעל'ס ליפען האבען זיך פארקרימט נאך אין א מעהר שפאטישען געלעכטער. ער האט זיך אויסגעדרעהט צום

רבי׳ן אין א חוצפה׳דיגער ארויסרופענדיגער פאזע און האט איהם געמעלדעט הויך. אבמעסטענדיג איטליכעס ווארט און ווארפענדיג טריאומפירענדע בליקען אויפ׳ן גאנצען ארומיגען עולם:

— טוט וואס איהר קענט! איך בין ניט געקומען הערען אייערע מוסר. נאר ווייזען פאר דער וועלט אייער שווינדעל. איך עפען דעם מויל. נאט: טרייבט ארויין אין מיר דעם דבוק. אז ניט...

א דומפפער ברום האט זיך דורכ׳ן עולם דורכגעטראגען. די פארגליווערטע מענשען־כוואליע האט וויעדער א ציטער געטאן. אפיקורס!... מומר להכעיס... משומד... האט זיך ערטער־ווייז געהערט. נאר א ברויזענדער „שא!" פון דער איבעריגער מעננע האט וויעדער די שטילקייט איינגעשטעלט.

דער רבי האט אויף אן אויגענבליק אציטער געטאן. אראב־געלאזען דעם קאפ צו דער ערד און באלד אויפגעהויבען איהם צוריק. און מיט א בייזען צארן אויסגעשטרעקט די רעכטע האנד צו דער ווייבעל מיט׳ן דבוק. וואס האט זיך געדרייט געקווי־טשעט און געווארפען זיך מיט ווילדע תנועות צו מעכעלס זייט.

— שטיל, דו רשע! — האט דער רבי א געשריי געטאן — הערסט וואס איך זאג צו דיר?!... איך בין אויף דיר גוזר, אז דו זאלסט ארויס פון דער אשה דורכ׳ן מינדסטען פינגער פון דער לינקער האנד און ארויין אין אזא רשע. ווי דו ביזט...

די מענשען־כיואליע האט וויעדער א ברויז געטאן. איז אבער באלד אליין פון זיך ווידער פארגליווערט געווארען. אלע־מענס אויגען האבען מיט שרעק זיך געשוענדט אויף מעכעלען.

מעכעל האט זיך אבער וועניג געקימערט פון די טויזענ־דער בליקען, וואס האבען איהם דורכגעדרונגען. ער האט נאך שפאטישער פארקרימט זיין אויג, ארויסגעשטעקט דעם צונג גלייך אנטקעגען דער ווייבעל מיט׳ן דבוק:

— נא!... נו?!...

עס איז פארגאנגען א מינוט, צוויי, דריי. מעכעל, דער רבי און דער „דבוק" שטעהען נאך אלץ אין דער זעלבער פאזע. ווארפענדיג גיפטיגע בליקען איינע קעגען די אנדערע. נאך עט־

ליכע מינוט, נאָך אַ פּערטעל שעה...

דער עולם ווערט אונגעדולדיג און קעהרט די בליקען צום רבי'ס זייט. דער צדיק ווערט בלייך. די אויגען שטאַרען, די הענד זינקען האָפנונגסלאָז.

מעכעל גיט זיך אַ הויב, גלייכט זיך אויס, פאַרקאַטשעט די פּאָלע, דרעהט זיך אויס מיט'ן אחור צום רבי'ן, גיט אַ געשריי:

— י־ש־ק־נ־י!...

און איז אוועק.

פּויל, ווי אַן אָבגעשמיסענער, איז צוקראָכען דער עולם און ווי פאַר'גנב'עט אריין אין שול צוריק צו נעילה. אַנשטאַט „יום כפּור" איז געווען „תשעה באָב" אין שול. דער רבי אַליין האָט אַ וואָרט מעהר ניט גערעדט. ער איז אוועק אויף זיין אָרט און האָט געגאַסען מיט טרערען. נאָכ'ן דאַווענען האָט ער זיך פאַרשלאָסען אין שטוב, איז ערגעץ ניט אַרויס, און האָט מיט קיינעם ניט גערעדט. צוויי יאָהר האָט ער זיך ניט געוויזען אויף דער ווייסער וועלט, האָט געלעבט איינגעשלאָסען, פאַרלאָזען פון אַלעמען. צום ענדע פון די צוויי יאָהר איז ער געשטאָרבען און מיט איהם איז אין גאַנצען פאַרלאָשען געוואָרען די גזע פון ר' מאירל פּרימישליאַנער. און פון יענעם יום כפּור אָן איז געקומען אַ סוף צו די „דבוקים" אין גאַליציען. מעכעל וואַלאַך האָט זיי פאַרטריבען אויף אַלע מאָל...

מעכעל וואַלאַך איז שוין אַ יאָהר 20 טויט. נאָר זיין נאָמען ווערט נאָך איצט אויסגעשפּראָכען אין מזרח־גאַליציען און אין דער בוקאָווינאַ מיט גרויס רעספּעקט, ווי דער נאָמען פון אַ מענשען, וואָס איז געגאַנגען אויף „קדוש השם" פאַר דער השכלה. אין טשערנאָוויץ, אויף דער רוסישער גאַס, הויז נומער 22, וואָוינט מעכעל וואַלאַך'ס זוהן, וועלכער קען אייך, אויב איהר ווילט, דערצעהלען די גאַנצע געשיכטע פון'ם לעצטען „דבוק", מיט אַלע איינצעלהייטען. מיר האָט די מעשה דערצעהלט וועלוויל נאָדל, וואָס וואָוינט אויך אין טשערנאָוויץ. ער איז איצט אַ ייד פון קרוב צו זעכציג יאָהר. דאַן איז ער געווען אַ אינגעל פון 12 יאָהר. (איך בין שוין דעמאָלט געווען אַן

„אַפּיקורס" דערקלערט ער) האָט געוואוינט אין יאַנאָווי, אַ
דאָרף, ניט ווייט פון לאַשקאָוויץ און איז געקומען מיט אַ חברה
פון נאָך אַנדערע דרייסיג אינגלאַך קיין לאַשקאָוויץ זעהן דעם
„דבוק". ער געדענקט, זאָגט ער, די מעשה, פּונקט, ווי זי וואָלט
ערשט פאַר זיינע אויגען פּאַסירט.

דער „אוצר".

שוין א מעשה פון אנדערהאלבען צעהנדליג יאהר, אז דאס איז געווען, אז דער „אוצר" איז פערשוואונדען. און טשארטקאָ־ווער יודען קענען דאס ניט פערגעסען. זיי ריידען וועגען ד ע ם מ ט בערויערן, מיט פערדרוס, אבער אהן כעס.

פערשוואונדען איז דער אוצר אזוי פּלוצלונג, אזוי געהיימ־ניספול, ווי „ער" איז געקומען. א פיר־פינף חדשים צייט האט פערויערט יענער טרוים, דער גילדענער טרוים, וואס האט מיט אזא בכשופ'טען שיין בעלויכטען די גאנצע שטעדטעל — אלע־מען, בוכשטעבליך אלעמען, אלט און יונג, ארים און רייך, פון הערשעל ראפאפארט דעם רב'ס ערשטען גבאי ביז יאסעל דעם פיאקערניק בעל עגלה; פון הושיע דעם רבי'ס חזן, ביז דאבע די נעגעל־שניידערין און טוקערין אין באד.

דער „אוצר" איז אייגענטליך ניט געווען קיין „ער" נאר א „זי". א דארע און א בלייכע איז זי געווען, מיט א פערטראכ־טען, פערהייליגטען פנים פון א רביצ ן. א יאהר 50 האט מען איהר געקענט געבען. פערפאהרען איז זי צו הושיע דעם חזן. פון וואנען זי איז געקומען און ווער זי איז האט מען ניט געוואוסט. נאר צו וואס האט מען געדארפט וויסען, וואס זי א י ז, אז מ'וויים וואס זי ק ע ן. וואס זי האט מיטגע־בראכט.

און איהר אויפפיהרונג איז געווען גאר מאדנע, חידושים'ריג. ארומגערינגעלט איז זי תמיד געווען מיט א גאנצע מחנה

ווייבער. איהר לייבדינערין און טאלמעטשעריז, צווישען איהר און דעם עולם, א ז געווען א אידענע, רחל שטעקעל, האט זי געהייסען, (איצט איז שוין עליה השלום). נאר אפילו איהר איי־גענער לייב־מענש, רחל, האט געקענט זיין די נעהענטסטע צו איהר בלויז פון יענער זייט טיר. צו איהר אין חדר האט קיינער נים געוואגט אריין.

געגעסען האט זי ביי׳ם רב׳ס גבאי, וועלכער האט עס גע־האלטען פאר א גרויסע זכיה, און האט ז ך געשעצט גליקליך דערפון. שלאפען פלעגט זי מיט דער גבאי׳טע, מיט זיין ווייב הייסט עס אין בעט. געקליידט איז זי געווען אין סאמעט און אין זיידענס. פלעגט אנטאן יעדען טאג אנדערע קליידער. ארימע לייט פלעגט זי טיילען נדבות פון דער פולער האנד. פאהרען פלעגט זי אין די שענסטע קארעטען. די פ אקערניקעס פלעגען זיך איבער איהר שלאגען און נים נעהמען ביי איהר קיין געלד. אלע טאג פלעגט זי פאהרען אין א וואנע. דער בעהער פלעגט איהר געבען אין באד אלע וואוילטאגען. שניידער האבען איהר די קליידער געניהט אומזיסט. קרעמער האבען איהר אריינגע־שיקט די בעסטע, די טייערסטע סחורות אויף וויפיעל און וואס זי האט געוואלט.

פרייטאג, 12 א זייגער בייטאג, איז שוין ביי איהר געווען שבת. דעמאלט האט זי זיך פערשלאסען ביי זיך אין שטוב און דעם גאנצען שבת, ביז נאך הבדלה, געפראוועט „התבודדות". אז זי פלעגט ארויסגעהן אויף א מינוט ווען זי האט בעדארפט עפעס האבען צו די מענשען פון שטוב, צו איהר לייבוואך — האט זי גערעדט געצעהלטע ווערטער, און — נאר לשון קודש.

א ן א פינסטערע נאכט פלעגט זי אמאל ארוים מיט איהר מחנה ווייבער הינטער׳ן שטאדט, און דארט אין א געהיימניס־פולען געשפרעך, מיט א מאל אויפהויבען די פאטשיילע. דאן פלעגען די ווייבער ביי איהר אין האנד עפעס צוויי לייכטענדע בריליאנטען דערזעהן, יעדער בריליאנט די גרויס ווי א חלה...

אמאל פלעגט ביי איהר פון האנד, מיט א כיון ארויספא־לען א לייכטענדער טעפעלע און צובראכען ווערען מיט א קלונג. דאן פלעגט זי א ווארף טאן זיך אויף דער ערד און געהיימניס־

פול אויפהויבען עפעס א קיילעכדיגע, א בלישצענדיגע זאך, פון וואס דער קלונג האט זיך, אפנים, געהערט. זי פלעגט עס אויפ־הויבען און אריינלעגען צוריק אין קעשענע, אויף גיך, אזוי אבער, אז די ווייבער ארום איהר האבען דייטליך געקענט זעהן, אז דאס איז א גאלדען רענדעל.

אמאל פלעגט זי ארויסנעהמען פון ערגעץ א גאנצען פעקעל רענדלאך און ברעכען איינעם נאך דעם אנדערן. די „סוו טע" האט עס צוגעקוקט מיט אויסגעטארטשעטע אויגען און מיט אפע־נע מיילער פון איבערראשונג. נאר קיינער פון זיי האט ניט געוואגט צו בעטען פאר זיך כאטש א האלבען, כאטש א שטיקעל רענדעל.

אט אזוי איז ביסלעכווייז „קלאר" געווארען אין שטעט־טעל „ווער" זי איז און, וואס ד א ס איז. פריהער האט מען זיך געשושקעט, דערנאך אלץ דייטליכער און דייטליכער גע־רעדט שוין אין די הייזער, אין די גאסען, אין די שולען, אין מרחץ און אין מקוה, להבדיל. אלע האבען שוין געוואוסט, אז דאס איז אן „אוצר", וואס גאט האט עקסטרא געשיקט אין טשארטקאוו, דורך דער הייליגער פערבארגענער צדקית.

אמאל האבען טשארטקאווער יודען און אידענעס מיט גרויס בשוואונדערונג דערזעהן, אז שבת, בשעת זי איז געווען פערשלא־סען אין שטוב וואס הושיע דער חזן האט איהר אבגעגעבען און געפראוועט דארט „התבודדות", איז אריין, גלייך צו איהר, אן אלטער חשובער יוד, מיט גרויסע ברעמען, מיט א ברייטען לאנגען גראהען בארד, און האט פארבראכט ביי איהר דעם גאנצען טאג. דערנאך, איז ער ארויס, אזוי שטיל, אונבעמערקט, ווי ער איז אריין, און פערשוואונדען געווארען.

באלד נאכדעם איז זי ארויס און האט זיך געווענדט צו די ווייבער:

— האט איהר געזעהן, ווער עס איז ביי מיר געווען?

— יע! ווער איז דאס, דער?...

— אליהו הנביא...

— אליהו הנביא!... טאקע!?...

און גאנץ שטעדטעל האט זיך געלאזט איהם זוכען. כאטש

נאך היטמען איחם אנקוקען. — נאר אומזיסט.
„אליהו הנביא“ איז פערשוואונדען.

די חיינט־וועלטיגע האבען זיך פון אנהויב פערהאלטען צום „אוצר“ מיט א פערעכטליכען שמייכעל, ווי צו אלע חסידישע אבערגלויבערייען און נארישקייטען. נאר איינער פון זיי, דער „שאפירניק*)“, שאיע דער זייגער מאכער, א בייסענדער סאטיריקער, פאר וועמענס מויל גאנץ שטעדטעל האט געציטערט ווי פאר פייער, האט פון צייט צו צייט אונטערגעלייגט „שפיל־קעס“ דעם „אוצר'ס“ חסידים און חסידאצקעס. א שטיינער: אויף די „בריליאנטענע חלות“ האט ער געזאגט, אז דאס זיינען שטי־קער צעפוילטע האלץ; אויף די „געבראכענע רענדלעך“ — אז דאס זענען פאפירענע קנעפלאך. גור גיפטיגער ווי זיין קריטיק איז געווען זיין שמייכעלע. בעגעגענדיג אימיצען פון זיי, פון די „אוצר'ניקעס“. פלעגט ער א שמייכעל טאן ווי אונטער זיך אריינקיבעצען א ווערטעל, פון וועלכען יענער האט אזש א שפרונג געטאן. דער ווערטעל האט זיך אריינגעגעסען אין מוח און האט איהם געגאגט און געעגבערט טאג און נאכט. אזא כח האט געהאט שאיע דעם זייגער מאכער'ס „ווערטעל“.

ביסלעכווייז זענען די איבערינע שאפירניקעס אויך איבער־געגאנגען פון שטילער פעראכטונג צו א שארפער קריטיק. די שטעדטעל איז מיט יעדען טאג אונרוהיגער געווארען און דער פראסטער המון, די פיאקערניקעס, האבען אנגעהויבען שוין אונטערמורמלען.

„אז די רענדלעך זענען דא און אליהו הנביא האט זיך שוין אויך בעוויזען, טא וויפיעל איז דער שיעור צו ווארטען?“

דער „אוצר“ האט בעמערקט, אז ארום איהם הויבט

*) „שאפירניקעס“ האבען געהייסען אין טשארטקאוו די „משכילים“, די אויפגעקלערטע פון זייער רבי'ן ר' ישעיה מאיר שאפירא. זעה די וויטערדיגע טיפען און בילדער פון גאליציען.

פען עפעס אַז צו שושקען זיך און די פּנים'ער פון די פּיאַקער־ניקעס, וואָס האָבען איהר אַלע טאָג אין מקוה געפיהרט, זענען שוין ניט אַזוי אונטערטעניג, ווי פריהער, האָט זי אָנגעהויבען צוטריטען צו דער „חלוקה“.

זרח דער בעדער — אַ נייע באָד! יאָסעל דעם פּיאַקערניק — 6 פערד, ווי די לייבען און אַן אייגענע שטוב; יהושיע דעם חזן — אַ מויער; לייביש, דעם שניט־קרעמער — 2 מויערען; הענאָך דעם שניידער — אַ שטוב...

אַט דאָס זענען שוין געוועזען קלאָרע דבורים. דער עולם איז רוהיגער געוואָרען. אַבער בלויז אויף אַ ווײַלע. באַלד נאָכדעם האָט אויסגעבראָכען כמעט אַ פּשוטע רעוואָלוציע.

די נערוולד אַפילו פון טשאַרטקאָווער יודען האָט געפּלאַצט. אומזיסט האָט „זי“ גע'טענה'ט, אַז מ'זאָל וואַרטען נאָך אַביסעל, אַז די שעה איז נאָך ניט געקומען; אַז מענשען זענען נאָך ניט וואָרטה. עס האָט ניט געהאָלפען. דער קרעמער האָט אַ קוק געטאָן דעם חשבון פונ'ם „אוצר“ — עס שמעקט שוין מיט 500 ריינישׂ. דער שניידער האָט געוויס ניט געקענט וואַרטען... מ'האָט אָנגעהויבען שיקען נאָך געלד, מאַהנען פון אַלע זייטען...

לענגער פון אַלעמען איז פעסט געבליבען הערשעל ראַפּאַפּאָרט, דעם רבי'ס גבאי. ער האָט געדעקט מיט זיין וועקסעל דעם קרעמערס חוב. דערפאַר האָט „זי“ איהם צוגעזאָגט פאַר יעדען ריינישׂ — טויזענד...

איין מאָל אין אַ פינסטערע בלאָטיגע נאַכט האָט יאָסעל דער פּיאַקערניק איהר געפיהרט פון נײַ־טשאַרטקאָוו אין אַלט־טשאַרטקאָוו. פּלוצלונג האָט ער אין מיטען דער בלאָטע, פער־קריכענדיג אין אַ זייטיגע געסעל, אָבגעשטעלט דעם פערד און געמעלדעט קורץ:

— דעם אוצר! אַז ניט—קלעפּ!...

דאָס האָט געמאַכט, אַז דער טאָג און די שעה איז נעהנטער געקומען און מענשען זענען ווערט געוואָרען דער „אוצר“ זאָל זיך ווייזען.

נאָר ניט אַלע זענען זוכה דעם „אוצר“ מיט די אויגען צו

זעהן, און ניט יעדער ארט איז מסוגל, אז דארט זאל ער זיך אנטפלעקען...

הינטער חעם אלטען טשארטקאווער בית עולם איז דא א גרוב; הינטער דער גרוב — א גרויסער שטיין; הינטער דעם שטיין דריי קארטשעס. אויף דעם מיטעלסטען קארטש האט געזאלט דער „אוצר" זיך בעוויזען.

ברייננען אהין דעם „אוצר" פון איהר שטוב האבען גע־דארפט צוויי ווייבער פון איהר לייב־וואך, די וואס האבען מעהר אמונה געהאט, וואס האבען איהר טרייער געדיענט.

דער טאג און די שעה איז געקומען. דאס איז געווען פריי־טאג. גאנץ שטעדטעל איז אזוי ווי פערשטארבען אין שפאנענ־דער אונגעדולד און הארץ־קלאפענדיגער ערווארטונג. נאר קיי־נער האט ניט געטארט זיך ווייזען, ניט ארום איהר שטוב, ניט אויפ'ן גאנצען וועג, וואו מען וועט טראגען דעם „אוצר". א חוץ די אויסגעקליבענע 2 ווייבער, די גליקליכע.

דעם ערשטען מאל האט מען זיי ערלויבט אריינגעהן אין קאמער פונ'ם „אוצר". איהם זעהן מיט די אויגען, איהם טאפען מיט די הענד, איהם טראגען...

זי האט אויפגעהויבען דעם קישען און געהייסען די ווייבער נעהמען פון איהר צוקאפענס.

דאס איז געווען א קופערטעל מיט א הענדטעל, א גאנץ געוועהנליכער איינגעוויקעלט אין א פאטשיילקע.

— נעהמטביידע גלייך — האט זי געהייסען — בשעת איהר וועט טראגען טאר מען אויף דעם שטארק ניט קוקען.

די ווייבער האבען ציטערענדיג אנגענומען דעם „אוצר", ביידע מיט א מאל פאר'ן הענדטעל און א קרעכץ געטאן:

— שווער..

נאר באלד האט זיך בעוויזען אויף זייערע צורות א גליקלי־כער שמייכעל. זיי האבען געוואוסט, אז גאלד איז שווער...

באלד... באלד...

איידער זיי זענען ארויס פון שטוב האט זי ערנסט און פייערליך געמעלדעט:

—איידער מיר קומען צו'ם ארט, טארט איהר זיך ניט אבשטע־

לען, טאָרט ניט ריידען קיין וואָרט, טאָרט איהם ניט ארויסלאָזען פון די הענד. פאַלט ער ארוים און ריהרט זיך אָן אָן דער ערד — ווערט פון די גאָלד — שטיינער..

אַט זענען זיי שוין ה נטער'ן שטעדטעל; קריכען דורך גערטנער, קלעטערען דורך פּלויטען, קומען צום באַרג.

די ווייבער זענען שוין מיעד, שוועד... זיי בויגען זיך אין דרייען און קלעטערען ווייטער אויפ'ן באַרג, דורך געדרעהטע שטעגלאך... זי אפריהער און זיי נאָך איהר, עס גיסט זיך פון זיי שוויים. די הענד חלש'ן. מאָדנע שוואַך... נאָר זיי שלעפּען זיך ווייטער, ארויף באַרג.

וואוהין פיהרט זי זיי?

נאָר זיי טאָרען ניט ריידען, טאָרען זיך ניט אָבשטעלען. שוויים גיסט זיך פון זיי; זיי שטרענגען אָן די לעצטע קרעפטען, קלאַמערען זיך איין מיט די פינגער אין הענטעל פון קופערטעל, מורא האָבענדיג, ער זאָל ניט ארויספאַלען, שאָקלען זיך און שלעפּען זיך ווייטער... ווייטער...

נאָר זיי פיהלען, אז די קרעפטען פערלאָזען זיי. איינע וויל נעבען א ציה דעם אָטעם און פאַלט. די אַנדערע נאָך איהר...

דער קופערטעל האָט זיך א זעץ געטאָן אָן דעם באַרגיגען פעלז און איז צושפּרונגען.

קיין „אוצר“ איז ניט געווען. אויף זיין אָרט זענען שטיינער געלעגען...

אַז די ווייבער זענען געקומען צו זיך, איז „זי“ שוין ניט געווען.

אין איניגע וואָכען ארום האָט מען „איהר“ געפּאַקט אין טשערנאָוויץ און געלאָזט ארעסטירען.

און — א מערקווירדיגע זאַך! צי איז פאַר אזא אָריגינעלען שווינדעל אין עסטרייך קיין דייטליכע שטראָף ניט געווען; צי האָט דער פּראָצעס, וואָס האָט פאַר די קריסטליכע ריכטער געוויזען די טיעפע אונוויסענהייט און נאַרישקייט פון טשאַרטקאָווער יודען, זיי מעהר אמוזירט, ווי אויפגעבראַכט געגען דער שווינדלערין; צי די געליטענע אליין האָבען ענדליך

זיך געשעמט אויסצוזאגען דעם גאנצען אמת; — אבער די בעד שולדיגטע איז ארוים ריין.

דערפאר האבען פון דעמאלט אן די היינטוועלטיגע, (די „שאפירניקעס“) נאך מעהר אויפגעהויבען דעם קאפ נעגען די הסידים. און אז איינער פון די בעשווינדעלטע האט בעמערקט פון ווייטען אין גאס שאיע דעם זייגער מאכער, האט ער אנגע־לעגט דריי גאסען הינטער ארום, ער זאל זיך מיט איהם ניט בעגעגענען.

נאר איינמאל האט זיך, שאיע דער זייגער מאכער, אנגע־שטויסען אין א שמאלער געסעל, א פנים צו א פנים, אויף הער־שעל ראפאפארט, דעם רבי'ס גבאי, ביי וועמען די „רבי'צין“ האט א צייט לאנג געגעסען און געטרונקען און מיט זיין ווייב אין איין בעט געשלאפען. קיין אויסוועג, אויסצודרעהען זיך פון שאיען, איז נ ט געווען, און דער גיפטיגער וויצלינג האט אויף זיין געוועהנליכען שטייגער סארקאסטיש בעמערקט:

— א טשיקאווע זאך, רבי הערש! איהר ווייסט, וואס מען זאגט? אז דאס איז גאר ניט געווען קיין „זי“, אז דאס איז געווען אן „ער“...

שאיע דער זייגער מאכער איז כאטש פון יענער צייט הי־בש עלטער געווארען, איז אבער נאך אלץ דער זעלביגער בייסיגער „קיבעצער“ וואס אמאל.

די "משיח'טע".

איך מוז זאגען דעם אמת: איך אליין האב אין איהר גע־גלויבט. געגלויבט גאנצע אכט טעג פון די 14 טעג, וואס איך האב פארבראכט אין טשארטקאוו. און אז איך האב אויפגע־הערט צו גלויבען, האב איך ניט ווענינגער איהר בעוואונדערט.

און נאך איצט, בשעת איך שרייב אט די ציילען, בין איך אויף איהר ניט בייז, וואס זי האט ביי מיר אויסגעשווינדעלט עטליכע קראנען, וואס זי האט מיך געוואלט עקספלאאטירען נאך אויף א גרעסערן אופן. נאך איצט בעציה איך זיך צו איהר מיט דערזעלבער בעוואונדערונג.

זי איז די איינציגע פון מיינע טיפען, וואס ניט איך האב איהר, נאר זי האט מיך אויפגעזוכט. טאג־טעגליך איז זי צו מיין האטעל געקומען, האט אויף די טרעפ געווארט און מיך זעהן, מיט מיר ריידען געוואלט.

און איך מוז ווייטער זאגען דעם אמת. די עטליכע קראנען האט זי ביי מיר ניט אויסגעשווינדעלט. איך האב מ ט איהר פשוט א מסחר געמאכט: כ'האב ביי איהר „סחורה" געקויפט און די סחורה איז ביי מיר אזוי וויכטיג געווען, אז ווען זי פער־לאנגט פון מיר פינף מאל אזוי פיעל, וואלט איך מיט פערגני־גען איהר געגעבען און נאך אימער געטראכט, אז איך האב די סחורה צו בילינג געקויפט. די נערעכטיגקייט פאדערט אויך צו זאגען, אז בשעת איך בין ביי איהר געווען, די „סחורה" איהר אבגעבראכט, ווייל זי האט זיך ארויסגעוויזען געפעלשט, און

איהר אין שווינדעל בעשולדיגט, האט זי רוהיג און שמאלץ די סחורה צוגענומען, מיר דאס געלד צוריק אבגעגעבען. נאר איך האב נאר א העלפט פונ׳ם געלד אבגענומען און א העלפט פון דער סחורה צוריקגעגעבען. דאס איבריגע האב איך געלאזען ביי זיך. און וויעדער מוז איך צוגעבען, אז ווען זי שפארט ז ך איין און וויל דוקא די סחורה צוריק בעקומען וואלט איך איהר, אפילו פאר די געפעלשטע סחורה 5 מאל אזוי פיעל בע־צאהלט און ביי זיך געלאזען.

געגלויבט האב איך, נאטירליך, ניט אז זי איז באמת א משיח׳טע, נאר אז זי איז אויפריכט ג אין זיך איינגעגלויבט. א „משיח" האב איך שוין אויף מיינע רייזען איבער דעם אידי־שען געטא געזעהן. נאר א משיח׳טע! דאס האב איך מיר קיין מאל ניט פארגעשטעלט. און דער לעזער קען זיך לייכט פאר־שטעלען, וואס פאר א פאר אויערן א ך האב אנגעשטעלט, ווען די טשארטקאווער יונגע לייט האבען מיר אנגעזאגט פון אזא „געפינס", האבען מיר דערצעהלט, אז ביי זיי איז דא א „משיח׳טע".

נאר אין דערזעלבער צייט, ווען זיי האבען מיר דאס דער־צעהלט, האט ז י, די „משיח׳טע" אליין שוין געוואוסט, אז אין שטעדטעל איז געקומען א מענש, וואס שרייבט „אויף די בלעטער". און זי האט אויפגענומען די נייעס ווענען מ י ר נאך כמעט מיט מעהר אינטערעס, ווי איך די נייעס ווענען א י ה ר. זי האט ערקלערט אין שטעדטעל, אז געקומען בין איך אייגענטליך צוליב איהר. ס׳איז געקומען די צייט, ווען זי דארף „נתגלה" ווערען אויף דער וועלט. האט מען צוליעב דעם מ ר פון הימעל דאס איבערגעגעבען, איך זאל זיין, הייסט דאס, דער שליח דערפון...

איהר זעהט, אז צום טייל האט זי רעכט. איך בין טאקע דער שליח, אז דורך מיר זאל ז י און נאך אזוינע, ווי ז י אויף דער וועלט „נתגלה" ווערען...

„משיח׳טע" רופען איהר אייגענטליך די שטעדטעלדינגע. איהר אמת׳ער נאמען א ז מלכה דבורה. זי אליין צעטיילט די נעמען אויף צווייען: דא רופט זי זיך „מלכה די רבצין" — דאס

איז, אזוי צו זאגן, איהר וואכעדיגער נאמען — דא רופט זי זיך „דבורה די נביאה'טע" — דאס איז איהר יום־טוב'דיגער נאמען, דער נאמען וואס וו נקט אן אויף איהר בערוף, אויף דער הייליגער אויפגאבע פון איהר לעבען.

און די אויפגאבע פון איהר לעבען איז אראבצוברייננען משיח'ן, ריכטיגער: אנזאגען, אז די צייט פון דער „גאולה" איז געקומען, אז די „ישועה" איז נאהענט, גאר נאהענט. דאס ווענדט זיך אן צוויי זאכען. ערשטענס: אז כל ישראל זאל גלויבען אין איהר, אין איהר נביאות; צווייטענס, אז דער בעלזער רבי וועט שלום מאכען מיט'ן טשארטקאווער, וועט קומען אין טשארטקאוו.

משיח דארף אייגענטליך ניט אראבקומען. ער איז שוין דא. ער איז אין טשארטקאוו. צווישען אימיצען פון דעם טשארטקאווער רבי'ס אייניקלאך, וואס זענען דער זיבעטער דור פון דעם „בעל שם". ווער פון די אייניקלאך איז „משיח" זאגט זי אייך ניט אויס. דער עיקר אבער, אז ער איז דא. און צו איבערצייגען אייך, רעכענט זי אייך אויס דעם גאנצען יחוס — בוים פון דעם „בעל שם טוב" אין וועלכען זי איז גוט קלאר, ווי א ן די „יחוס־בוימער" פון אלע שפעטערדיגע גוטע אידען. אמת, דער טשארטקאווער רבי קומט גאר ארויס פון דעם מגיד'ס, רבי בער מעזעריטש'ס, גזע, און ר' בער מעזעריטשער איז, ווי בעוואוסט, געווען דעם „בעל שם'ס" א תלמיד. אבער דער תלמיד מיט'ן רבי'ן זענען אין די שפעטערדיגע דורות פערקניפט געווארען אין מחותנ'שאפט.

דאס אלץ און נאך וויכטיגע גוטע בשורות, ניסים און נפלאות זאגט זי אן, בנבואה, צו כל ישראל דורך איהר צייטונג, וואס זי דרוקט. זי האט אויך אבגעדרוקט א ספר וועגען דעמזעלבען ענין. אבער דער ספר איז שוין ניטא. די צייטונגען אבער, — צוויי בלעטער — האט זי מיר געגעבען אומזיסט און געבעטען איך זאל דאס לאזען איבערדרוקען און פארשפרייטען „בכל תפוצות ישראל", איבער דער גאנצער וועלט יודען.

אט זענען עטלכע מוסטער־שטיקער פון איהר „צייטונג":

„עס איז שוין דארינען דא פינף און דרייסיג יאהר אז דער

הייליגער מלאך ר׳ בער פון אסטילי איז געפוהרען מיט זיין היי־
לינער טאכטער קיין טשארטקאב איז זי ארייננעגאנגין מיט
איהר הייל גען פאטער צום הייליגען מלאך ר׳ דוד׳ל רואה נאכן
האט זי געזעהען דאס איהר הייליגער פאטער האט זיך זייער
געפרייט מיט׳ן הייליגען מלאך ר׳ דוד׳ל רואח נאכן און דער
הייליגער מלאך ר׳ דוד׳ל האט געבענטשט, איהר הייליגען פאטער
אז ער זאל נחות האבען פון אלע זיינע הייליגע קינדער און
קינדס־קינדער, און פון זיין הייליגער טאכטער מלכה דבורה
דיא הייל גע רביצן זאל ער האבען נאך מעהר נחות, און די היי־
לינע רביצן האט דער הייליגער מלאך ר׳ דוד׳ל געבענטשט, אז
זי זאל האבען הצליחה און איהרע הייליגע דבירים וואס זיא וועט
דערצעלין און זאל זיין חשוב ביי כל ישראל, און כל ישראל זא־
לין וועלין וויסען א הר דערצעלונג וואס זי דערצעהלט מיט היי־
לינקייט און כל ישראל זאלין וועלין וויסען ווי חשוב די הייליגע
רעביצן איז אין הימעל ביי אונזער רחמנות׳דיגען טאטע לעבען
און ער האט זי געבענטשט אז זי זאל נושא חן זיין בייא כל
ישראל און וויא זיא האט נושא חן געוועזין אין הימעל אין
דערזעלבער צייט וואס דער הייליגער מלאך ר׳ בער מיט זיין היי־
לינער טאכטער זענין געוועזין ביי דעם הייליגען מלאך ר׳ דוד׳ל
אין בית זענין געוועזן 12 יודען דייטש געקליידעט האט דיא
הייליגע רעביצן מלכה דבורה געזעהן ווי איהר הייליגער פאטער
מיט דעם הייליגען מלאך ר׳ דוד׳ל פרייען זיך מיט די 12 יודען
און איהר הייליגער פאטער האט איהר געזאגט ד״א 12 יודען
זענין די 12 שבטים. אין אסטילי האט קיינער נישט געוויסט אז
דער הייליגער מלאך ר׳ בער איז א פערבארגענער צדיק, אין אז
ער קומט אלע טאג אין הימעל ארויין און מען א ז איהם מגלה
סודות התורה און אין הימעל האט מען איהם מגלה געוועזין
ווער עס זענין די הייליגע מלאכים, און זייא זענין די פמעליא
של מלה און וואס פאר א פרימע נשמות די הייליגע מלאכים
האבען א ז אונזער רחמנות׳דיגער טאטע לעבען האט געזאגט אז
דער הייליגער מלאך ר׳ בער זאל זאגען זיין הייליגער טאכטער אז
זי זאל מבשר זיין אויף דער וועלט ווער ס׳זענין די הייליגע
מלאכים״.

אין דעם דאַזיגען אויסצוג פון איהר „ציימונג“ שילדערט פאר אונז די „משיח'טע“ איהר איינוויידמונג פאר א נביאה'טע. נאך גאר א קליין קינד האט זי בעקומען די „סמיכה“ פון דעם אלטען טשארטקאווער רבי', רבי דוד'ל וריעה נאמן, אז זי איז „א הייליגע רבי'צין“, אז זי איז בערופען צו נעהן אנ.אגען די „בשורה“ אויף דער וועלט...

דער סטיל פון איהר „ציימונג“ איז ערטערווייז אזוי פלאָנ־טערדיג, אז איהר פיהלט, לעזענדיג די צייל‌ען, אזוי ווי א הר וואלט פלוצלונג אריינגעפאלען אין א דולהויז. באלד אבער ווערט די שפראך קלאר, פשוט, בילדערדייך און דא פיהלט איהר — בעת זי שילדערט פאר אייך איהרע חלומות פון דער „פמליה של מעלה“ מיט די הייליגע אבות און אמהות, מיט די אמאליגע גוטע יודען, וואס זיצען „אין 20 סאלאנען און די סאַ־לאנען זענען זעהר שען געמאלט, און זי האט געזעהן פערשיידענע חיות און זעהר טייערע מעבעל, און זעהר א סך גאלד און בריליאנטען“... צוזאמען מיט די אבות און די דאַזיגע גרויסע מענשען זענען געזעסען „די הייליגע עלטערן פון דער „הייל גער“ נבואה'טע און אונזער הייליגע מוטער חוה איז געזעסען אויבען אן. און זעהר שען געציירט און האט אזוי געלויכטען ווי די זון אין תמוז... און אלע גילדערנע טישען זענען געווען געדעקט מיט אלערליי „אבנים טובות“ און עס האט אזוי געשמעקט, נאך בעסער, ווי אלערליי בשמים... און אלע אונזערע הייל גע אבות מיט איהרע „הייליגע“ עלטערן האבען געזאגט, אז זיי וועלען לערנען די הייליגע נביאה'טע, ווי אזוי מען זאל אויסשרייבען דעם סוד פון דער תורה און זיי האבען אלע געבענטשט די הייליגע נביאה'טע...“

נאך מיט 90 יאהר צוריק האט דער „ריזשינער“ נעזעהן בנבואה, אז „זי“ וועט קומען. ער איז געווען אויף א חתונה אין אסטיליע (א שטעדטעל אין וואהלין) ביי איהר זיידען און באבען און האט זיי געזאגט, אז „פון זייערע קינדער וועט ארויס־קומען די הייליגע „דבורה די נב אה'טע“ און אז זי „וועט זוכה זיין צו הערן די הייליגע דבורים בנבואה פון הימעל און וועט אנזאגען א גוטע בשורה צו כל ישראל...“ נאר צוזאמען דער־

מיט האָט דער „ריזשינער" פּאַראַויסגעזאָגט, אַז „קיינער וועט איהרע נביאות ניט וועלען גלייבען, ווארום דער יצר הרע לאָזט ניט, אַ מענשען זאָלען גלויבען..."

א סך זענען מצער די „היילינע נביאה'טע". „און די היילינע נביאטה — איך גיב איבער מיט איהר לשון און אַ הר אויס־לענענץ — איז שוין 23 יאָהר נאַווינאַט און האָט געפּוילט (געפּועלט) די ישועה פון כל ישראל ווענען, און 14 יאָהר האָט זי זיך געפּאַניקט מיט תנתים, מיט סגופים, אין זיא איז געגאַנ־גען 6 חדשים אין איין העמה, אין דאָס העמד איז אויף איהר פערפּוילט געוואָרען פין דעם שוויים און פין דעם דם, וואָס איהר היילינער גוף איז געוואָרען היילע ווינדען פין דיא ווער ם, און בינען, און פּליגען, אין מערישקים אין קאַמאַרים און די ווערים זענען געוועזען אזוי גרויס, וויא ד אַ פּיאַפּקים..."

בכלל איז קענטיג פון דער „צייטונג", אַז זי איז אַ וואויל־געלערנטע. איך האָב ביי איהר געזעהן אַ גאַנצען פּעקעל מעשיות וועגען גוטע יודען. נאָר איהר שטאַרקע בעקאַנטשאַפט מיט דעם יחוס פון אַלע בעריהמטע חסידישע רביים אין זייער אינערלי־כען פאַמיליען־לעבען ווייזט דייטליך, אַז דאָס, וואָס זי טענה'ט כסדר: זי שטאַמט פון גוטע יודען, — מוז דאָס האָבען אַ גע־וויסען גרונד. אַסטיליע אין וואָהלין, די שטעדטעל, וואָס זי גיט אן פאַר איהר געבורט־אָרט, איז ווירקליך בעקאַנט אין דער חסידישער וועלט מיט איהרע רביים, וואָס האָבען אַמאָל געשפּילט אַ ראָלע. איצט איז יענע „גזע" געפאַלען: אַ טאָכטער צי אַ איי־ניקעל פון יענע געפאַלענע „גוטע יודען" מוז זיין די „משיח'טע". איהר איינשטמוענגעס איז איינע פון די שטילע דראַמען, וואָס זענען ניט קיין זעלטענהייט אין די רביאישע הויפען, ווען עס טרעפט דאָרט אַ בענאַבטע נאַטור.

די „משיח'טע" איז אוננעוועהנליך קלוג. וואָרפט אראָב פון איהר די שמאַטעס, וועלכע זענען אויף איהר אַנגעשטעקט און הענגען פון אַלע זייטען, בעקומט איהר אַ שענע סאָלידע פרוי פון אַ יאָהר 35. געהט זי אראָב פון דעם פּונקט, אויף וועל־כען עס דרעהט זיך איהר „איינגרייידענעס", רעדט זי מיט אייך, ווי אַ פּאָלקאָם געזונטע, פערשטענדיגער מענש. דאָן איז מיט

איהר זעהר אינטערעסאנט צו פערברענגען.

איהר „ליטעראטור“ שרייבט זי נ ט אליין. שרייבען קען זי נים. זי האט א סעקרעטער, א ישיבה־בחור׳ל, וואס שרייבט פאר עטליכע קרייצער איהרע „כתבים“, ווי זי דיקטירט. די אויסלעג־פעהלערן פון איהר „צייטונג“ זענען אלזא נ ט איהרע, נאר זיינע, איהר סעקרעטאר׳ס. דער עסק מיט׳ן דרוקען — דאס פיהרט זי שוין אליין. אליין שיקט זי אויף פארנאנדער איהר „בשורה“ דורך פאסט צו אלע רבנים, רביים, גבירים און גלאט בעוואוסטע יודען — אומזיסט. די אדרעסען קריגט און שרייבט א הר שוין אן פאר א פאר קרייצער איהר סעקרעטאר, אדער אן אנדער בחור׳ל, וואס איז א בעלן צו פארדינען עטליכע העלער.

איהר אגיטאציע און פראפאגאנדע פיהרט זי ניט דורך „ליטעראטור“ אליין, נאר אויך „בילדליך“ ד. ה. דורך פאטא־גראפישע בילדער. אט דא, אין דעם געביט, א ז זי נאך א גרע־סערע קינסטלערין, ווי אין „ליטעראטור“. אויף דער דאזיגער שטריקעלע האט זי מיך אויך געפאקט און בעשווינדעלט.

איך בעט דעם לעזער צוקוקען זיך צו דעם ב לד פון „אונ־זער מוטער חוה“. וואס געפינט זיך אין דעם באנד. דער לע־זער איז איבערראשט. א מערקווירדיגער בילד! ניט אמת? דאס האט די „משיח׳טע“ מיר אנגעבאטען קויפען מיט א גאנ־צער רייהע אנדערע פאטאגראפישע און ליטאגראפ שע קאר־טען. די אלע קארטען זענען מאדנע האמעטנע געארבייט. אבער דאך אונגעהייער אינטערעסאנט. איך האב אויף מיינע רייזען איבער יודישע שטעדטלאך אומעטום געזוכט אזעלכע אלטע יודישע טיפען, וואס ווייזען אמאליגע יודישע מלבושים. און דא האב איך צופעליג בעקומען א:א נ׳אוצר!

איך האב ביי דער „משיח׳טע“ געקויפט די „מוטער חוה“ און געגומען נאכפרעגען אין שטעדטעל: ווער קען דאס זיין? מ׳האט מיר געזאגט, אז דעם ריזשינער׳ס מוטער, דעם „מלאך׳ס“ ווייב האט געהייסען „חוה“. זי האט געלעבט מיט הונדערט יאהר צוריק. נאך איהר איז א נאמען דעם איצטיגען טשארטקאווער רבי׳ס מוזינקע — חוה׳לע. איך בין מיט איהר שוין געוועז

בעקאנט. בין איך אוועק צו איהר און געבעטען זי זאָל ווייזען דאָס בילד איהר מוטער און פרעגען: צי איז דאָס ווירקליך דאָס בילד פון דעם „ריזשינער׳ס“ מוטער: איך האָב אויף מאָרגען בעקומען אן ענטפער, אז אין דעם רבי׳ס פאַמיליע איז אונבעקאנט אזא בילד. נאָר לויט ווי מ׳שטעלט פאָר איז די קליידונג פון יענער צייט געווען עהנליך. די מאָדנע הויכע הויב, וואָס אויף דער קאָפּ פונ׳ם בילד, איז עהנליך צו אן אמאָליגער שטערנט כעל.

ביי מיר איז איצט גשוען א קנאפּער ספק, אז איך האָב ביי זיך ווירקליך די „מוטער חוה“, ד. ה. די מוטער פון דעם בשריהמטען „ריזשינער“, די שנור פון דעם מעזעריטשער מגיד. ווענינגסטענס א טיפּ פון א חשוב׳ער א דענע פון יענער צייט. איך האָב צוגעגעבען מעהר געוויכט און גלויבען איהרע איבריגע בילדער פון אמאָליגע און איצטיגע רביים. יעדער ווייס, ווי שווער עס איז צו קריגען א בילד פון א גוטען א דען. ביי זיי איז פאָטאָגראַפירען זיך א פערברעך. נאָר זעלטען, זעהר זעלטען גיט זיך איין איינעם, פערבאָרגענערהייט, פון א ווינקעל, אראָבכאַפּען זייער בילד. איך בין דעריבער זעהר גערן געווען צו בעקומען א גאַנצען פעקעל בילדער פון רביים מיט אמאָל. ווי אזוי זיי קומען צו דער מש ח׳טע? איז אפילו ביי מיר געווען א קשיה. אבער דעם איצטיגען טשאָרטקאָווער רבי האָב איך דאָך געזעהן אין פּנים און זיין צורה איז דאָך ריכטיג. אויך דעם אַלטען טשאָרטקאָווער׳ס בילד איז דאָ און זיין בילד איז אויך ביי דער משיח׳טע ריכטיג. ריכטיג זענען אויך די שטריימלאָך מיט די רייכע פוטערס אין וועלכע עס געהן ווינטער די רביים געקליידט.

איך בין דעריבער געווען זעהר צופרידען מיט מיין סחורה און האָב גענומען פליים ג שטודירען מיין נייע בעקאַנטע — די „משיח׳טע“.

איין מאָל, — דאָס איז געווען אויפ׳ן 11טען, אָדער 10טען טאָג פון מיין אויפהאַלטען זיך אין טשאָרטקאָוו, בין איך געזעסען ביי „שאיע דעם זיינער מאכער“. וואָס איז שוין בעקאנט דעם לעזער פונ׳ם „אוצר“. ביי איהם איז געזעסען זיי־

נער א שכן. דער שטעדטעלדיגער פאטאגראף. איך נעהם ארויס די בילדער און דערצעהל פון מיין כשר'ער „מציאה", שאיע, דער שטענדינער בייסיגער סאטיריקער פון שטעדטעל „איז געבליבען ערנסט און האט, אזוי ווי איך, בעוואונדערט „אונזער מוטער חוה", צונעבענדיג, אז ס'איז טאקע גאנץ מעגליך, אז דאס זאל זיין חוה, דעם ריזשינער'ס מוטער. נאר דער פאטאגראף האט פון דער זייט א קוק געטאן אויף דעם „מוטער חוה'ס" שטערענטיכעל און האט פאר זיך ווי אונטערגעשמייכעלט.

— וואס שמייכעלט איהר? — האב איך געפרעגט.

— ווייזט, ווייזט אהער די קארטע! — האט ער געזאגט, צורוקענדיג זי נעהענטער צו זיך און, קוקענדיג אויף איהר, פערביסען די ליפ, קוים איינהאלטענדיג זיך פון געלעכטער.

— וואס מיינט איהר אז דאס אויבען אויף'ן קאפ, אט די גרויסע הויב? — מאכט ער צו אונז.

— א שטערנטיכעל! אהן א שום ספק, זאג איך, וואס אמאל האבען אונזערע עלטער־באבעס געטראגען... אלע זאגען אזוי...

— כא—כא—כא! — האט זיך מיין פאטאגראף צולאכט.

— א שטערנטיכעל! כא—כא—כא! לעצטע מאדע פאריזער דאמענהוט־שאנטע־קלער! און ווער, מיינט איהר, איז „זי" אליין, אט דער „פנים"?

— וואס הייסט? שאנטע־קלער? פון וואנען נעהמט איהר? וואס? ווי אזוי? — האב א ך איהם פערוואָרפען מיט שאלות ניט הערענדיג זיינע לעצטע ווערטער.

— און „זי" אליין, האט דער „פאטאגראף, ניט קימערנדיג זיך וועגען מיינע פראגען, ווייטער געזאגט, ווייזענדיג מיט'ן פינגער אויף'ן פנים פון בילד — „זי" אליין איז גאר קיין „זי" נ'ט. נאר אן „ער", א פנים פון אן אלטען אמאליגען קאטוילישען גלח, אדער עפעס א פיליזאף, איך געדענק ניט אקוראט... און די קארעלען אויף'ן האלז זענען צוגעטשעפעטע, און די פאטשערקעס איבער'ן פארטוך... און דער פארטוך אליין... אלץ איז צונויפגעשטוקעוועט פון פערשיידענע טיילען פון פערשיידענע בילדער. וואו זי קריגט די בילדער, ווייס איך

ניט. מיר פלעגט זי מרייננעז פארטינע צונויפגעקלעפטע „קאמ־
פאזיציע" מיט די אויפשריפטען אונטען. אויך צונו פגעשטעלט,
ווי איהר בעמערקט, פון איינצעלנע געדרוקטע אותיות, אויסגע־
שניטען פון איהרע „צייטונגען", און איך פלעג עס איהר פאָ־
טאָגראפירען אין צעהנדליגע עקזעמפלארען... נ ט איין צעהנד־
ליג קראַנען האב איך פון איהר פערדינט...

— און די רביים ? — האבען מיר ביידע, איך און שאיע
דער זייגערמאכער, איבער־ראשט און אריינפאלענדיג איהם אין
די רייד געפרעגט. — די רביים זענען דאך ריכט ג ! ר' ישראל־
ניו, דער איצטיגער רבי.. איך קען דאך איהם אין פנים...

— דאס איז דער איינציגער, וואס איז ריכטיג, זיין טאטע,
ר' דוד'ל, אויך. אבער נאר דער פנים ! די שטריימעלע, דער
פוטער, ביי איהם, ווי ביי אנדערע זענען צוגעשטוקעוועט...
איהר זעהט ניט אויבען ווי עס זיצט אויף זיי ? אט אזוי זיצט
א נאטירליכער הוט ? א נאטירליכע שטריימעל ? זי קריגט
ערגעץ, דער טייוועל וויים איהר, פאראן אזעלכע בילדער —
„גאוני ישראל", „גדולי ישראל" און אנדערע, יודישע, גוי'אי־
שע, זי בראקירט ניט. אסער עס זאל פאסען צו איהר געשעפט.
איבערהויפט געהט דער „מסחר" ביי איהר „ימים נוראים",
א ן די ארומיגע קלענערע שטעדטלאך און דערפער... פאראן
נאך גענוג „פראים" אויף דער וועלט. נעהמט מען דאס אן פאר
ראיעל. אלטע ווייבער, נארישע, מיינען מיט אן אמת, אז דאס
איז „אונזער מוטער חוה", אדם הראשונ'ס פלונית'טע...
ס'שטעהט דאך אונטען בפירוש מיט געדרוקטע אותיות... נו,
און אז ר' ישראל'ניו איז ריכטיג, איז דאך געוויס דער צוויי־
טער, ביי איהם רעכטס, מסתמא אויך ריכטיג — אליהו הנביא...

— איהר זאגט — האב איך איהם איבערגעריסען די רייד
— איהר „פלעגט" פאר א הר פאבריצירען אט די הייליגע ביל־
דער". און איצט ?...

— איצט איז זי מיט מיר ברוגז, — האט געענטפערט דער
פאטאגראף. בשעת זי איז צו מיר געקומען דעם ערשטען מאל,
האט זי אויסגענומען א תנאי, אז דאס זאל זיין בסוד. קיינער
זאל ניט וויסען. מיין דאגה !... איהר מיינט, ס'איז מיר אנגע־

נעהם געווען דער נעשעפט? צו עוסק'ן זיך מיט אזא נפש? נאר וואס זאל מען טאן? די חיונה איז שווער. זעהר א שווערע צייט... קען מען דען אויסקלייבען... ווי דער גראשען קומט אן?.. אמאל, הערט איהר, קומט זי אריין צו מיר — געהן פלעגט זי צו מיר אין שטוב, ניט אין פאטאגראפיע — אט אזוי, ווי איהר זעהט א הר, ארומגעהאנגען מיט איהרע שמאטעס; רעדט וועגען איהרע „געשעפטען“. אין מיטען געהט מיין ווייב ארויס פון שטוב. האלט זי איהר אויף. „ווארט“ — זאגט זי — לאזט מיר ניט ביחידות (אליין) מיט אייער מאן...“ מיין ווייב האט זיך צולאכט. אז ע ר וויל“, — זאגט זי — „בלייבען מיט א י י ך ביחידות, דארפט איהר קיין מורא ניט האבען“. איז וואו האלט איך? יע. „קיינער“, — זאגט זי „זאל ניט וויסען“. אז איך האב מיט אייך געשעפט. בעגעגענען מיר זיך אין גאס, איז ווי מיר וואלטען איינער דעם אנדערן ניט קענען“...

רעכט! בין איך מסכים. א גרו סער כבוד, מיינט איהר, אבצושטעלען זיך־אין גאס מיט אזא בריאה...

האט זיך אבער אנגעקליבען אמאל א היבשע סומע. עפעס א זיבעציג, אכציג קראנען איז זי מיר שולדיג געווען. ס'געהט אוועק א חודש, דער אנדערער, דער דריטער — זי ווייזט זיך נים. און פערענגט איז מען. וואס טוט מען?... בעגעגען איך איהר אמאל אין גאס און דערמאהן איהר שטילערהייט דעם חוב. נעהמט זי אזוי אן א שטאלצע פאזע אין איהרע טראנטעס און מאכט: „איך האב דאך מיט אייך אבגערעדט, אז מיר זאלען זיך א ן גאס ניט קענען! איך וועל אייך אריינטראגען מארגען, איבערמארגען“.

ווארט איך מארגען, איבערמארגען, א וואך, די אנדערע— קיין שפור ניטא פון איהר. אמת, אט דא האב איך שוין פערלארען די געדולד. כאפ איך איהר אמאל אין גאס און מעלד איהר קורץ און שארף: איהר ברייננט אב דעם חוב, היינט ניט אנדערס, א'ז רעכט, אז ניט וויים מארגען גאנץ שטעדטעל פון אייער שווינדעל.

מיינט איהר, זי האט זיך דערשראקען? „איך האב פאר אייך קיין מורא ניט“, — זאגט זי — „איך האב אייך געזאגט.

פיהר זאָלט מיר אין גאַס ניט אָבשטעלען".
ווי געפעלט אייך די פּוריע?
פון דעסטוועגען האָט זי אָבגעבראַכט דעם חוב, העלפּט. דעמזעלבען טאָג. דאָס איבריגע — אין עטליכע טעג אַרום.
פון דעמאָלט אָן איז זי מיט מיר ברוגז. צו זי אַרבייט ביי אַן אַנדערן, צי דער "מסחר" איז גלאַט שוואַכער געוואָרען, ווייס איך ניט.
אַזוי האָט דערצעהלט דער פאָטאָגראַף.
איך וויל ניט לייקענען, אַז באַלד נאָך דער מעשה האָט זיך אין מיר דערוועקט דער גלגול פון א משכיל. "אַראָבוואַרפען די מאַסקע!" "קעמפפען געגען פינסטערניש!" ווי ניט גאַר צוגעפּאַסט די ווערטער זענען געוועזען צו אָט דעם מערק־ווירדיגען פאַל — איך האָב דאָך געפיהלט עפּעס א נויטיגקייט א שטופּענעס צו טאָן. עפּעס "רעאַגירען" — ווי מ'זאָגט אויף הויך, לשון — און דעם דאָזיגען פּאַקט. אגב, — צווישען אונז זאָל דאָס בלייבען — איז מיר טאַקע ניט אַנגעשטאַנען, איך זאָל אַזוי מאַוס אַריינפאַלען פאַר א קרבן דער "משיח'טע". אין בעגלייטונג פון א יונגען מאַן, איינעם פון מיינע פיהרער איי־בער טשאַרטקאָוו, האָב איך זיך געלאָזען צו דער "משיח'טע"..
מיר האָבען זי געטראָפען אין דער היים. מיין פיהרער האָט אַנגעקלאַפּט א ן מיר. עטליכע מינוטען האָט געדויערט ביז מיר האָבען דערהערט פון יענער זייט טיר א שאַרך, א דראַפּען אין טיר, א שליאַפּען מיט שווערע פאַנטאָפלען איבער דער פּאָר־לאָגע. דאַן האָט זיך א הויב געטאָן די פאַרהאַנקע פון טיר־פענסטערל און זיך ווידער אַראָבגעלאָזט. עס איז ווידער שטיל געוואָרען. ווידער האָט זיך געהערט עפּעס א שאַרענעס, א שלאַפּען מיט פאַנטאָפלען, און נאָך א פּאָר מינוט האָט געדוי־ערט, ביז די טיר האָט זיך ענדליך געעפענט.
איך געדענק איצט ניט אַקוראַט, ווי אַזוי דער גלגול פון א משכיל, האָט פון מיר אַרויס פּראָטעסטירט געגען דער "משיח'טעס" שווינדלערייען. דער לעזער ווייס שוין, אַז זי האָט מיך מקבל פנים געוועזען מיט דעם שטאָלץ און זעלבסט־רעס־פּעקט פון א מענשען, וואָס ווייס זיין "בערוף" און זיין ווערט...

דער לעזער ווייס אויך, אז בשעת איך האב בעקומען צוריק די געלד, האב איך אין מיטען „אבמאכען דעם מסחר" חרטה גע־האט און געלאזען ביי זיך א טייל פון איהרע „סחורה".

איך דארף צוגעבען, אז באלד, נאטירליך, ווי איך האב זיך גוט איינגעקוקט אין דער „משיח'טעס" אייגענע שמאטעס, אין די בערג אנעצעס, ברעטלאך, שערבלאך, מ סט, וואס זענען גע־לעגען אנגעוואָרפען אין איהר שטיבעל, וועלכע איז מעהר ענל־ליך געווען אייף א הונדס קאנורע, ווי אויף דער וואוינונג פון א מענשען, ווי איך האב זיך נאר ארויסגער סען פון דער פוילער שטיקענדער לופט, וואס האט ביי מיר דעם אטעם פערכאפט, איז דער גלגול פון א משכל ביי מיר באלד פערשוואונדען און און דער רוהיגער בעאבאכטער פון לעבען האט פערנומען זיין פלאץ.

די משיח'טע" איז ביי מיר ווידער געווארען א רעטענים. איינע פון די פולע רעטעניסען, וואס מיר זעהען אזוי פ על אין יודעשען געטא. איבערהויפט אין די חסידישע שטעדט־לאך פון גאל ציען. וואס איז זי? א בעטראגענע, צי א בעטרי־גערין? אן איינרעדענים, אדער א בעוואוסטזיניגע שווינד־לערין?

מיר האט זיך דאמאלט געדוכט און עס דאכט זיך מיר איצט — אז ביידע זאכען צוזאמען. אלענפאלס אן אונגליקלי־כער מענש, אין וועלכען עס זענען פערלארען געגאנגען אונגע־וועהנליכע און פיליינכט געניאלע טאלאנטען.

ריידען מיט א הר האב איך מעהר ניט געוואלט. איך האב אויך ניט געפונען פאר נויטיג. איך האב געהערט פון איהר און וועגען איהר גענוג. דערצו האב איך געהאט איהרע ליטע־ראטור.

איך האב גענומען דורכקוקען אויפמערקזאם איהרע „ציי־טונגען". א חוץ די אויבען געבראכטע אויסשניטען זענען דא א ן איהרע בלעטער נאך א סך אינטערעסאנטע שטעלען. דורך אלע בלעטער געהט דורך ווי א רויטער פאד ם, איין גרונד־געדאנק, איין שטרעבונג. צו שפילען די ראלע פון א רעבעצין, פון א בעל מופת'טע. גאנץ אפט טוט זי „מופתים" פ א ר די

וואס גלויבען אין איהר, און נ ע ג ע ן די וואס זענען איהר מצער. איינע האט איהר נ ט געוואלט געבען א קווארט וואסער, איז א גאנצען זומער קיין רעגען ניט געגאנגען ביי א האליץ־סוחר'ס ווייב האט זי פערלאנגט א פדיון, וועט זי פתפלל זיין און פועלן אז ס'זאל זיין א סך וואסער, וועט איהר מאנס געהילץ אנקומען גיך קיין דייטשלאנד. האט די האליץ־סוחר'טע ניט געוואלט געבען. זי גלויבט ניט — זאגט זי — א ן א רבי'ן בפרט אין א רבצין. אין קאזמיר האט די שטאדט־רעבעצין געגעבען איהר א פדיון. ד. ה. געמאכט איהר אויף הוצאות. איז דורך דעם די שטאדט קאזמיר ניצול געווארען פון אן אונגליק. אין יאהר תר"ן (1890) איז געווען גרויסע בלאטעס. אידען האבען קיין פרנסה נים געהאט. האט זי געבעטען, עס זאל ווערען טרוקען און עס זאל זיין א שנת „מיסאמאטין", איז תכף געווארען א גרויסער פראסט און שנת „מיסאמאטין".

בכלל — איז אין דער חסידישער וועלט ניט קיין נייעס — א „רעבעצין", א „גוטע אידענע", וואס „טוט מופתים" און נעהמט פדיונות. דעם אלטען בעלזער'ס ווייב, פלעגט צייטענווייז — ווי ס'ווערט דערצעהלט אין די חסידישע מעשיות — אין דער אבוועזענהייט פון איהר מאן, פערטרעטען זיין פלאץ, נעהמען א פדיון און געבען סגולות און קמעות. ר' מאיר'ל פרימישליאנערס מאכטער איז, נאך איהר פאטער'ס טויט, געזעסען אויף זיין טראן, געפיהרט די „מלוכה" און „בעוויזען מופתים" מיט דער קראפט פון זיין שטעקען...

די „משיח'טע" איז געבארען נשווארען צו שפעט. מיט א 50 יאהר פריהער האט זי מיט איהרע טאלאנטען, געקענט זיך פיין ארויפארבייטען...

בעריל־„אנטימיליטאריסט.“

גערופען האט מען איהם פשוט: „בעריל דער משוגענער“. נאר זיין גאנצע משוגעת האט, אייגענטליך, געשטעקט דעריין, וואס ער האט ניט געוואלט דיענען דעם קייזער.

געגען דעם קייזער האט בעריל, אין אמת גערעדט, גאר נישט געהאט. פארקערט: ווי אלע עסטרייכישע יודען, איז ער געווען א טרייער פאטריאט. נאר איינס צום אנדערען האט ניט: מ'קען בענשען דעם קייזער, זיין איהם א גוטער פריינד און ניט וועלען „מאכען זיך משוגע“. ווארום זיין א זעלנער האט געהייסען ביי בערל'ען מאכען זיך משוגע.

א שטייגער: אלע סאלדאטען געהען אויף מארשיראוועקע און גימנאסטיק. בערעלע פערשטעהט זיך, אויך מיט זיי. הייסט מען אלעמען אויפהויבען איין פוס, האלטען זי אין דער לופטען און אויף דער אנדערער בלייבען שטעהן.

איינס! צוויי!

אלע סאלדאטען בלייבען שטעהן אויף איין פוס. די אנדערע ארויסגעווארפען פאראויס.

בערעלע, ווי ניט איהם מיינט מען: שטעהט פעסט אויףביידע פיס.

עס לויפט צו דער פעלדפעבעל.

— וואָס איז מיט דיר, דו קערל? ווארום העבסט דו ניכט דיינען רעכטען פוס?

נאָר בעריל ענטפערט קאלטבלוטיג:

— הויבט אליין! וואָס בין איך א גאַנז, וואָס איך זאָל שטעהן אויף איין פוס? — איהר ווילט זיך מאכען משוגע? זייט אייך משוגע א חוץ מיר! איך בין נאָך דערוויילע קלאָר און וועל נישט שטעלען זיך אויף איין פוס, ווען איך קען, מיט גאָט'ס הילף, האלטען זיך אויף ביידע....

דעריבער איז בערעלע אמאָל צוואנציג אנטלאָפען פון דיענסט.

אנטלויפען פלעגט ער יעדעס מאָל אהיים, צו דער מאַמען. קומען פלעגט ער אין דער זעלנערשער היטעל מיט'ן זעלנערשען לאַנגען מאַנטעל. בעהאַלטען זיך פלעגט ער נים.

דער זשאַנדאַר פון שטעדטעל האָט ניט געהאַט קיין סך מיה צו פאַקען איהם טאַקע פון מיטען גאַס.

געפּאַקט — פארפאַלען! אנטקעגען שטעלען זיך — דאָס ניט. פיהרט איהם דער זשאַנדאַר אין דער מיליטערישער קאַנ־צעלאַריע. ער — א פריהער, בערעלע, — פון הינטען:

קומט צו דער קאַנצעלאַריע, מאַכט בערעלע:

— „האלט! ווילסט כאַפּען פינף גולדען, פאַר וואָס דו האָסט מיך געפּאַקט? א קרענק!“

און פארלויפענדיג א פריהער, פלעגט ער אליין זיך מעל־דען דעם מיליטער־הויפּטמאַן.

אַז אַנדערס מאָל, דאָס איז געווען נאָך א פינפטען צו זעקס־טען מאָל מאַכען פליטה פון דיענסט, פיהרט מען בערעלען מיט זיין ראָטע ערגעץ אין א שטאָדט אוועק.

מאַכט זיך גראָד, אַז מען פיהרט איהם דורך זיין שטעד־טעל. ווי נאָר די ראָטע זיינע האָט זיך פערגלייכט מיט זיין מאַמעס שטיבעל, גיט בערעלע א שפרונג ארויס פון שערענגע און גלייך צו דער מאַמען אין שטיבעל. אין א סעקונדע ארום געהט ער ארויס פון שטיבעל, ווי ניט איהם מיינט מען, מיט א פּאָר עמער אויפ'ן אקסעל, נאָך וואַסער, הייסט עס, פאַר דער מאַמען.

דאקט מען דאך איהם ווייטער, נאר בערלע רייסט זיך און שרייט:

— איהר'ט מיך נישט איינשמועסען. ניין! דער פּיזאר איז נישט בילכער פאר דער מאמען...

פאר אזוינע חטאים האט מען בערלען געמאכט א פּראַצעס, און פאר'משפט — צו שיסען.

נאר דא האט בערלע נאך אמאל געמאכט א „ויברח". אבער דאס מאל ניט צו דער מאמען, נאר גלייך אין וויען — צום קייזער. מ'ווייס ניט, ווי אזוי, נאר ער האט זיך דערשלאגען צום קייזער, און דער קייזער האט איהם בעגנאדיגט.

מ'האט געמיינט, אז נאך דעם וועט בערלע ווערען רוהיג: וועט אויסדינען כשר זיין זעלנער־טערמין, ווי אלע סאלדאטען. ס'איז אבער געווען א טעות. ס'איז אוועק א חודש, צוויי, דריי נאך דער בעגנאדיגונג. בערלע איז, דאכט זיך, געווארען א זעלנער, ווי אלע זעלנער. לויפט און שפּרינגט און הויבט שוין די רעכטע און לינקע פוס.

מאכט זיך, אז ס'קומען אן גרויסע מאנעווערעס. דער קייזער אליין איז עקסטרא געקומען דערביי זיין און צוקוקען. און אויף מאנעווערעס, ווי בעוואוסט, ווערען דאך איבערגע'חזר'ט און ארויסגעוויזען אלע זעלנערישע קונצען. אן דעם ערפאלג פון די מאנעווערעס, הענגט אב די קאריערע ניט פון איין גענעראל און אפיציר. די סאלדאטען ווערען פערמאטערט, ארויסווייזענדיג די אלע שטיק, פונקט ווי אויף א מלחמה.

אט דא האט ביי בערלען געפלאצט די געדולד. פון אנהויב האט ער געמיינט, אז דאס איז טאקע אן אמת'ע מלחמה. מילא — מלחמה, איז דאך ניט שייך! איז נ י ט א קיין תירוצים... ווייזט זיך אבער ארויס, אז דער „שונא". איז גאר קיין שונא נישט! אז די גאנצע מעשה איז א בלאף... ווארום אין דעם אנטקעגענדיגען לאגער, אין וועלכען ער האט געדארפט שיסען, האט ער בעשיינפערליך דערקענט שמעריל דעם וואסער־טרעגער, זיינעם א גוטען פריינד, וואס האט — ווי ער האט אויף זיכער געוואוסט — א פּליעג אויף דער וואנד נישט אנגעריהרט, און איז דעם קייזער אליין אויך אזוי טריי ווי ער, ווי אלע יודען. און א

חוץ שמערלען האט ער דארט דערקענט פאצעק'ן און יאצעק'ן, דעם יאהאן און דעם שמידט, — גויים, נישט בלויז גוטע בעקאנ־טע, נאר אפילו אייגענע עסטרייכישע זעלנער, נאר פון אן אנ־דער רעג מענט. און א חוץ דעם איז טאקע דער שיסען אליין אויך געווען אויף צו כלומרשט... עט, גלאט, פאצעציע!...

משוגע זענען זיי? צו וואס?...

געוואוסט האט בערעל, אז דא ניט ווייט, פאר עטליכע הונדערט טריט איז דא דער קייזער אליין, וואס האט איהם בע־גנאדיגט. נישט שוין זשע ווייס ער פון די אלע „הינטישע שטיק?" פון די אלע „משוגענע אוואיעס", וואס דא טוט זיך אפ? עס קען נישט זיין!

און בערעל ווארפט אראב פון זיך שנעל די שיך, די זאקען, ווארפט ארויף דעם ביקס אויפ'ן ארבעל און לויפט א בארוועָ־סער.

פינסטער איז געווארען דעם קאמאנדיר פון זיין ראטע אין די אויגען, ס'איז געווארען א גערודער. פערצוויי פעלטע לאזען זיך נאך איהם די אפיצירען, דער גענעראל, כאפען איהם אן.

— וואס איז? וואוהין? אך!... נאר בערעלע רייסט זיך.

— לאזט מיך, לאזט! איך מוז צו איהם, מוז צום קיי־זער... ניין! זאל ער זאגען, אדרבא, אויף וואס דארף מען אט די „משוגענע טענץ", אט די קאמעדיעס?...

די אפיצירען און דער גענעראל זענען איהם שיער צו די פיס ניט געפאלען, האבען זיך ביי איהם געבעטען, איהם געמוזט געבען די האנד, אז מארגען נאך די מאנעווורעס ווערט ער בע־פרייט.

און בערעלע האט אויסגעפיהרט: ער איז בעפרייט גע־ווארען אויף אלע מאל.

ווערענדיג א פרייער מענש, האט זיך בערעלע אוועק גע־לאזט איבער דער וועלט. ער איז אויסגעווען אין לאנדאן, אי'ן פאריז, וואו איהר ווילט. אין רוסלאנד האט ער געטאגט און גע־נעכטיגט. קען רעדען פראנצויזיש, ענגליש, דייטש, רומעניש, פויליש, רוסיש. נאך א פולע יאהרען וואנדרעווען איז ער ענדליך צוריק געקומען אהיים, אין זיין מאמעס שטיבעל. איצט איז ער

א בחור שוין פון א יאהר 55. האט א משונה׳דיג קאצאפיש פנים, טראגט לאנגע האר, געהט זומער און ווינטער אין א קוטש־מע, דער בגד אנגעהאנגען אויף די אקסלען. האנדעלט מיט וואס עס מאכט זיך. דערצו איז ער א מעקלער פון דינסטען. האט א מויל פון א „בריטאן“, נאך איצט אויך. נאר געגען דער אלטער מאמען איז ער א טויב. געקומען אהיים — טראגט ער אן וואסער, שפאלט אן שפענדלאך, האקט אן האלץ. בעדיענט דער מאמען, א זקנה שוין פון א יאהר אכציג.

בילכער פאר דער מאמען איז ביי איהם קיינער נ׳ט. אפילו דער קייזער אליין. און דאס האט ער בעשיינפערלעך בעוויעזען אין זעלנערישען דינסט.

די פלאָגערס.

„וואָס זאָל מען לייקענען, — „דיענען דעם קיסר" האָבען יודען קיין מאָל אין ערגיץ ניט געוואָלט. כאָטש אין דערזעלבער צייט זענען יודען שטענדיג און אומעטום געווען גרויסע פאַטריאָטען. אין דער צייט פון דער השכלה, ביז די ערשטע פּאָגראָמען פון 1881, איז די יודישע יוגענד אין רוסלאַנד געווען זעהר פּאַטריאָטיש געשטימט צו דער „ממשלה", צו דער רעגירונג, הייסט עס. דאָס האָט אָבער ניט געשטערט, אז פון דינסט זאָל מען אַנטלויפען וואו פעפער וואַקסט. נאָך פּאַטריאָטישער זענען תמיד געווען און נאָך איצט זענען די עסטרייכישע יודען צו זייער „קאַיזער" און דאָך איז מען פון דאָרטען שטענדיג געלאָפען פון זעלנעריי און מ'לויפט איצט.

די סבה דערפון דאַרף מען דעם יודישען לעזער קיין סך ניט ערקלערען. דער יוד, וואָס האָט בעשאַפען אין דער פּערזאָן פון די אַמאָליגע נביאים דעם אידעאַל פון „וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות" ד. ה. אז עס וועט קומען א צייט, ווען מענשען וועלען צעברעכען זייערע שווערדען און שפּיזען און מאַכען דערפון אַקער־אייזענס און קאָסעס", — אַט דער אידעאַל א ז אריין אין דעם יודענ'ס פלייש און בלוט. ער פערשטעהט שוין זעהר גוט, אז ס'איז גאָר ניט נויטיג צו הרגענען זיך און קוילענען זיך מיט אנאַנדער. און וויל מען גאָר ניט איינשלינגען די וועלט, אליין לעבען רוהיג און לאָזען יענעם צו רוה,

קען מען שוין שטענדיג געפינען א מיטעל, ווי אויסצוקומען מיט פענשען אויפ'ן פרידליכען שטייגער.

דערצו האט דער יוד צופיעל ליעב די פרייהייט, די אונאב־הענגיקייט פון זיין פערזאן, אום צו וועלען זיך פרייווילינג איינ־שפאנען אויף יאהרען אין דעם יאך פון קאזארמע־דיסציפלין. דאס שטערט, אבער פערשטעהט זיך, ניט די יודישע יוגענד ארויסצוגעהן מוטיג אין קאמפף און פערגיסען זייער בלוט, ווען עס האנדעלט זיך אום פערטיידיגען די אמת'ע פאלקספרייהייט און ניט די אינטערעסען פון די שטארקע. דערצו האט אונז גע־געבען גענוג ביישפילען די רוסישע רעוואלוציע.

אלעמען איז בעקאנט וויפיעל פלאגענעס, יסורים און קרבנות דער יודישער יוגענד האט אמאל געקאסט דער פריזיוו זעהר ווענינג אבער ווייסען, אז א ין גאליציען האט די דאזיגע פלא־גענעס אנגענומען נאך א מעהר טרויעריגען כאראקטער. דאס ווארט „פלאגער" איז דארט אזא בעגריף, וואס די רוסישע יודען ווייסען גאר דערפון ניט. דאס איז א גרויסער שטיק גאליציש־יודיש לעבען, וואס אהן דעם קענען מיר בכלל ניט האבען קיין ריכטיגע פארשטעלונג וועגען דעם גאנצען יודישען לעבען אין גאליציען. אזא טיפ, ווי „דאדיע באנדער", א „אידענע אן איי־נגעהאקערין", א „בעריל דער משוגענער", וואס פיגורירען א ין מיינע פריהערדיגע בילדער פון גאליציש־יודישען לעבען, שיינען געווים פאר דעם זייטיגען לעזער א מין „שארזש", עפעס א זאך וואס איז עהנליך צו אן אויסגעטראכטע סענסאציע. דער גאליצי־אנער יודישער לעזער ווייס אבער, אז אין זיין היים איז דאס די נאקעטע ווירקליכקייט.

ביז מיט פערציג יאהר צוריק איז געווען דער דינסט אין עסטרייך א סך שלימער, ווי איצט. נאר דאן האט מען גע־קענט קויפען פאר זיך אן אנדערן, א „סופלענט" האט עס גע־הייסען. דער מקח פון א „סופלענט" איז געווען פיער הונדערט רייניש. דאס איז געווען, נאטירליך, מעגליך פאר רייכע. ארי־מע האבען זיך געמוזט „האקען די אויגען". אדער זיין „נעלם ס". ד. ה. בעהאלטען זיך. די הייזער זענען פון אנהויב אן געבויט

געווארען מיט בעהעלטעניסען, וואו די „באפער“ האבען ניט געקענט צוקומען, אויב ס'איז ניט געווען קיין מסירה.

אז די סופלענטען זענען אבגעשאפט געווארען, און דער דינסט איז שוין געווען ניט אזוי שווער, איז די „אויגענהאַ־קענס“ אויסגעגאנגען פון מאדע. די בעהעלטעניסען האבען שוין מעהר ניט געקענט שיצען. די לאגע פונ'ם זעלנער איז אבער נאך אלץ ניט געווען וואס מקנא צו זיין, און יודישע יונ־גע לייט האבען ניט געהאט קיין לוסט צו געהן דינען. אט דא האט זיך ענטוויקעלט די פלאגענעס אין איהר גאנצער טראגי־קאמישער געשטאלט.

די איינבערופונג פון זעלנער אין גאליציען קומט פאר, אונגעפעהר, ווי אין רוסלאנד — אין הערבסט. נאר די „אסענ־טירונג“, ד. ה. דאס מעלדען זיך צום פריזיוו, קומט פאר פאר פסח — מ'ט א האלב יאהר פריהער. דעריבער הויבט זיך אן די „פלאגענים“ א סך פריהער פאר דער „אסענטירונג“ טאקע באלד נאך חנוכה. די פלאגענים בעשטעהט אין טרינקען עסיג, פאס־טען, ניט שלאפען, אומגעהן א סך, ליגען אויף דער הוילער באנק א. ד. ג. אין רוסלאנד ווערען פראקטיקירט דיזעלבינע זאכען. נאר דארטען מאכט דאס יעדער פאר זיך. אין גאליציען אבער איז די יוגענד געזעליגער. דא איז פון דער פלאגעריי, מיט דער צייט, געבילדעט געווארען א מין געזעלשאפטליכע אינסטיטוציע מיט א ניט געשריבענעם אוסטאוו (קאנסטיטו־שאן), וואס איז אבגעהיט געווארען אויפ'ן האר מעהר, ווי א געשריבענע: מיט איהרע טראדיציעס, מיט איהרע העלדען און טיפען, מיט איהרע צערעמאניעס, ליעדער און טענץ. אין יעדער שטעדטעל איז געווען — און איז נאך איצט דא — די „פלאגער שולכעל“, וואס האט זיי געדינט פאר א מין קלוב. קומט די צייט פון פ ל א ג ע נ ע ס, קלייבט זיך אויף דער גאנצער עולם־פלא־גער אין זייער שולכעל, און קלייבט אויס א „רב“, א מין פרע־זידענט. דער דאזיגער פרעזידענט ווערט בעקליידט מיט א אונ־בעשרענקטער מאכט. די דיסציפלין אין דער פלאגער־ארמיי איז שטארק. יעדער מוז געהארכען דעם פיהרער.

די פלאגעריי הויבט זיך אן זע.ה.ר צערעמאניעל. פריהער

געהט א „קאפאראש" — א מין טאנץ, מיט מוזיק: א גוי'אישע בילינע פידעל, מיט קונדס'יגע פויקען און טאצען. דערנאך שפילט מען אין פעטש. איינעם האלט מען צו די אויגען, א צווייטער גיט א פאטש אין הינטער־טייל. גאנץ חברה גיט זיך א לאז צו. ס'ווערט א טומעל. דער געפאטשטער דארף טרעפען: ווער ס'האט געגעבען. טרעפט ער, דארף יענער, דער פאטשער שטעלען זיך אויף זיין פלאץ, אז ניט קריגט ער ווייטער פעטש.

גענדיגט דאס שפיל, לאזט מען זיך איבער'ן שטעדטעל, און אונטער יעדען פענסטער ווערט געזונגען די פלאגער־סערענאדע:

שטעהען מיר דא אלע פלאגער,
שטעהען מיר דא אויף קצבה;
גיט אונז ארויס א פלעשעלע בראנפען,
וועט איהר האבען א מצוה.

גיט מען איז גוט, אז ניט ברעכט מען לאדען, פענסטער. ביי דעם „פרעזידענט" איז אויפ'ן שנירעל יעדער פרי זיוויניס. אפילו דער וואס וויל דינען, דער וואס האט א מיטעל אויסקויפען זיך פון דינסט, ניט פלאגענדיג זיך; אפילו דער וואס וויל זיך בעפרייען דורך פלטה אין אמעריקא. קומט די „צייט" מוז יעדער בחור אריין אין חברה. א רייכער מוז זיך אבקויפען מיט א פיינע מטבע. אמאליגע יאהרען פלעגען די פלאגער פריהער געהן צום רבי'ן נאך א ברכה, און נעהמען ביי חסידים פלאגער־געלד. היינט איז דאס אויס מאדע.

חברה־פלאגער האט געהאט זייער אייגען שענקעל, וואו מ'האט צו יעדער צייט געקענט בעקומען בראנפען מיט הערט־שענע פלעצלאך אויף קרעדיט. אונטער געווארימט זיך מיט א ביסעל בראנפען — פלעגט מען זיך לאזען איבער שטעדטעל הוליען. דא איז געווען פאר יעדען „טאלאנט" א ראלע. פון אנהויב פלעגט געהן רעדעס. א ציוניסט פלעגט „אבטאקען" זיין ציוניסטישע דרשה; א סאציאליסט פלעגט רעדען וועגען „קאפיטאל" „פראלעטאריאט" און סאציאלע רעוואלוציע. ווען אלע אראטארען האבען געהאט אויסגעלעדיגט זייערע „ספיטשעס" האט זיך אנגעהויבען געוועהנליך די קאנצערט־אבטיילונג.

דערביי האט מען זיך ניט געהאלטען אן א סיסטעם. חזנות, טעאטער־שטיקלאך, פאלקסלידלאך — אלץ איז געווען אויסגע־מישט. נאך האלבע נאכט פלעגט מען זיך א לאז טאן צו די חסי־דישע קלויזען, וואו די חסידישע בחורים פלעגען זיך פלאגען אויף זייער שטויגער: זאגען תהילים, לערנען, דערציילען זיך פרויעריגע מעשיות. די חסידישע יונגע לייט פלעגען פוזען אריין אין חברה, מיט־האצקען זיך, מאכען מיהלען, ד. ה. דרע־הען זיך אין א קאראהאד און געהמען א טייל אין אלע שטוקעס. די שטוקעס זענען ניט אלע מאל געווען אונשולדיגע. עס פלע־גען זיך אריינמישען וואויל־יונגעריי און גראבע שטיק. א שטוי־נער, ווי אויסציהען אויפ'ן טיש און שמייסען; אנצינדען א פא־פיער אויפ'ן נאז, אבטונקען אין א צובער וואסער. אין שמעד־טעל פלעגט מען איבער א נאכט אנטאן חורבונות: ברעכען קאסטענס, וואדפען, שליידערן, איבערקעהרען קאפויר. די האלץ אין קלויז פלעגט מען אנצינדען, פון די ליכט מאכען אילומי־נאציעס. טאמער פלעגט דער שמש פערשליסען די קלויז, פלעגט מען אויפברעכען די טיר און מאכען דארט א חורבן.

די פלאגענעס האט אויסגעארבייט איהרע „פראפעסיא־נאלען" — וואוילע יונגען, וואס האבען גאר נישט געטאן, נאר אבגעהיט די טראדיציעס פון דער פלאגעריי, געפיהרט אויפ'ן קאפ דעם חשבון פון די פלאגער, געמאהנט חברה־געלד, אנגע־פיהרט די טענץ מ ט אלע שטוקעס. אליין פלעגען זיי זיך גוט אבפיטערן פאר דער צייט פון די פלאגענעס און א גאנץ יאהר פערזארגט געווען מיט חיונה. די פלאגער אליין אבער פלעגען גאנץ אפט ארויס קאליקעס פון ניט עסען, ניט שלאפען, פון א סך רויכערן, פון לעבערן די אויערן, שיטען קאלך אין די אויגען און עהנליכע יסורים.

מיט דער ענטוויקלונג פון דער יודישער יוגענד געהט ביס־לעכווייז אויס פון דער מאדע די פלאגענעס. דער וואס האט א וועלכען עס איז בילדונגס־צענז און קען זיך מאכען לייכטער דעם דיגסט — געהט ער דינען. א פשוטער ארבייטער פער־זארגט זיך בעצייטענס מיט א טיקעט נאך אמעריקא. דער גע־לאף פון דער גאליצישער יוגענד קיין אמעריקא איז בעזונדער

שטארק געווען די לעצטע צוויי יאָהר פאַר דעם וועלט קריג, בשעת די מלחמות או״פ׳ן באַלקאַן. די עסטרייכישע רעגירונג האָט אנגענומען עקסטרא מיטלען געגען די, וואָס אנטלויפען פון פריזיון. זי קען אבער גאָר נישט מאַכען. קריסטליכע יונגע לייט צולויפען זיך ניט ווייניגער פון יודישע.

אויפ׳ן יודישען „דעק" פון גאליציען.

וועגן גאליציאנער „דעק"־מענשען.

וואו איהר גיט א ווארף אין גאליציען מיט אן אויג, בע־מערקט איהר א טיפ. ערגעץ אין דער וועלט איז, דאכט זיך, דאס יודישע לעבען ניט אזוי אריגינעל, ווי דא. נאר אריגינעלער ווי אומעטום איז דאס יודישע לעבען אין גאליציען אויפ'ן דעק. די גאליצישע יודישע דעק־מענשען זענען העלדען אויף זייער שטויגער — העלדען און מארטירער צוזאמען. און בעטראכ־טענדיג זיי, ווייסט איהר ניט וואס פריהער צו באוואונדערן. צי די טיפע אריגינעלקייט פון זייער נאטור, וואס די אונמענ־ליכע בעדינגונגען פונ'ם דעק־לעבען האבען ניט געקענט איינ־ברעכען, צי די אייזערנע געדולד, מיט וועלכער אט די מענשען האבען געטראגען און טראגען א מארטירער־לעבען, ניט פער־לירענדיג אין גאנצען דעם צלם־אלקים.

אלענפאלס בעשטעטיגט גאליציען נאך מעהר, ווי רוסלאנד, דעם פאקט, אז דער יודישער דעק־מענש איז ניט גלייך צו גארקי'ס רוסישע דעק־טיפען. יענע זענען שוועבלינגע, פראַ־זיארען, און די זענען אמת'ע העלדען, נאר געבראכענע, און זענענדיג צעקאלעטשעט פון דעם אונמעגליכען לעבען אויפ'ן יודישען דעק, וואו די בעדינגונגען זענען שרעקליכער ווי אויף דעם גוי'אישען דעק, בלייבען זיי דאך העלדען אויף זייער שטויגער.

איך וויל דא פארשטעלען דעם לעזער א צעטעל פון א גאנצע רייהע יודישע דעק־מענשען אין גאליציען, וואס איך

האָב פאַרנאַטירט ביי זיך אין ביכעל. איך נעהם זיי ווי זיי שטע־
הען און געהען, אהן א סדר, אזוי ווי איך האָב זיי בעגעגענט אין
לעבען, אדער געהערט פון זיי. נאָר יעדער שטעלט פאָר א בע־
זונדער טיפּ, א בעזונדער ווינקעל אין „גהינום התחתון" פון
גאַליציאנער יודישען דעק.

יענדזשע בעל עגלה.

זיין נאמען איז אייגענטליך הערש. נאר יענדזשע רופט מען איהם צוליעב זיין ווייב — רחל'ע יענדשע. רחל'ע איז א קאשעס־יודענע — א בראנד. קומט זי אין מארק, געהט פון איהר דער מארק חאראם. דערפון איז לייכט צו פערשטעהן, אז זי טראגט די הויזען און ער ציטערט פאר איהר ווי פאר פייער. זי איז ניט פויל אמאל ארייננצופאהרען איהם אין באק. „יענדזשע" גיט ניט צוריק נאר נעהמט אן פאר גוט און ניט נאך איהר גע־רעכט. ווארים „יענדזשע" האט א טבע, ווען ער דערטאפט א פאר גילדען, פערשפילט ער זיי אין קארטען. דעריבער האלט זי שטענדיג די קאסע אין איהר לעדערנעם מארק־בייטעל, ביי זיך אונטער קיסען.

ווי איהר זעהט איז יענדזשע דער בעל עגלה אין נאטור ניט קיין שלעכטער. נאר קינדער האט ער ליעב ווי דעם לעבען. ניט קוקענדיג וואס יענדזשע־ער ווערט פון יענדזשע־זי ניט זעהר צערטליך בעהאנדעלט, פון דעסטוועגען קינדעלט זי אלע יאהר, און ווען עס קומט צו א ברית געהט ער צו הערש שטעקל דעם גביר, מיט וועלכען ער האלט זיך מחותנה'שאפט, ווייל „זייביידען האט מען א נאמען נעגעבען נאך איין זיידען", און מעלדעט איהם: — גוט מארגען, רבי הערש! איך קעהר זיך מיט אייך אן; וויטער א ברית! גיט צו שטייער!

ווענען די פאגראמען אין רוסלאנד און דער רוסישער רעוואָ־לוציע וויים יענדזשע נאר דערפון, וואס אמאל זענען פערפאהרען

אין שטערטעל אקטיארען פון לעמבערג, צו טאקע פון סאמע וואַרשע, און האָבען דאָרט געשפּילט טשיריקאָוו׳ס „יודען“. ער אליין איז אין טעאַטער ניט געווען. נאָר ער האָט געהערט, אַז דאָרט האָט זיך געטאָן מעשים: מ׳האָט געשטאָכען, געמאָרדע־וועט.

פון דעמאָלט אָן רופט ער די היינטיגע יונגע לייט: „יודען“. צווישען ציוניסטען און סאָציאַליסטען וויים ער ניט קיין אונ־טערשיעד. ער וויים נאָר, אַז מ׳קלייבט עפּעס געלד: שקלים... אקציעס... און אַז מ׳קלייבט, מסתמא טיילט מען דאָך אויך. און אַז מ׳לאָזט איהם דורך, איז אָן עולה... דעריבער וועגדט ער זיך אָפּט מיט א פּאַרוואורף צו די שטערטעלדיגע יונגע לייט: „ציוניסטען! יודען! סאָציאַליסטען! נו, גיט מיר אויך עפּעס געלד...“

מאנדזע „קנאק."

א געוועזענער „וואוילער יונג", א „שמשון הגבור". נאר פון זיין אמאליגע גבורה האט ער שוין לאנג פערגעסען. ער איז איצט ניט מעהר ווי א יאהר 35 און איז שוין אלט, געבראכען, אן ארימאן, ווי טיטוס איז געווען א רשע.

זיין פראפעסיע... נאר ווי אלע מענשען פון דעק, האט ער ניט איין פראפעסיע. ער איז א טרעגער, א בעל עגלה, א שטעדטעלדיגער יאהריגער פאלש־שווערער און אונטערצינדער... צייטענווייז קלייבט ער נדבות פאר ארימע לייט און — גיט אב ביז א פרוטה. אין אט דער הינזיכט איז ער אידעאל עהרליך. וואו א רעדעל איז ער דא.·איבערהו פט לויפט ער זיך אננעהמען אין א געשלעג צווישען יודען מיט גויים. איין אויג נאר האט ער א געזונטע, פון דער צווייטער רינט שטענדיג. זי סטארטשעט מאדנע ארוס און צוליעב דעם איז זיין מויל פערקרימט און דער גאנצער פנים משוגה'דיג. אנגעטאן געהט ער אן דער וואכען אין א מאדנעם מלבוש : א קאפטאן ניט קיין קאפטאן, א זאק ניט קיין זאק. דערפאר, אז ס'קומט ימים נוראים, קריגט ער ערגעץ א קאפעליוש, אן אלטע קאפאטע און א גארטעל און געהט, צוגלייך מיט אלע יודען אין שול. אבער ניט מעהר, ווי ימים נוראים. א גאנץ יאהר, שבת און יום טוב, זעהט מען איהם ניט אין א מקום קדוש. פון דער וואכען איז געווים אבגערעדט.

„קנאק" רופט מען איהם, ווייל בשעת ער פאהרט אויף זיין „לייב" האט ער ליב צו קנאקען מיט דער בייטש וואויל-

יונגעריש. און פאהרען פאהרט ער שטעהענדיג אין וואגען. זיין „לייב“ איז שוין איין מאל א „בריאה“. איהר פרייז איז געוועהנליך ניט מעהר ווי 20 רייניש. דער פאר האט ער אלע מאנטאג און דאנערשטאג א פרישע. מאנדזשע “קנאק“ איז א „קאט“, א תליון או ח זיין פערד! אט האט מען איהם צונויפגעמאכט אין שטעדטעל אויף א קליאטשע: אין צוויי וואכען ארום, ער טראגט זיך שוין מיט איהר פעל... קויפען קויפט ער געוועהנליך לכתחילה א „פגרה“ מיט גע׳פטר׳טע פיס און בלינד אויף די אויגען. נאר וועלענדיג קוראזשען זיך פאר די פ אקערניקעס און פאר שטעדטעל, פאהרט ער ניט, נאר טראגט זיך גאלאפ אויף זיין „נבלה“, קנאקענדיג מיט דער בייטש. דערביי האט ער אזא טאלאנט אונטערצווארעמען זיין „בריאה“, אז זי מוז ביי איהם שפרינגען ביז זי פאלט אנידער און ציהט אויס די פיס...

דעמאלט ווערט ער א טרעגער ביז אים צער האט ניט רחמנות אין שטעדטעל און מען מאכט איהם ניט אויף ווידער א 20 ריינש אויף אן אנדער נבלה, וואס האט אין גיכען אויך אזא סוף, ווי די פאריגע...

אחוץ אט די געוועהנליכע פראפעסיעס האט מאנדזע „קנאק“ נאך עטליכע, אזוי צו זאגען סעזאנע פרנסות. נאך חנוכה שטעהט ער צו צו די „פלאגערס“, אזוי, פון טשיקאוועס וועגען, און אמאל פאלט אריין פון חברה א ביסעל משקה און טאקע עפעס פערבייסען אויך. פאר פסח ווערט ער א טרעגער פון מצות. פורים, איבערהויפט אין די אינגערע יאהרען, פלעגט ער צושטעהן צו די פורים־שפילער. זיין ראלע איז געווען צו לויפען א פריהער מיט א דראנג און קלינגען מיט א גלאק און פארשטעלען „מאנדרעכאי“. צייטענווייז, ווען זיין קליאטשע איז צו דער צייט געווען א לעבעדיגע, פלעגט ער, רייטענדיג אויף איהר, זיך פארשטעלען פאר אן אולאן, אדער א סעקוועסטער ד. ה. א שטייער־מאנער.

ווי געזאגט האט „מאנדזע קנאק“ בכלל ליב צו זיין דארטען, וואו עס איז א טומעל, אן אויפגעלאף. ביי א לויה שפרינגט ער אונטער מיט זיין אקסעל און העלפט טראגען דעם בר־מינן. ביי א שרפה, איז ער תמיד גרייט צו פאמפען וואסער אדער

העלפען ראטעווען. נאר אין א געשלעג צווישען יורען און גויים ראַרטען לעבט ער! כאטש, דעם אמת זאגענדיג איז ניט אזוי ער העלפט, ווי ער קריגט אליין קלעפּ. נאר דער „נאַציאנאַלער" גע־פיהל שטויסט איהם און ער מוז זיין אויפ'ן אָרט.

מאַנדזע „קנאַק" האט די דריטע ווייב. א טאַכטער פון א קאַטערינשטשיק. צייטענווייז קומט דער שווער צו איהם צו גאַסט. רעמאָלט זעהען שכנים א סצענע, ווי שווער און איידעם שלאָגען זיך. אין א גוט'ן אופן וואלט זיך דער קאַטערינשטשיק ניט פערגונען בעזוכען זיין טאכטער. ער קומט געוועהנליך אננעהמען זיך פאר דער טאכטער, וואס דער מאן שלאגט איהר. און שלאגען שלאגט מאנדזע די ווייב ניט פאר ראַסזעלבע, וואס ער שלאגט זיין פערד. יענעם קנוטעוועט ער פון פאַרדרוס, פאר וואס אלע פיאַקערניקעס האבען לייטישע „בהמות", וואס לויפען אליין, פעררייסען די מאַרדעס און זיין „פגירה" דאַרף ער כוקען, זי איז אהן פיס און אהן אויגען און צו דאס אלעס — גע־קויפט פאר צונויפגעמאַכט געלד. די ווייב שלאגט ער ערשטענס ווייל זי בעט עסען, בעט אויף דער הוצאה; צווייטענס — ווייל קיין אנדער מענש, ווען ס'איז ביטער אויפ'ן הארצען און מ'מוז האבען צו וועמען אויסלאזען דעם כעס, וועט זיך ניט לאזען שלאגען. נאר אז דער שווער פארקאַטשעט די ארבעל און שרייט צום איידעם: מאַנדזע „קנאק", א רוח אין דיין טאַטען אריין! ווארום שלאגסטו מיין טאכטער! עפּעס מיינסטו, אז זי איז מיר גרינג אנגעקומען?... שווייגט מאַנדזע און טענהט, ווי פאר זיך: קראנק... קראַנק... בעסער שטאַרבען, ווי אזא לעבען...

נאר זאל קומען צו מאַנדזע „קנאק" דער „מלאך המות", וועט ער, „מאַנדזע קנאק" זיך דערשרעקען, און אבשיקען איהם צו אן אנדערן. ווארום ערגעץ איז ניט אזוי שטאַרק דער דורשט צום לעבען, ווי אויפ'ן יודישען דעק...

געציל דער וואסער טרעגער.

א פערהארטעוועט גראב פנים, וואס קוקט טעמפ: אויגע־לאך קליינע, פערשלאפענע, תמ׳עוואטע; די האר און בארד קיין מאל נישט געקאמט. אמאל איז ער געוועזן פון די „פער־אויפ׳ן דעק. ווארום ער פלעגט טראגען וואסער צו גבירים, און ביי א גביר אין שטוב, נאטירליך, קריגט מען אמאל א צוגאב צום קרייצער פאר א פאר וואסער, עפעס אן אלטען בגד, אז איבערבלייבעכטס פון יום טוב׳דיגען עסען און נאך אזוינס. נאר, זינט עס איז געווארען די וואסערלייטונג, איז זיין קורס שטארק געפאלען. פון די געהויבענע הייזער אין מיטען שטעד־טעל האט ער געמוזט זיך ארונטערלאזען עק שטעדטעל צו די ארימע לייט. נאר געצעל איז א גרויסער בעל בטחון, און זאגט, אז גאט פערלאזט איהם הינטער שטעדטעל אויך נים. כאטש צייטענווייז, אין שול בין מנחה למעריב, איז ער אביסעל מתרעם אויף די נייעסען. צו וואס — זאגט ער — דארף מען האבען די פאמפעס? וואס פעהלט, אז מ׳ברענגט פון טייך מיט דער פעסיל, צי מיט דער פאר עמער?

ביי געצלען טרעפט נים זעלטען ארבייטס־לאזיגקייט. וואר־רום ביי א גביר איז אלץ מיט דער פולער מאס. וואסער אויך. פלעגט געצעל זיך אמאל פערגעסען און אנטראגען עטליכע פאר איבעריגע, האט מען אויך צוגענומען. אז ארימאן אבער וויל פער־שפארען. איז אז געצעל ברייננגט צוויי פאר וואסער, זאגט מען: ס׳איז שוין גענוג.

דערפאר קריגט ער א מאל א זייטיגע ארבייט. אט איז ער
בין מנחה למעריב געקומען צולויפען אין שול מיט התפעלות:
ער האט אבגעארבייט א טאג און אויסגעארבייט 5 קראנען!
איהר פערשטעהט, גאנצע 5 קראנען! ס'איז דא א גאט! שרייט
ער און גענומען טאנצען און שפרינגען פאר שמחה.

גנעצעל איז ביי גאנץ שטעדטעל שטארק בעגליבט. מ'קען
אויף איהם לאזען גאלד, וועט ניט ווערען געריהרט. גרויס און
קליין האבען פאר איהם דערפאר דרך ארץ. שבת און יום טוב
טוט ער זיך אן אין שטריימעל און געהט דאווענען צום רבי'ן
אין קלויז. אויף עברי איז ער, לא עליכם, גאר הארט, אבער ער
„נעהמט" מיט גוואלדען. בשעת ער דאווענט קעהרט ער איבער
די קלויז, רייסט הימלען.

גנעצעל האט דרך ארץ פאר אלע באלעבאטים אין שטעד־
טעל. אלעמען זאגט ער גוט מארגען, אפילו א קינד. א גרעסערען
לייט, כדומה למשל — דעם דאקטאר, זאגט ער נאך דערצו א
פאר גוטע ווערטער. א שטויגער:

— גוט מארגען, דאקטאר! לאמיר זיין געזונד! לאמיר
טראגען וואסער! לאמיר עסען ווייטער ברויט מיט קנאבעל.

מ'קען ניט זאגען, אז דער דאקטאר זאל זיין שטארק צו־
פרידען מיט אזא ברכה...

גנעצעל איז דער לעצטער וואסער טרעגער אין דער גאלי־
צישער קליין שטעדטעל. די וואסערלייטונג גראבט אונטער די
דאזיגע פרנסה, מאכט האסטיג א סוף צו איהר.

אַ מענש מיט פינף צונעמענעסען.

דאָס איז איינער פון די נויטיגע מענשען אויפ'ן דעק. וואָס קיינער אין שטעדטעל קען זיך אָהן זיי ניט בעגעהן. אַ שטויגער: די באַלעבאָסטע האָט ניט, ווער עס זאָל איהר געהן קו־לענען די געגנז; יענער באַלעבאָס דארף האָבען מ'זאָל אַ הם אין שטוב ברייגגען דעם קהל'שען אתרוג; אַ דריטער דארף האָבען וועמען צו שיקען מיט „שלח־מנות“; אַ פערטער דארף גלאַט עפּעס אַ שטוביגע ארבייט צו אַ שליחות. פאַר אַט די אַלע צופעליגע און עקסטרא־פאַלען, סעזאָנע מלאכות און יום טוב'דיגע ארבייטען, איז שטענדיג דאָ, אין גאַליציען אויפ'ן דעק, אַ האַנד און אַ פּאָר פיס, וואָס קאָסטען ביליג. אזא האַנד און פּאָר פיס, טראָגט געוועהנליך, אחוץ דעם נאָמען, וואָס מ'האָט איהם געגעבען אויפ'ן אכטען טאָג נאָך זיין קומען אויף דער וועלט, נאָך אַ צונעמענעס, אָדער אַ פּאָר.

דער דעק־מענש נומער 2 וואָס איך שילדער דאָ, האָט זיי, די צונעמעסען, געהאַט גאַנצע פינף. אַ שטויגער: „יאָסיל־קרוק“, „יאָסיל שטוים“, „יאָסיל ליאַלקע“, יאָסיל קניאַבל“, יאָסיל אַנזעצער“. דעם לעצטען, „טיטול“, זענען די גאַליצישע יונגע לייט, וואָס האָבען מיר אַט די בריאה פאַרגעשטעלט, ניט געווען אין שטאַנד צו דערקלערען. וואָרום: וואָס איז שייך ביי אזא נפש אַנזעצען? גיכער האָט מען איהם אַנגעזעצט, ד. ה. ניט באַצאָהלט פאַר אַ שליחות. אַלע איבריגע צונעמענע־

סען אבער האבען זייער נעגויע דערקלערונג, און מאקע ניט אין קיין אנדער זאך, ווי אין יאסיל׳ס פנים און פיגור.

א שטוינער: „קרוק“ האבען איהם געטיטעלט א טייל שטעדטעלדיגע לייט, וואס האבען געפונען אז זיין פנים איז שטארק ערנליך אויף א וואראנע („קרוק“ איז אין פויליש א וואראנע). אנדערע ווידער האבען אויסגעפונען, אז זיין פנים איז כלל ניט עהנליך אויף א לעבעדיגע בריאה, נאר גלאט עפעס אן „אנגעמאלטע צורה“ און האבען איהם דעריבער געגעבען דעם צונעמענעמס „ליאלקע“. ווידער אנדערע האבען געזעהן א שטארקע עהנליכקייט פון זיין בערדיל, וואס איז עפעס מאד־נע צעצופט און איינגעקנייטשט צו א קניאבל. דערפון שטאמט זיין דריטער „טיטעל“. „שטוים“ אבער (אויף גאליציש יודיש, בעטייט דאס „בעל גוזמא“, ס׳הייסט איינער וואס האט די נא־טור צוצופארבען, ווען ער דערצעהלט עפעס אזוינס, וואס ער האט געהערט, אדער געזעהן), שטוים ווייזט, אז יאסיל האט א דיכטערישע נאטור.

צו די אויבען דערמאהנטע פרנסות דארף מען צוגעבען נאך צוויי. יאסיל איז א מבין אויף פעל און א פיש־כאפער. די לעצ־טע פרנסה איז, אזוי צו זאגען, יאסיל׳ס שטאלץ און עהרע. נאר, שטעדטעל זאגט, אז גראד אין אט דער פרנסה איז ער א גרויס־סער שלימזל. כאפט ער שוין אמאל אין א שמיטה א פלאטקע איז דאס א טויטע, א גע׳סם׳טע. איינער פון די שטעדטעלדיגע לצים ווענדעט זיך דאן צו איהם מיט א כלומרשט פעראינטערע־סירטער מינע: יאסיל, וואס טראגסט דאס? א פיש? וואס בעטסטו דערפאר? נאר יאסיל ענטפערט איהם מיט גאוה: ניט פאר אייך...

לייבעלע שמייסער און זיין ווייב ריבעלע.

„שמייסער" רופט מען איהם ווענען זיין אמאליגער פראַ־פעסיע: ער איז געווען א שמייסער ביי א פּיאַקערניק („בעל עגלה") נאַר דאס איז געווען שוין לאנג. לאנג שוין אויך, ווי ער איז געווען אין אמעריקא און האַט דאָרט חתונה געהאַט מיט ריבעלען, א „מיידעל" פון א „פּריוויליבע" הייזעל. זי איז געווען א שען מיידעל און זיי האבען געמאכט א שען לעבען פון „באַר־דער".

נאַר ביידען איז אמעריקא ניט געפעלען: מ'קען דאָרט ניט אבהיטען קיין יודישקייט... האבען זיי זיך געלאָזען צוריק אין גאליציען, אין דער אלטער היים. דאָרט האָט ר ווֶעלע גע־עפענט א „הייזעל" הינטער שטעדטעל אויפ'ן אמעריקאנער שטייגער, פארפוצט מיט א גראַמאַפאָן.

לייבעלע שמייסער האָט זיך אין די „ביזנעס" ווענינ גע־מישט. ער פלעגט געהן אלע טאָג דאַווגען און בין מנחה למעריב צושפּארען זיך ביי אן עק טיש — הערן „אורח חיים". פון אנ־הויב האָט ער געהאט אביסעל אונאננעהמליכקייט: ביי וועל־כען עק טיש ער פלעגט זיך, שטעהענדיג, צו שפּארען האבען זיך די יודען פון דאָרטען אבגערוקט מיט א מינע, ווי איינער ריהרט זיך אן אן א מאוסע זאַך. דערנאָך איז מען צו איהם געוואוינט געוואָרען און מ'איז געווען צו איהם גלייכגילטיג. קיינער האָט מיט איהם ניט גערעדט, נאַר קיינער האָט זיך פון איהם ניט אבגערוקט. דאָס איז אויך ניט נויטיג געווען. ווארום לייבעלע

שמייסער האט שוין פאראויס פארנומען אזא פאזיציע ביין טיש, וואו ס'איז געווען לעדיג. דער עולם ווייטער האט שוין געוואוסט זיין ארט און קיינער האט דערביי קיין פלאץ ניט פערנומען. אחוץ א צופעליגען פרעמדען, וואס האט איהם ניט געקענט.

נאר איצט האט שוין לייבעלע שמייסער און זיין ווייב ריוועלע „די ביזנעס" אויפגעגעבען. ער פיהלט זיך שוין תקיפ'ער אין שול ביין־ט ש. ווארום ער האט א „באלעבאטישע" פרנסה: ער איז א מעקלער פון פערד, הייזער און דינסטמיידלאך. די „הייזעל" האט מען אבגעגעבען אין ארענדע. ער געהט שוין שבת און יום טוב אין שול אין א שטריימעל און ז י, ריוועלע, איז בעריהמט א ן שטעדטעל פאר א גרויסע בעל צדקה'טע: ניט גרויסע נרבות, טיילט ארימע לייט פלייש. איבערהויפט ליגט זי גאנצע טעג אין שפיטאל, האזועט ארום די קראנקע, ברייננט זיי א קרעפטיגס, א דערקוויקענעס: וויין, יוך, איינגעמאכטס. אז מ'דארף חתונה מאכען א יתום, א יתומה, איז ריוועלע די גאנצע מחותנת'טע: ברייננט פון אלס דאס גוטס און גיט מזומן עטליכע רייניש. קיין קינדער האבען זיי ניט. האדעוועט מען הינד, און די הינד האבען ערגעץ ניט אזא גוט לעבען, ווי ביי לייבעלען און ריוועלען. שטעדטעלדיגע זאגען אמאל אין לצנות: „קד שים..." נאר אויפ'ן דעק פערשטעהט מען די פסיכאלא־גיע פון אט די בעלי תשובה'עס בעסער ווי „אויבען" און קיי־נער ערלויבט זיך ניט צו בעליידיגען זיי מיט א ווארט.

הענאך קלאַטשע.

דער גאַליציאַנער „דעק" האָט זיין אַריסטאָקראַטיע. די יונגענד פון אָט דער יחוס־פאַמיליע אויפ'ן דעק, דורך געוויסע „טאַלאַנטען" (שענע מיידלאַך, טענצערקעס), קומט אין בע־ריהרונג מיט די באַלעבאַטשע קרייזען, לערנט זיך דאָרט אויס שענע פראַזען און שענע מאַנירען און פערשפּרייט זיי ביי זיך אויפ'ן דעק. דעריבער גיבען זיי דאָרט דעם טאָן. מ'האָט פאַר זיי דרך ארץ, מ'לערנט זיך פון זיי.

אין דער גאַליציאַנער שטעדטעל נ... שטעלען פאַר די אַריסטאָ־קראַטיע (די „גזע" ווי מיינע פיהרער האָבען זיך אויסגעדריקט) צוויי פאַמיליעס, וואָס זענען צווישען זיך פערקנעפּעלט דורך מחותנה'שאַפט. דער שטאַמפאָטער פון איין פאַמיליע — הע־נאַך קלאַטשע — איז לויט זיין פּראָפעסיע א מצבות־פיהרער, און איז קלאָר ניט בלויז אַלע ווענעלאַך און שטעגעלאַך פון בית חיים אין זיין שטעדטעל, נאָר ער קען אייך דערצעהלען דעם יחוס, די היסטאָריע פון יעדער מצבה. ווינטער ווען דאָס „פעלד" איז מיט שנעע בעדעקט און אין זיין געוועהנליכער פרנסה הערשט אַרבייטסלאָזיגקייט, פיהרט ער ברעטער.

זיין יחוס האָט הענאַך אייגענטליך נ ט פון זיך אַליין נאָר דורך מחותנה'שאַפט. נאָט האָט איהם געלייטזעליגט מיט צוויי שענע טעכטער און דורך די קינדער איז ער דערהויבען געוואָרען. אין זיין עלטערע טאָכטער האָט זיך פערליבט א טאַנץ־לעהרער, וואָס האָט דערצו נאָך טאַלאַנטען: ער איז א פּאָעט, א זינגער

און ארטיסט אהן פאסיקעס. ווייל מיר דאַכט, אז ער האָט די ראַזינע טאַלאַנטען מיט אן אמת. ער האָט מיר פארגעשטעלט, ווי א ברחן שטראָפט די כלה מיט גראַמען, וואָס ער האָט אליין פערפאַסט, און אנדערע פיזיאָנאָמיעס און טיפען — זעהר פאָלקסטימליך און קאָמיש. ער טרעט צייטענווייז ארויס אין דער ראָלע פון א בדחן. גראַמען־זאַלציגע, הומאָריסטישע, קען ער אויך שיטען פעק. ביי א נעהעריגער ערציהונג וואָלט פון איהם פילייכט ארויס א גוטער קאָמיקער. אויפ׳ן דעק אָבער איז א טאַנץ־לעהרער די העכסטע קאר ער, צו וואָס ער האָט געקענט דערגרייכען.

איך האָב איהם געפּרובט מוסר׳ן: גזלן, זאָג איך, וואָס זיצט איהר דאָ, אין גאַליציען. אין א העק! אין אמעריקא וואָלט איהר גאָלד געשאַרט, ווען איהר עפענט דאָרט א זאַל מיט מוזיק און טענץ.

— א ך ווייס, — זאָגט ער, — אַלע זאָגען מיר דאָס. אָבער וואָס פעהלט מיר דאָ? איך האָב דאָ אויך מיינע פאַר הונדערט רייניש א חודש. צוליב וואָס זאָל איך וואַרפען א זיכערן שטיקעל ברויט.

נאָר מיר האָט זיך געדאַכט, אז דער טאַנץ־לעהרער, האָט נאָך א סבה פאַר וואָס ער זוכט ניט קיין גליקען אין אמעריקא. דא האָט ער ניט ב ל ו ז א זיכערן שטיקעל ברויט, ער איז דא אויך זיכערער מיט זיין שענער ווייבעל.

וואו דאָס פאָלקסליעד ווערט געבאָרען.

דער צווייטער שטאם פון דער דעק־אריסטאָקראַטיע אין דער גאַליציש שטעדטעל איז פייטעל פלאַטשע, טאַקע א ברודער פון העניאך קלאַטשע. ער האָט א זעלנערש פנים; דאָס קליין בערדעל טראָגט ער שטענדיג אונטערגעבויגען. געבויט איז ער — אייזען. פייטעל איז א וואסער־טרעגער. ביידע ברידער זענען רוהיגע מענשען. שבת געהען זיי ביידע אין שול אין שטריימלאך. פייטעל, איז נאָך מעהר בער המט אין שטעדטעל, ווי העניאך. ווארום, אחוץ וואָס ער האָט אויך שענע טעכטער, איז זיין ווייב א צוזינגערין פאר האלב שטעדטעל. אלע ארבייטען ביי פייטלען. די טעכטער זענען דינסטמיידלאך, פליקען פעדערן, קלייבען בעבלאך, שטריקען זאָקען. אויסער דעם איז די שטוב א האָטעל פאר קאַטערינטשיקעס, קונצענמאכער, קאָרטענוואַרפער, שטענגעס־שלעפער און נאָך אזעלכע פרייע וואנדער פויגלאך.

דורך פייטעל פלאַטשעס אינגסטע טאָכטער, א זאָקענמאַכערין, האָב איך טאַקע געהאַט די געלעגענהייט פערזענליך בעקאַנט צו ווערן מיט דער אריסטאָקראַטיע פון דעק. מיט איהר האָט מיך בעקאַנט געמאַכט איהרע א חבר׳טע א דינסטמיידעל. און דער אלגעמיינער פערמיטלער אונזערער איז געוועזן דאָס יודישע פאָלקסליעד. דאָס יודישע פאָלקסליעד ווערט, ווי בעוואוסט, גרעסטענטיילס, געבאָרן אויפ׳ן „דעק“. אהין מוזט

איהר ארונטערקומען, ווען איהר זוכט דאס יודישע פאלקסליעד.

מיט דער דינסטמיידעל האב איך געשלאסען בעקאנטשאפט דורך א סטודענט, איינער פון מיינע בעגלייטער אין דער גאליציש שטעדטעל. ער האט א שטונדע ביי איהר באלעבאסטע. זי, די דינסטמיידעל, האט א טבע צו זינגען אין קיך ביי דער ארבייט לידלאך. פלעגט ער, נאך דער לאנגווייליגער שטונדע, איהר ארייננרופען אין זאל און בעטען ספעציעל פאר איהם איבער׳חזר׳ן זיי. אזא פרייע בעציהונג צווישען דעם הויז־לעהרער און דער שטוב־מיידעל וואלט אין א גרויסער שטאדט געווים געשאדט דעם לעהרער׳ס רעפוטאציע אין ביזנעס, נאר אין דער קליין שטעדטעל, איז דער סטודענט א יחסן און מ׳מוז אויסטראגען זיינע קאפריזען.

אז די קעכין האט פאר מיר, טאקע אין זעלבען זאל, אויסגעלעדיגט איהר ניט גרויסען רעפערטואר, אין דער אנוועזענהייט פון איהר באלעבאסטע, באלעבאס און סטודענט, האט זי מיר ערקלערט, אז זי האט א חבר׳טע, וואס זינגט בעסער פון איהר און יענע קען ל עדלאך ממש גאנצע פעק.

אויף מארגען זענען מיר שוין אלע געווען ביי דער שענער זאקענמאכערין — די זינגערין פון פאלקסלידלאך. עס האט מיר מיט איהר געגליקט. צייט האט זי געהאט געניג: ס׳איז ניט געווען קיין ארבייט. בעדונגען זיך מיט איהר — 10 העלער א שטיק. פאר פארזינגען צום איבערשרייבען און אויפנעהמען אויף נאטען. צווישען מיינע בעגלייטער האט זיך אויך געפונען א מוזיקער, וואס האט זיך מיט חשק גענומען צו דער ארבייט. דער פלאץ איז געווען איהר שוועסטער׳ס כאלופע, א שטיבעל — א שפאן אויף א שפאן, וואס בעשטעהט פון איין קאמער, איין בעט, א צובראכענעם אויווען, א טיש און א פאר צעבראכענע שטוהלען. די פענסטער ביי דער ערד און — דער באלקען אויפ׳ן קאפ. דערפאר שטעהט די שטיבעל אין רעכטען מיטען שול־הויף. און דאס גופא הייכט — אין רעכטען מיטען שטעדטעל, אין צענטער פון דעק. איך דארף צוגעבען, אז פאר׳ן זעלבען פרייז האט די שוועסטער, די ווייבעל, צוגעהאלפען. און ניט בלויז פרעמדע, זי האט אויך אייגענע לידלאך געזונגען, וואס זי האט אליין פערפאסט.

מ׳דארף דא ערקלערן, אז אין פאלק, ווערט זעהר זעלטען א ליעד געזונגען, אזוי ווי מ׳האט עס איבערגענומען. איעדער, איעדע גיט עפעס צו: א ווארט, א קנוימש, אן „אוי“. דער „אוי“ בעגלייט יעדען פערז און אפט, איז אין פערז צוויי מאל „אוי“ פאראן. דער „אוי“ האט זיין בעזונדער טאן, זיין ספעציעלען נגון, איינער און דערזעלבער אין יעדער ליעד. דער אדער די, וואס האט א געפיהל צו זינגען, גיט צו פערזען, סטראפען גאנצע, מאכט נייע נגונים, פאסט צו דאס גאנצע ליעד צו די געשעהעניסען פון דעם אייגענעם ארט. דער כאראקטער פון דער ליעד, בלייבט אבער אונגעענדערט, זיין פערזען־מאס דערזעלבער. די געליבטעס־טע ליעדער אויפ׳ן „דעק“ זענען: זעלנער־ליעדער און ליעבעס־ליעדער. א ליעבעס־ליעד אויפ׳ן דעק איז ניט קיין שפיל. זי קאסט טייער.. זי בעהאלט אין זיך דעריבער שטענדיג א דראמע.

א ליעבע צו שפילען
איז ניט קיין עולה׳ריי,
נאר ווען איז דאס גערעדט געווארען:
מיט איינער — ניט מיט דריי.

אויפ׳ן דעק זענען די ליידענשאפטען שטארקער און דער קאנטראל איבער זיי שוואכער. דער קרבן איז אימער די פרוי. אי־בערהויפט ווען זי איז א שענע.

איך האב זיך צוגעקוקט צו די צוויי זינגערינס, די צוויי שוועסטער. די ווייבעל איז, — ווי מיין בעגלייטער האט מיר געזאגט, — מעהר ניט אלט ווי א יאהר זעקס, זיבען און צוואנ־ניג. אמאל האט מיט איהר, מיט דער שעהנער מיידעל, גע־לונגען אויפ׳ן דעק. איצט איז זי א חורבה. די שוועסטער מיט יעהן יאהר אינגער, איז נאך אין איהר רעכטער בליהונג. זעהר שלאנק. שפריצט מיט לעבען, מיט יוגענד־קראפט. נאר, אין עסטען פאל, ווארט אויף איהר אויך אזא כאלופע, ווי איהר שוועסטער׳ס און נאך אין עטליכע יאהר, וועט זי מסתמא אויך זיין אזא חורבה. אויב ס׳וועט ניט געשעהן מיט איהר עפעס אנדערס, וואס קען איהר אדער אויפהויבען פון דעק, אדער אריינ־ווארפען אין אבגרונד.

אז מיר האבען געהאט איבערגעשריבען א 6-5 ליעדער און

געזעגענט זיך מיט די שוועסטער, האט די אינגערע ערקלערט אז זי האט נאך א סך, שענע לידער. מ׳האט געמוזט אבלעגען אויף מארגען אבענד. נאר דעם צווייטען אבענד, ביים געזעגענען זיך, איז געווען דיזעלבע ערקלערונג. דעם דריטען אבענד דאס־זעלבע. דאס איז געווען א קוואל פון פאלקסלידער, וואס האט זיך נאר נים געלאזען אויסשעפען. עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז עס איז כמעט נים געווען איין לידעל, וואס זי האט נים גע־קענט.

און געזונגען די לידלאך האבען די שוועסטער אויף מארגע. דאס איז נים געווען געזונגען. דאס האבען זיך געגאסען קרעכ־צען פון דעם פאלקס נשמה, טויזענדיאהריגע, פערשטיקטע, פערקלעמטע... יעדעס ליד — א דראמע, וואס האט געהאט א שטארקע שייכות מיט אט דער כאלופע, מיט די מענשען, וואס וואוינען דא.

די לידער וואס האבען בעזונדערס אויסגעדריקט די וועה־טאגען פונ׳ם פאלקס־לעבען, האבען די זינגערינס איבערגעחזר׳ט עטליכע מאל מיט אנגעבראכענע, טיעף אין דער נשמה ריהרענ־דע, שטימען, און מיט טרערען אין די אויגען. בעזונדערס קען איך נים פערגעסען דעם איינדרוק פון דער „ליער מיט׳ן גאזאמע־טער", וואו עס ווערט געשילדערט, ווי א שטארבענדער אר־בייטער, דערהרג׳עט פון א געפלאצטען גאזאמעטער, זעגענט זיך פאר׳ן טויט מיט זיין כלה. נאר בעזונדערס שטארק און הארצגרייפענדיג, איז „דאס ליעד פונ׳ם דעריגען", ווי ער זעגענט זיך פאר׳ן טויט מיט דער וועלט.

דער לאמפ ווערט פארלאשען,
נאך קיין גוטס נים גענאסען,
איך געה אזוי יונג פון דער וועלט.
אוי, ווער וועט זיך אננעהמען,
פאר מיינע ארימע יתומים׳לאך,
באהיטען זיי פאר הונגער און קעלט...

גיין! אז איהר ווילט פיהלען, אז איהר ווילט פערשטעהן דאָס יודישע פאָלקסליעד — געהט ניט אין קאָנצערט־זאַל צום ארטיסט און דער ארטיסטין, וואָס טראָגען אייך זיי פאָר אין א שווארצען פראַק און זײַן א דעקאָלטירטער זיידענער קלייד מיט א שלעפע. געהט אהער אויפ'ן דעק, וואו דאָס ליעד איז געבאָרען און אויסגעליטען...

די שענע טענצערין און איהר דראמע.

אויפ'ן דעק פאסירען דראמעס ניט ווייניגער אינטערעסאנטע און ריהרענדע, ווי אויבען, אויף די העכערע שטאפּלען. אזא דראמע האט דורכגעמאכט דעם טאנץ־מייסטערס שוועגערין — די צווייטע איינגערע טאכטער פון הענאך קלאטשע, אויך זעהר א שענע. זי האט אויך געהאט א פערליבענעס מיט א שניידער. א שענער יונג, א העלד. יענער איז אוועק אין אמעריקא. האט איהר, פון אַהיוב, גוט בריעף און די קינדער ווארימע גרוסען געשריבען און געלד געשיקט. דערנאך האט ער איהר אנשטאט די גוטע בריוועלאך און געלד — א גט ארייננעשיקט. האט זיך מיט אן אנדערער פערדרעהט. זי האט דא מיט אן אנדערען חתונה געהאט. שווער האט זי געלעבט. נאר מיידעלוויז איז זי א גוטע טענצערקע געווען. דערפון האט זי איצט צוהעלפענדיג אין טאנץ־קלאס דער שוועסטער און דעם שוואגער, גע־קענט עפּעס פערדינען.

ס'זענען אוועק עטליכע יאהר. אמאל, אין א אבענד, עפענט זיך ביי'ן טאנצלעהרער די טיהר. ס'קומט אריין א יונגער מאן, פאלט איהר ארויף אויפ'ן האלז און נעהמט איהר קושען. זי האט זיך פון אנהויב דערשראקען. אבער באלד האט זי איהם דערקענט. דאס איז געווען ער, איהר ערשטער מאן. ער בעט, זי זאל איהם מוחל זיין. דער זיידע, זאגט ער, איז איהם צו חלום געקומען. איהם רוהען ניט געלאזט: פאהר צוריק, נעהם די ערשטע ווייב, זאלען די קינדער דיינע האבען א טאטען.

זי האָט זיך פון אַנהויב פערלאָרען. קוקט זיך אין איהם איין. נאָך אלץ אזא שענער. א העלד... זעה, ווי ער איז אויסגע־פוצט. האָט מסתמא געלד אויך...

און ער האָט פאַרגעשלאָגען פּלאַנען, ווי אזוי דאָס וועט געשעהן. זי וועט מיט די קינדער פערשווינדען. צוזאמען מיט איהם בעהאַלטען זיך ערגעץ אביסעל צייט. דערנאָך אוועק אין אמעריקא.

זי האָט אויסגעהערט זיינע פּלאַנען, האָט זיך ווי א צוכע געטאָן און געענטפערט ענטשלאָסען:

— געה! איך בלייב מיט מיין איצטיגען. אז דו האָסט געקענט מיך ווארפען איין מאָל, וועסטו קענען מיך ווארפען א צווייטען מאָל...

די „סוויטקע".

זיין נאָמען, שטאַמט פון דעם פויערשען פעלץ, וואָס ער טוט קיין מאָל פון לייב ניט אויס. ער לעבט הינטערן שטעדטעל. א פּנים פון אַן אַלטען מכשף. א הויכער, א געשוואָלענער, ווי א בלאָטער, מיט א פערשוואָלען פּנים, פערשלאָפענע קראַנקע אויגען גערהט כמעט קיין מאָל פון שטוב ניט ארויס. זיין שטוב איז א נאַכטלעגער פאַר קאַטערינשטשיקעס, גראַמאַפּאַנשטשיקעס, קונצענמאַכער און חברה „לאַפּ". זיין ספּעציאַליטעט איז—גורל־וואַרפען. זיין נאָמען קלינגט ווייט אַרום און אַרום, „להבדיל", ווי פון א גוטען יודען, און די „פּרנסה" טראָגט איהם אריין ביז 20 רייניש א וואָך. האָט מען ביי אימיצען א הוהן גע'גנב'עט; וויל א כלה וויסען וואָס פאַר א מערכה זי וועט האָבען פאַר איהר חתן, נאָך דער חתונה; האָט א ווייבעל דער מאַן געוואָרפען — אַלץ קומט צו דער „סוויטקע". יודען, גויים און אמאָל אפילו א דייטש'ל אין א קורצען ראָק. מיט שטעדטעלדיגע יודען האָט ער קיין מאָל, אחוץ די וואָס קומען צו איהם, נישט צו טאָן. אין שול גערהט ער קיין מאָל נים, ניט וואָך, ניט שבת, ניט יום טוב, ניט אפילו אום יום כפור. שטעדטעלדיגע יודען האַלטען איהם ניט פאַר א יודען, ניט פאַר א גוי. דאָך האָט מען פאַר איהם מורא און זעלטען וועלכע ביטער הארץ אויפ'ן דעק און אפילו העכער, איז ביי איהם ניט געווען גורל־וואַרפען.

דער „דבוק".

דער „דבוק איז א טרעגער — א הויכער, א לאנגער. בשעת מ'האט איהם אבגעגעבען פאר א זעלנער האט מען זיך רער־פרעהט: אזא גרויס! אן אויסגעבונדענער הוזאר!

אבער דער „דבוק", אזוי ווי בעריל־אנטימיליטאריסט, האט ניט געוואלט דינען, ניט צוליעב דעם, וואס ער האט גע־האלטען, די זעלנערישע מורשטיראווקע פאר א משוגעת. ער איז פשוט געווען פויל אויפצוהויבען די פיס און די הענד. א גרויסער פויליאק. דעריבער האט ער געוואלט איינשמועס'ן די מיליטעריש גרויסע לייט, אז אין איהם איז א „דבוק" און האט זיך געמאכט משוגע. מ'האט איהם אבער ניט געגלויבט. און אנשטאט דריי יאהר האט ער אבגעדינט צעהן. דערפאר האט ער א פעלד־פעבעל דערטרונקען און אן אפיציר געפאטשט און בשעת מעשה א ווארף געטאן זיך אויף דער ערד און גע־מאכט געוואלדען, אז דער אפיציר שלאגט איהם. ערשט דע־מאלט האט מען זיך ארומגעזעהן, אז פון אזא נפש איז בעסער פטור צו ווערן און מ'האט איהם ארויסגעווארפען פון מיליטער.

פון דאמאלס אן רופט מען איהם — דער „דבוק". א פוי־לער איז ער איצט אויך. די איבעריגע טרעגער ווילען מיט איהם ניט ארבייטען, ווארום ער לאזט די גאנצע ארבייט אויף יענע און אליין טוט ער נאר און הוקעט.

דער פיאקערניק און די שיקסע.

דעם גאנצען לעבען האט ער אבגעלעבט, ווי א יוד דארף לע־בען: געהאט א ווייב, מיט וועלכער ער האט כשר אמאל חתונה געהאט מיט חופה און קידושין; געהאט קינדער; אויסגעגעבען זיי.

און שוין נאר־אויף די עלטערע יאהרען, איז ער זיך מישב: לאזט די ווייב און נעהמט א שיקסע.

דאס האבען. פערשטעהט זיך, די קינדער ניט געקענט פאר־טראגען, און אמאל, בשעת דער פיאקערניק איז געווען מיט זיין פערד און וואגען אין שטאדט, איז א טאכטער זיינע מיט איהר מאן צו איהם געקומען און גענומען שלאגען די שיקסע. דא איז אנגעקומען דער בעל עגלה און זיך אווארף געטאן שלאגען די טאכטער און דעם איידעם.

געהאלפען האט נאר דער באיקאט פון די קרעמער, פון וועמען ער האט געלעבט. ווי שטארק עס איז ניט געווען די פאר־שפעטינטע ליעבע צו דער שיקסע, פרנסה איז געווען טייערער. צוליעב ברויט האט ער געמוזט לאזען די שיקסע און אומקעהרען זיך צו דער ווייב.

7473 - v. 5

Albert J. Latner
Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT
21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it.
A fine of 5 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

PLEASE ADVISE CHANGE OF ADDRESS

ליטווין, א. בעל
יודישע נשמות ליט
7473

#7473